

Dr. Szunyogh Xavér Ferenc

A Lét bölcselete

Bibliográfiai adatok az Országos
Széchényi Könyvtárban:

Az Országos Széchényi
Könyvtár a művet bejegyezte
könyvtári katalógusába.
Részletes bibliográfiai adatok
a www.oszk.hu oldalon találhatók.

Minden jog fenntartva,
beleértve a mű film, rádió
és televízió, fotómechanikai
kiadását, hanghordozón,
elektronikus adathordozón való
forgalmazását és kivonat
megjelentetését, utánnyomását is.

© 2010 novum publishing kft.

ISBN 978-963-9984-20-2

Az Európai Unióban környezet-
barát, klór- és savmentes
fehéritett papírra nyomtatva.

www.novumpocket.com

AUSTRIA · GERMANY · HUNGARY · SPAIN · SWITZERLAND

*Jelen könyvet a Vörösvári
jegyzetsokszorosító által 1947-ben
sokszorosított jegyzet alapján adta ki
Dányi Dezső és Dr. Juhász József
Budapesten.*

A fényképet Schwanner Endre készítette.

*A könyv kiadását
a pannonhalmi főapát
engedélyezte.*

Tartalom

ELŐSZÓ	9
A LÉT BÖLCSELETE	15
A) Az általános metafizika	15
1. A metafizika neve és fölosztása	15
2. A való fogalma	16
3. A való törvénye és sajátosságai	23
4. A való kategóriái	27
5. Az okság bölcselete	32
B.) A részletes metafizika	39
I. A természet bölcselete	39
1. <i>Az anyag bölcselete</i>	40
2. <i>Az élet bölcselete</i>	43
3. <i>A világegyetem bölcselete</i>	49
II. Az ember bölcselete	54
a) <i>A tapasztalati lélektan</i>	55
b) <i>A bölcseleti lélektan</i>	112

A TERMÉSZETES ISTEN-TAN 157

I. A fizikai Isten-érvek 161

- 1. A rendből és
törvényből vont Isten-érv 161
- 2. A célszerűség és
a célratörésből vont érv 163
- 3. A világ mozgásából vett érv 163
- 4. A biológiából vont érv 164

II. A lélektani Isten-érvek 165

- III. A bölcséleti Isten-érvek 170
- IV. A negatív Isten-érvek 174
- V. Isten mibenléte 179
- VI. Isten és a világ 185

Utószó 195

Előszó

1938-ban, tízévesen íratlak be szüleink a budapesti bencés gimnáziumba, ahol 1946-ban érettségiztünk. Osztályfőnökünk mind a nyolc évben Dr. Szunyogh Xavér Ferenc bencés szerzetes, latin–magyar szakos tanár volt.

Nehéz, háborús idők voltak akkor Magyarországon, különösen 1944. március 19-e után, amikor a németek megszállták Magyarországot, és a harcok az ország területén folytak. A harcoknak sok áldozata volt. A legtöbb áldozatát a háború nem a katonák közül, hanem a harcok közelébe sem került, ártatlan emberek közül szedte. A németek a lakosság egy részét deportálták, és meggyilkolták gázkamrákban. Az angolok és az amerikaiak szőnyegbombázással irtották a védtelen lakosságot. A megszálló orosz csapatok erőszakoskodtak a nőkkel, összeszedték és deportálták a férfiakat. Aki ellenkezett azt egyszerűen lelőtték. Budapesten az 1944–45. tanév nagy részét óvóhelyeken bujkálva töltöttük, mert az utcára életveszélyes volt kimenni.

Ebben az időben Magyarországon általános szokás volt, hogy a középiskolás diákok valamilyen, az iskolára jellemző egyensapkát viseltek. Nekünk, bencés diákoknak is volt

egyensapkánk, rajta egy jelvény, a jelvényen felirat: PAX vagyis béke. A nem hívő emberek számára anakronisztikusnak tetszhetett ebben az időben ez a felirat. A bencés nevelés megértette velünk, hogy a béke nemcsak azt jelentheti, hogy nincs háború. A hívő ember számára létezik egy másik béke, a lelki béke, az a kiegyensúlyozottság, ami a szeretettel teli élet eredménye, és amiről Jézus azt mondta: „Békét hagyok rátok, az én békémet adom nektek”.

Az érettségit megelőző tanévben volt egy tantárgyunk, aminek a neve bölcselet volt, és amit az osztályfőnökünk tanított. Bölcselettankönyvünk nem volt. Az első órára be kellett vinnünk egy füzetet, aminek a címdoldalára azt a feliratot írtuk, hogy „AZ ÉLET SZÁMÁRA”. A tanév folyamán osztályfőnökünk, Xavér atya felírta a táblára, mi pedig a füzetünkbe annak a könyvnek a vázlatát, amely könyvet az olvasó most a kezében tart. Minden órán részletesen megbeszéltük a hitünk alapkérdéseit, az Isten létére vonatkozó érveket, hogy az ember testből és lélekből áll, a teste lehet akár fejlődés eredménye is, de a lélek isteni eredetű és halhatatlan. Az ember életében a hit és a tudás kiegészíti egymást. Xavér atya többször ismételt mondása: A hit és tudás soha sincs ellentétben, csak a Te hited és a Te tudásod lehet ellentétben.

A bölcselet minden tudomány felett álló tudomány, ami arra keresi a választ, hogy mi az életünk célja és értelme. Szükséges, de nem elégséges a testünk épségére vigyázni. Ennél fontosabb a halhatatlan lelkünk épségére vigyázni, és tudni a helyes választ életünk meghatározó döntéseinél, amikor hivatást választunk, amikor családot alapítunk, amikor az életünkben egy nem várt, tragikus esemény történik stb. A jelen könyv anyaga Xavér atya tanítása, amit az 1945–46. iskolaévben, nekünk, a végzős diákjainak oktatott „az élet

számára”, és, amit ő a rákövetkező évben lediktált és kézirat formában „A Lét Bölcselete” címen, néhány példányban sokszorosított.

Szent Benedek, a 480–547. év között élt szerzetes, aki megalapította a bencés rendet, megírta a szerzetesi életet szabályozó és máig érvényben lévő Regulát. Ebben kiemelt fontosságot tulajdonított a mindennapi imádság és munka harmóniájára. Az ORA ET LABORA, „imádkozzál és dolgozzál” mondás a bencés életvitel alapszabálya, erre tanítottak minket a tanáraink. Nem sokkal azután, hogy leérettségiztünk, Magyarországon a materializmus lett az „államvallás”, és az istenhívő embereket igyekeztek minden téren visszaszorítani. A budapesti bencés gimnáziumot számos más egyházi iskolával együtt megszüntették, a szerzetes tanárokat utcára tették. Büntetendő cselekmény lett az ifjúság vallásoktatása, hátrányt szenvedett az, akiről kitudódott, hogy a hitét gyakorolja. A hercegprímást börtönbe zárták, Xavér atya is kétszer volt börtönben. Volt tanáraink közül Dr. Olofsson Placid OSB tanárunkat Szibériába deportálták. A megmaradt néhány szerzetesrendi gimnázium tanulóival szemben az egyetemen szigorú numerus clausust vezettek be. De még ebben a közegben is diadalmaskodott a bencés tanítás, ugyanis az imádkozást, és az imádságos lelkülettel végzett munkát semmilyen formában nem lehetett korlátozni.

És valóban az imádságos lelkület a legnehezebb élethelyzetben is képes megoldást adni. A hívő ember imádsága ugyanis nem egyoldalú, hanem párbeszéd az Istennel. Mindenki megtapasztalhatja, akinek hite szilárd, és az életvitelében az imádságos lelkület dominál, hogy az Isten érzékelhető módon ad tanácsot életünk nehéz döntései előtt.

Most, hogy életünk alkonyához érkeztünk, Juhász József osztálytársammal és barátommal úgy döntöttünk, hogy

Xavér atya azon tanítását, amit az „élet számára” nekünk adott, közkinccsé tesszük. A könyv szövege az ő eredeti kézírata alapján készült, az általa használt, ma már kissé régiesnek tűnő nyelvezetet és kifejezéseket eredeti formában megőriztük.

Ajánljuk ezt a munkát azon fiataloknak, akik az Egyház tanítását elfogadják, de még a felnőtt életük kezdetén vannak. Ajánljuk azért is, mert ezt a tanítást a saját életünkben, egy nagyon küzdelmes időszakban kipróbáltuk, és a helyességéről meggyőződünk.

Istenem, Atyám!

Köszönjük jószágodat, hogy felnőtt életünk kezdetén, Xavér atya közvetítésével megismerhettük azt a világszemléletet és magatartásformát, amely átsegített minket egy nagyon küzdelmes élet minden buktatóján. Add, hogy Xavér atya tanításának közreadása mennél több, a felnőtt élet kezdetén álló fiatalnak adjon segítséget a helyes döntéseik meghozatalában. Ámen.

Dányi Dezső, 2009. október

Seymour Chwast
1895-1980

A lét bölcselete

A) AZ ÁLTALÁNOS METAFIZIKA

1. A METAFIZIKA NEVE ÉS FÖLOSZTÁSA

1.

A bölcselet az alapelvek tudománya. Az alapelvek kétfélék: a megismerés és a létezés elvei. Az elsővel foglalkozott a megismerés bölcselete, az utóbbival a metafizika. A metafizika az a tudomány, mely a létnek, a valónak a végső elveit kutatja. Általában két részre osztják. Az *általános* metafizika foglalkozik először: a valóval mint ilyenekkel, – azután keresi annak mindenre ráillő jegyeit, – majd tárgyalja a való legegyetemesebb osztályait. A *részletes* metafizika három fő tárgya szerint: a világ, az ember és az Isten, foglalkozik a természetbölcsellel (kozmológia), az embertannal (antropológia) és Isten bölcseleti megismerésével (theodicea vagy theologia naturalis).

2.

A metafizika teljes értelemben alapvető tudomány: ezért a szak-tudományok nem nélkülözhetik, de nem is helyettesíthetik. A katolikus világnézet megalapozásához okvetlenül szükséges, mert az a tudás és a hit összhangján épül föl. A Kant utáni bölcselet, de főként a materialista gondolkodás nem akart a fizikán túl metafizikát elismerni. A XX. század újra visszatért a metafizikához (Bergson). Akik nem fogadják el, azok is az ismeretelméletben becsempészik. A logika egyetemes fogalmai sokszor azonosak ugyanis a lét legmagasabb osztályaival: itt érintkezik tehát a logika és a metafizika. De érintkezik abban a kérdésben is, hogy meddig terjedhet a megismerés. A józan ész azt mondja, hogy ha mindennek kell szükségképpen elégséges megokolásának lennie, akkor, ha ezt a megokolást nem találjuk meg a fizikai világban, szükségképpen a metafizikában kell keresnünk. Egyébként, ha a metafizika nem igazolná annyira a keresztény bölcselet igazságát, akkor nem idegenkednének tőle, és nem támadnának ellene.

2. A VALÓ FOGALMA

A való, a létező (görögül: ho ón, latinul: ens) a metafizika alapvető fogalma. Erről nevezik sokan ontológiának.

I.

Igazában meghatározhatatlan fogalom, mert nincs benne sem közelebbi nemfogalom, sem faji különbség. Csak a legteljesebb

elvonással alkotható meg: aszerint ens az a valami, ami minden létezőben közös.

A latin ens lehet participium = a létező, és főnév = a való, ezért jobb a latin, mint a magyar szó, mert magában foglalja mind a kettőt: *létező való* és *valóban létező*. A bölcseleti használatban az ens mint a legelvontabb fogalom szerepel: ezért tartalma a legszegényebb, köre viszont a legtágabb. A nemlét, a semmi fölött jelöli minden közelebbi meghatározás nélkül az első pozitív tartalmat. Mint állítmányt el lehet mondani minden való dologról, de minden lehetségesről is, sőt minden elgondolhatóról: – ezért igazi átfogó, mindenre kiterjedő (transzcendentális) fogalom.

A való fogalmának tisztázását szolgálja, ha megismerjük a *való analógiáját*, hasonlóságon alapuló alkalmazását. A valóság fogalmat ugyanis mindenről állítjuk, ami valamiképp van. Így tehát a létező és lehetséges lényről, az anyagról és a szellemről, az Istenről és a teremtményről. A való analógiája azonban azt mondja, hogy a való fogalma ezekben a különböző alanyokban nem lehet sem egyjelentésű (univocus), sem különböző jelentésű (aequivocus) módon, hanem hasonló jelentésű (analóg) módon jelen.

Az „analógia entis” tana teszi lehetővé, hogy a teremtettségi anyagi valóságról szerzett fogalmainkat átvigyük hasonló, de igaz jelentéssel a teremtettségi szellemi világra (például az erő fogalmát az anyagról a lélekre). Az Istenre vonatkozó alapfogalmaink, – hogy Isten egy, igaz és jó – tulajdonképpen a való alapvető jegyei, de ezeket is az „analógia entis” folytán állíthatjuk Istenről, mint a magában álló valóságról.

Az „analógia entis” tagadása vagy panteizmusba vagy agnoszticizmusba vezet: ezért kell elfogadnunk, mert mind a kettő ismeretelméletileg lehetetlen álláspont. Ha ugyanis a való fogalmát minden valóban teljesen egyjelentésűnek

vennők, akkor jutunk a panteizmushoz. Ha pedig teljesen különböző jelentésű volna, akkor pedig hiába próbálnók az anyagi valóról szerzett fogalmainkat átvinni a szellemre vagy Istenre, pedig minden fogalmunk ebből indul ki. Akkor ugyanis ezek a fogalmak a saját körükön túl nem fejeznének ki semmit. Ez az ismeretelméleti agnoszticizmus.

A való tehát mindaz, amiben van annyi tartalom, amennyi elégséges és szükséges ahhoz, hogy a semmitől különbözzék: – tehát valami. A való fogalmából kitűnik, hogy mint minden fogalom, ez is elménk műve, mégis van azonban tárgyi alapja. Azután ha igazi meghatározást nem is adhattunk róla, azért célunkat elértük, mert megtudjuk különböztetni a nála kevesebbtől és a nála többtől.

II.

A gondolkodás tehát azonban iparkodik megközelíteni a való fogalmát jobban is, ezért különböztet még a következő fogalompárok között:

1.

Létezés (existentia) és lényeg (essentia). A *lényeg* felelet arra a kérdésre: mi? Háromféle lehet: a fizikai lényeg teszi a dolgot azzá, ami, vagyis ez a teljes léttartalom, (például az ember fizikai lényege: a test és a lélek). A fizikai lényeg tehát a tárgy alkotórészei teszik. A logikai lényeg a legközelebbi nemfogalom és a faji különbség fejezik ki (például az ember logikai lényege: eszes érzéki lény). A metafizikai lényeg nem más, mint a dolgot a maga gyökerében alkotó való: vagyis az, amit a dolog legbensőbb mivoltának, a lét gyökerének és alapjának tartunk. (Az ember metafizikai lényegét az teszi,

amit a bölcselet a testnek és a léleknek legbensőbb mivoltáról megállapít.) Ezen fogalmaink alapján már a dolgok eredetére és végső céljára is következtethetünk. A másik fogalom *a létezés*. Létezni annyi mint a valóságban – tehát az okon és a gondolaton kívül is – lenni.

2.

A képesség (potentia) és a tény (actus). *A ténylegesen létező való* (ens in actu) az a valami, amely már kilépett a lehetőség állapotából és így ténnyé (actussá) vált. A valót a lehetőség állapotából kiemeli először maga a létezés. *A lehetséges való* (ens in potentia) szembenáll a tényleges valóval. Jelenti azt a valamit, amely még az első ténylegességben, a létezésben nem részesült, de létezése lehetséges. (Hasonlattel is lehetne megvilágítani: a magpotentia, a kifejezett fa actus. A gyermekben rejlő zenei tehetség potentia, a későbbi zenetudás actus.)

3.

A független és a függő való (ens absolutum et relativum) a való fogalmának osztályozása. *Abszolút valóság* az, amely minden korlátozástól, függéstől, határtól és passzív lehetőségtől mentes, bírja tehát a létnek a teljes tartalmát (actus purus). Épp ezért mind a létezés, mind a gondolkozás, mind a cselekvés rendjének végső megalapozója és összhangjuk biztosítója. Ezzel szemben minden más való függő és viszonylagos.

4.

Észben létező való (ens rationis) az a valami, ami gondolatban létezik, tekintet nélkül arra, hogy a gondolaton, tudaton

kívül van-e valósága. Az észben való kétféle lehet: a.) először tisztán vagy szorosabb értelemben vett észlény, ennek a gondolaton kívül semmi realitása nincs. (például a sokszögű körnek a gondolaton kívüli lehetősége teljesen ki van zárva, ez tisztán alanyi, szubjektív való.) b.) Másodszor az észlény lehet elgondolt, de azért valamilyen realitással a tudaton kívül is bír. (például „Egyszer egy”, igazság, faj stb. Mindez, mint külön lény nem létezik, de megvan az alapja a létezőkben.) Ennek a tudattól független lehetőségnek az alapja az, hogy a fogalom jegyei nem ellentmondók, hanem összeférők, megegyeztethetők. *Valós lét* (ens reale) az észlénnyel szemben az a valami, mely már nemcsak mint tudattartalom van, hanem a tudattól független valóságtartalma is van. A valós lét is kétféle lehet: először belső lelki tény (immanens): ilyen például a gondolkodás, érzés és akarás tényei. Másodszor: lehet a tudaton túlmenő és a tudaton kívül is létező (transcendens) külső dolog (például kő, virág, bot).

III.

Segít a való fogalmának tisztázásában a különböző létrendek megismerése is.

1.

Első a *tapasztalati lét rendje*. Ezzel a létrenddel állunk a legközvetlenebb kapcsolatban. Két tartományra oszlik: az egyik a külső fizikai világ, az a természet, melyben mi is benne állunk és élünk. A másik a belső pszichikai világ, mindaz, ami tudatunkban van, vagy lehet: tehát gondolatok, érzelmek, törekvések, akarások. Ennek a létrendnek körébe esik minden, amit a tapasztalat akár valóságban, akár elvben elérhet.

Valóságban elérheti az érzékek segítségével, vagy az átéléssel, vagy műszerek útján megtapasztalt. *Elvben* nagyon sok olyan dolog létezik, amit valósággal nem lehet megtapasztalni, de biztos, hogy ebbe a létrendbe tartozik (például a tejútrendszeren kívül eső csillagvilágok napjai és bolygói). Ezt a létrendet a létezésen kívül kettő jellemzi. Az egyik, hogy a tapasztalati lét az *időben* és részben *a térben* van. Másodszor létük *valós létezés*. Létüket ugyanis azzal mutatják meg, hogy tapasztalható módon hatást gyakorolnak egymásra. Ebből következik, hogy a tapasztalati lét jellegzetes létformája éppen ez a valós létezés (existentia vagy realitás).

2.

A metafizikai lét rendje. Amióta az emberek mélyebben gondolkoznak a tapasztalati lét kérdésein (akár Indiában, akár Görögországban stb.), meglepő egyértelműséggel arra a megállapodásra jutottak, hogy ez a minket környező és bennünk lefolyó tapasztalati lét nemcsak, hogy nem az egyetlen lét, de voltaképpen nem is az igazi lét. A görög bölcselő számára mindez csak jelenség és látszat (faenomenon), az indus bölcselő számára akárhányszor csalóka látszat (maya). Valahol mögötte, fölötte, alatta, benne van az igazi lét, amelyből ered a tapasztalati lét. Ez a metafizikai lét úgy jelenik meg a gondolkodó ember előtt mint a tapasztalati létnek magja, forrása, gyökere. Ez a lét tehát *maga nem tapasztalható* meg se külsőleg, se belsőleg. Csak úgy nyílik meg előttünk, hogy követjük a tapasztalati lét útmutatásait, és ezekből *következtetünk a metafizikai létre*. Olyanformán, ahogy Kolumbusz következtetett az Atlanti-óceán partjaira vetett faragott dolgokból egy addig nem látott, új és más világ embereire.

A metafizika létrend tárgyait jellemzi a léten kívül kettő. Először elvben meghaladják ugyan a tapasztalatot, de a tapasztalatból kikövetkeztethetők. Másodszor a tér, az idő és a tapasztalt okság fölött vannak, de mindezeknek létforrásait és létalapjait alkotják. A metafizikai létrendnek a létformája tehát ez az így megjellemzett metafizikai létezés.

3.

Az eszmei (ideális) lét rendjének biztosan van két tartománya: a matematika tárgyai (a számok, egyenletek, vonalak, idomok stb.) és a vonatkozások (mint egyenlőség, egymásután, bennfoglaltság stb.). Valószínűleg ide kell sorolni harmadik tartományként a jelentéseket, vagyis mindazt, amit ezek a szavak: élet, gondolkodás, után stb. jelentenek. Mélyebb betekintés meggyőz arról, hogy ezeket is a léten kívül kettő jellemez. Az első az időtlenség és tértelenség. (A geometriai sor vagy az alárendeltség például nincsen sem itt sem ott, nincsen hossza vagy magassága, öreg vagy fiatal kora.) Másodszor a létezésük másfajta, mint akár a tapasztalati, akár a metafizikai létezés. Ezek az eszmei tárgyak ugyanis nem hatnak egymásra (mint a tapasztalati valók), hanem vonatkozásban vannak egymással. Azután ezek az eszmei tárgyak nem forrásai és alapjai a tapasztalati létnek (mind a metafizikai lét), mert a háromról nem lehet mondani, hogy forrása és szerzője annak, ami előttünk a hármásban (például három alma) megjelenik. De mégis van létük, mert lehetnek ítéletalanyok, és a róluk alkotott ítéletekben az alanytól és tevékenységétől független tények jutnak kifejezésre. Ezt a létezést egyszerűen fönnállásnak mondjuk.

4.

Az utolsó az *értékek rendje*. Ennek tartományai az igaz, a szép, a jó és a szent. Mind a négy tartománynak a tárgyait a létezésen kívül három mozzanat jellemzi. Először létformájuk nem a tapasztalati vagy metafizikai létezés (hiszen egy gondolat vagy esztétikai érték nem fejt ki semmi okozó hatást az időbeli világban, – és nem szerzője semmi tapasztalati létnek). De nem is egyszerű fönnállás, mint az eszmei létben, hanem külön létforma: *az érvényesség*. Ha valaki az értékekhez közelít, el kell ismernie, hogy azokban van valami, ami arra szólít, hogy ismerjük el és vállaljuk. Még pedig nem azért, mert nekünk tetszik és nem azért, mintha tőlünk függene, hogy elismerjük-e vagy sem. Éppen ezért az értékek nemcsak időtlenek és kiterjedetlenek, mint az eszmei világ tárgyai, hanem *mindenütt jelenlévők* a térben és időben. Bármikor és bárhová tekintek a világban, változatlan érvényességgel ott találok ezeket az értékeket. Az első hárommal szemben az értékek rendjét jellemzi a *polaritás*: minden értéknek szükségszerűen van ellenértéke. Az igazzal szemben áll a hamis – a széppel a rút – a jóval a rossz – a szenttel – a nem szent.

3. A VALÓ TÖRVÉNYE ÉS SAJÁTSÁGAI

I.

A való törvényein azon sajátosságokat értjük, melyek nélkül valamit valónak elképzelni sem tudunk. Ezek a törvények

tehát az ens fogalmában bentfoglaltan vannak. Két ilyen törvény van.

Először valóban kell lennie *tartalomnak* vagyis valaminek, ami az ismeretre hat. Az ismeretre tud hatni az ismerettől független létező tartalom, de tud hatni olyan tartalom is, mely csak az ismeretekben fordul elő. Ez a logikában az elégséges alaptörvénye; a metafizikában így fogalmazzuk meg: mindennek, ami létezik, van valami tárgyi tartalma, melynélfogva van.

A második törvény: a tartalmazó és tartalom közt nem lehet ellentmondás. A való az valami és a valami az való. Ez a logikában az ellentmondás elve: a valóra alkalmazva a metafizikában így hangzik: a való tartalma is való.

II.

A törvényekhez sorolhatók még a való mindenre kiterjedő, *átfogó* (*transcendentális*) *sajátosságai*. (NB. Kantnál transcendentális egyenlő a tapasztalaton túlmenővel.) A valónak egyetlen jegye van ugyan: „aliquid”, hogy valami. Több mint semmi. A van több mint a nincs.

Az értelem azonban háromféle állást foglal el a valóval szemben. Először az értelem azonosít és megkülönböztet (ez – nem ez) – másodszor ítéletet alkot róla (igenel vagy tagad) – harmadszor az akarat kívánja vagy elutasítja. Ebből következik:
minden ensben látunk valami *egységet*,
minden enset bizonyos szempontból *igaznak* látunk,
minden ensben van valami bizonyos *jó*.

Ezek: az egység, igazság és jóság tehát a szoros értelemben vett, mindenre kiterjedő, átfogó (transcendentális) sajátságok.

1.

Az egység. Az emberi elme a létezők közül ki tud emelni külön is egy-egy tagot, (például a fák közül egy fenyőfát). Azt is meg tudja állapítani, hogy ez a kiemelt nem azonos a többivel, (például ez a fenyő nem az a fenyő, – vagy hogy nem tölgy, sem a mellette lévő ház). A megismerésnek az alapvető szempontjai éppen az *azonosság* és *nemazonosság* vagy *különbség*, mert ennek alapján állapítjuk meg a valóban a sokasággal és többséggel szemben az egységet. Az egység a legegyszerűbb és legáltalánosabb fogalmak, közé tartozik: nincs benne nemfogalom és faji különbség, ezért nem tudjuk logikailag meghatározni. De megértetni lehet, még pedig az ellentétének tagadásával. Szent Tamás szerint egy az, ami *magában meg nem osztott és mástól elkülönített*. Ez a meghatározás azonban áll minden valóra, mert minden való vagy egyszerű, vagy összetett, – ha összetett, akkor addig nincs léte, amíg részei széjjel vannak, csak akkor kap létet, ha a részek összefogása, egységesítése megtörtént. Ez az átfogó egység teszi a valót valamivé. (Vannak azonban nem átfogó egységek is: a matematikai, logikai és esetleges egységek: egy gép, egy ház, egy egyesület stb. egysége.) Az egységre az elme a soktól, a többtől, a mástól való megkülönböztetés útján jut el. A tiszta gondolkodáshoz fontos a világos megkülönböztetés. (Az azonossággal rokon a hasonlóság, a megkülönböztetésből származik az eltérés, a különbség.)

2.

Az igazság három fajáról tanultunk az ismeretelméletben. Ezek közül az ontológiai igazságot úgy határoztuk meg, hogy az a dolog megegyezése a maga eszméjével: ami olyan, mint

amilyennek lennie kell, az igaz. A valónak első törvénye, hogy való, tehát önmagával egyezik: következésképpen *minden való igaz és minden igaz való*. Az igazság ebben az értelemben átfogó sajáttság. Az igaz valódi ellentéte a hamis, ilyen azonban mint létező nincs, mert nem is lehet, (a hamis gyémánt például egyáltalán nem gyémánt, hanem igazi kő vagy üveg).

3.

Jó az, ami kívánatos; – kívánatos pedig az, aminek van valami rendeltetése és célja. Jó tehát az a valami, ami *megfelel a maga céljának és az akaratnak kívánatos*.

A jó fajtái:

- magának jó és másnak jó,
- abszolút jó és relatív jó,
- teljes jó és nem teljes jó.

Minden, ami van, amennyiben van, ha nem is másnak, magának jó. Először azért, mert minden való törekszik természeténél fogva a maga céljának elérésére, a maga léteszményének megvalósítására: – ez magának való jóság. Másodszor minden való tevékeny, – a tevékenység pedig ténylegességet teremt, – minden ténylegesség (actus) tökéletesség: ez pedig kívánatos, tehát jó. A jóság ebből a szempontból átfogó sajáttság. A jóval kapcsolatos *a tökéletesség és szépség*, de ezek már nem teljesértelmű átfogó sajátságok. Minden való akkor tökéletes, ha a maga célját elérte. Mentől közelebb van ahhoz, annál tökéletesebb: ez a relatív tökéletesség. De ez csak annyiban lehetséges, amennyiben van abszolút tökéletesség. Ami azonban tökéletes, az szép is. Mivel az igaz és a jó átfogó sajátságok, ebben az értelemben a szép is ilyen.

Nagy kérdés azonban, hogy mi a rossz és honnan származik? A rossz metafizikailag *csak hiány* lehet, még pedig

a velejáró *létmozzanatok hiánya*. (például egy óra nem rossz, ha nem bír terhet, amint a szekér nem rossz, ha nem tud időt mutatni.) Vagyis a rossz nem negatio, hanem privatio: valamely *szükséges tökéletesség hiánya*. Fajai: fizikai (földrengés), technikai (rossz autó), pszichikai (az érző lény szenvedése), erkölcsi rossz (a bűn). *Oka* a rossznak nem lehet egy abszolút rossz ősható. A rossz ugyanis, mint a hiány, csak járulék lehet: ez nem tevékenység, hanem nemtevékenység, vagyis mulasztás (Szent Ágoston szerint: *causa mali non est efficiens, sed deficiens*).

Következtetések:

Az akarat tárgya mindig a jó, vagy legalábbis amit magára nézve annak tart. A rossznak tehát mindig valamely igaz vagy látszat jó a közvetett oka.

Az erkölcsi jó a teljes okokból (a tett, a cél és az eszköz harmóniájából), a rossz valamilyen fogyatkozásból származik.

Az igazi jóság mindig a magunk kiáradása, a legjobbak romlása a legrosszabb.

4. A VALÓ KATEGÓRIÁI

A logikában láttuk, hogy mentől több jegyet elveszek az egyedi fogalomból, annál nagyobb lesz a köre, de annál általánosabb is; így jutunk el a legáltalánosabb fogalmakhoz: a kategóriákhoz. Ezek, mint magának az *ens*-nek a fogalma is mutatja, nemcsak a gondolkozásnak, hanem a létezésnek is a legáltalánosabb osztályai. Ezek közül az első és legfontosabb: a *substantia* (állag, állomány) és az *accidentia* (járulék), ezt tárgyaljuk először.

1.

A *substantia* (magánvaló) olyan való, amely magában fönnáll, és nem szorul másra, mint tartó alanyra. (Existens in se., például ez a virágzó fa stb.) Az *accidens* (járulék vagy mással való) olyan létmozzanat, mely nem áll fönn magában, hanem rászorul másra, mint fönn tartó alanyra (például az én bánatom, a fa virága).

A substantia szerepe a járulékkal szemben hármias:

a substantia hordozza, tartja, *birtokolja a járulékokat*, és míg a járulék jön-megy, a magánvaló marad.

A substantia összefoglalja, *egységesíti járulékait* (például ez az alak, szín, íz stb. együtt adja ezt az almát).

A substantia a *járulék forrása és gyökere*. Ebből következik, hogy a substantiát a járulékból is meg lehet ismerni, és hogy a substantia az tevékeny, de nem tevékenység.

A substantia és az accidensek között *valós különbség* van, mert úgy viszonylanak egymáshoz, mint a birtokos és a birtok, egységesítő és egységesített. Ugyanezt bizonyítja az a tény is, hogy a valókon sokszor igen jelentős változások történnek, és közben valami mégis megmarad (például az első és nyolcadikos gimnazista, facsemete és terebélyes fa).

A substantiák létezése bizonyítható is a következőkkel:

Járulékok vannak, ez tapasztalati tény, tehát magánvalónak is kell lennie (legalábbis egy substantiának kell lennie).

Evidens – tárgyilag nyilvánvaló, hogy kiterjedtség és szín, gondolat stb. csak úgy gondolható el, hogy valakinek vagy valaminek a tulajdonsága.

A nyelv is ezt bizonyítja, mert még a substantiatagadó bölcsező is azt mondja: ez az *én* véleményem.

Ezek után érthetjük meg a következő kategóriákat:

2.

A *minőség* (qualitas) tágabb értelemben jelenti egy dolognak valamennyi megkülönböztethető határozmányát: idetartoznak tehát az összes járulékok. Szűkebb értelemben jelenti a mennyiségviszony kivételével a dolog többi járulékait. ~ A *mennyiség* a konkrét vagy gondolati tárgyak számszerűleg jellemezhető tulajdonsága. A kiterjedés szerint való összehasonlítás adja az *extenzív* mennyiségeket (például hosszúság, terület, időtartam, tömeg). A különböző fokozat szerint való összehasonlítás adja az *intenzív* mennyiségeket (például fényerősség, hőfok).

A minőséggel kapcsolatban kell szólnunk a képesség, a lehetőség és a készség kategóriáiról. De előbb meg kell említenünk a cselekvés és szenvedés kategóriáit. A *cselekvés* (actio) jelenti az alany tevékenységét, működését (például járás, gondolkodás). Ezzel szemben áll a *befogadás* (passio), mely az alanyra ható, az alanytól elszenvedett működést jelent, (például ütés: ez actio; ütődés: ez passio). Ezzel a két fogalommal függnek össze a következők:

3.

- a) A *képesség* (potentia) alkalmasság valaminek megtételére vagy elszenvedésére (befogadására).
- b) A *lehetőség* (lehetőségesség, possibilitas) valaminek alkalmassága arra, hogy létezzék. A *belső* (abszolút, metafizikai, fogalmi) lehetőség abban áll és merül ki, hogy az illető dolog fogalmi jegyei nem tartalmaznak ellenmondást. (Így lehetséges a „fekete ember”, de lehetetlen a „kerek

négyszög”). A *külső* lehetőség abban áll, hogy megvan a megfelelő létesítő ok is valamely dolog létrehozatalára.

c) A *készség* (habitus) állandó fölkészültség, rátermettség, arravalóság, mely a dolgot természetszerű céljának előmozdítására vagy gátlására képesíti (fejszámoló, zongorázó stb. készség). Ez a minőség osztályába tartozik. Lehet a készség *eredet* szerint velünk született (például a zenei hallás) és szerzett (például a részegesség). *Tárgy* szerint vannak jóra vagy rosszra irányulók. Az *alap* szerint értelmi és akarati készségek. Az erény a jóra való akarati készség. *Jellegük* szerint vannak működő és befogadó készségek. A szerzett készség a tehetségnek vagy képességnek járuléka, s a hasonló cselekedetek gyakori ismétléséből ered. Ezek ugyanis nyomot hagynak bennünk, s a következő hasonló működést könnyebbé, sőt lassan szokásszerűvé, szinte szükségletté változtatja.

Mivel a jelen életben természetfölötti hivatást kell betöltenünk és megfelelő természetfölötti vonatkozású cselekedeteket, kell gyakorolnunk, azért beszélhetünk *természetfölötti készségről* is. Ezek olyanok, hogy megkönnyítik természetfölötti hivatásunk betöltését. Mégpedig nemcsak azt jelenti, hogy könnyebben tudunk jót tenni, hanem új képességeket is jelent. A természetfölötti ugyanis mindenben elhagyja a természet erőit. Ezért természetfölötti készségeket természetes erőnkől fakadó tettek gyakorlásával nem szerezhetünk. Ezek csak az Isten ajándékai, és éppen azért, mert nem szerzettek, úgy is nevezik, hogy belénk öntött, vagy készen kapott készség.

4.

A mennyiséggel és változással kapcsolatos kategóriák pedig a tér és az idő, mégpedig a tér a kiterjedéssel, az idő a változással kapcsolatos.

- a) A *kiterjedés* (dimenzio) a testeknek az a tulajdonsága, amelynél fogva részeik egymáson kívül helyezkednek el a térben. (Kant szerint a testek kiterjedésének nincs tárgyi értéke, mert a tér, amelynek egy részét elfoglalni látszanak, csak a mi szemléletünknek velünk született formája.) A keresztény bölcselet azonban azt tanítja, hogy a kiterjedés valóság, mégpedig magának a testnek a tulajdonsága, járuléka; alapja pedig az, hogy a testeknek vannak egymástól megkülönböztethető részei. A testek kiterjedésének következménye ugyanis, hogy oszthatók és áthatolhatatlanok, vagyis ahol az egyik test van, ugyanott másik ugyanakkor a természet rendje szerint nem lehet. A testeknek hármas kiterjedésük van: részeik a szélesség, a hosszúság és a magasság irányában helyezkednek el egymás mellett. Ezzel függ össze, hogy a térben egy pont helyzetét három kiterjedési adat adja meg (analitika).
- b) A *tér* (spatium) a kiterjedés elvont alapja. Mivoltáról két szélső fölfogást ismerünk. A szélső realizmus a tért a testektől független létezőnek tartja, mintegy nagy, üres tartálynak, amelyben a testek benne vannak. A szélső idealizmus pedig minden tárgyi valóságot tagad a térnél, és azt csak szemléletünk veleszületett, üres formájának tartja, amelyben a megismert világ tárgyait elrendezzük (Kant). A skolasztikus bölcselet középutat tart. Szerinte a reális, fizikai tér azonos a kiterjedéssel bíró

testekkel: ebből azután elvonás útján nyerjük a logikai teret. A bölcseletben téren általában ezt a logikai teret szoktuk érteni. A tér eszerint, mint ilyen, nem létezik, de létezik az alapja: a reális kiterjedések.

- c) Az *idő* (tempus) a mozgással, változással (motus, mutatio) összefüggő fogalom. Minden változásban van előbb és utóbb, azaz egymásután. Az idő a változásnak az egymásután szempontjából való mértéke. A változásnak alávetett lények az idő kategóriájához vannak kötve. Minden változás a maga idejében történik, ez a *benső* idő. De ugyanazon tartam alatt más változások is lehetségesek, (például az óramutató egyszeri körforgása alatt sok minden történhetik, ez adja a *külső* időt). Az értelmi elvonás e tartamokból a változást mintegy kikapcsolja, így nyeri meg az *eszmei* időt, és azt tiszta tartamként fogja fel, csak elmosódottan gondol hozzá bizonyos mozgást, változást. Az időt az egyenletest megközelítő mozgással mérjük (ingalengés, körforgás). Kant az időt a szemlélet a priori formájának, tehát merőben alanyi mozzanatnak gondolta. Ezzel szemben bizonyos, hogy az idő reális valami, amennyiben alapja, a változás reális. A változástól elvonatkoztatott eszmei idő azonban, mint a tér is, a valóságban alappal bíró elvonás (ens rationis cum fundamento in re).

5. AZ OKSÁG BÖLCSELETE

Az arisztotelészi skolasztikus metafizika fontos pontja az okság, ez Arisztotelész felelete a változás nagy kérdéseire. A változásnak mint jelenségnek létezése tagadhatatlan, de

megértése nehéz. Először *logikailag*, mert elménk a valóságot fogalmakba gyűjti, ezek egyetemesek és szükségképpeniek, tehát ellentétben állnak a változással. De nehéz a megértése *metafizikailag* is, mert Arisztotelész számot vetett a tényekkel, hogy a változás folyamán valami megmarad és valami mássá lesz. Így a változásban lappangó logikai és metafizikai problémát az okok elméletével oldotta meg.

Ok (causa) az, ami által valami létrejön vagy alakul. A szorosan vett ok oly létező (állag), amely hatásával egy vagy több lény (okozat) lényegi vagy járulékos változásának objektív-reális, közvetlen vagy végső elégséges alapja. Az ok az okozattal benső összefüggésben van, vagyis az *okozat* nemcsak az ok után, hanem *az ok által és miatt van*.

Mivel mindenféle változás négy szempontból tekinthető, ok is négyféle van. Első a *létesítő* ok, második az *anyagi* ok, összefügg a harmadikkal, a *formai* okkal; – végül a negyedik a *célok*. Ezekről kell részletesebben szólnunk. Összefoglaló példa: Az asztalos (létesítő ok) fából (anyagi ok) padot (formai ok) készít a pihenésre (célok).

1.

A *létesítő* ok (causa efficiens) fizikai cselekvésével létet ad oly valaminek, ami magától nem jönne létre. Így kezem a vele meglökött kő mozgásának létesítő oka, mert fizikai cselekvés (lökés) által olyan valami létesül (a kő mozgása), ami magától sohasem kezdődött volna. A lelkem is sok járulékos lénynek (megismerésnek, törekvésnek) létesítő oka, mert fizikai működésével létet ad nekik, a nélküle létképteleneknek.

A létesítő oknak létben meg kell előznie azt, amit létrehoz: ezért az *elv* (principium) azaz a megelőző lény fogalomkörébe

tartozik. A közbeszédben a létesítő okot többnyire egyszerűen oknak nevezzük, és az általa létrehozott valót okozatnak.

Fontosabb alfajai:

Az első és második ok. Az *első* az az ok, mely minden más okot megelőz, és így minden okozatban fő része van (ez a „causa causarum”: az Isten). A teremtmény mindig a második létesítő ok lehet.

A *fizikai* létesítő ok fizikai cselekvéssel létesít valamit (például mikor kezem mozdulatával egy tárgyat mozgatok); – az *erkölcsi* pedig közvetlenül egy értelmes lény eszére és akaratára hat és ezáltal idéz elő abban fizikai vagy erkölcsi cselekvést.

A *szükséges ok*, ha a cselekvés előfeltételei megvannak, nem képes nem cselekedni, – a *szabad ok* még akkor is képes. (Például az éhes állat, ha meglátja a könnyen megszerezhető kedves eledelét, szükségképpen hozzányúl; az éhes ember még akkor is tud tartózkodni tőle, ha éhen halna, bár a cselekvés föltételei: az éhség és az étel, meg az elérhetőség egyformán megvannak.)

A létesítő oknak ezt a fogalmát az egyes bölcselők nem tartják valóságnak, de tévesen, mert a létesítő okkal s annak megvalósulásával a világban lépten-nyomon találkozunk. A bizonyítékok között első helyen említjük a *tudat tanúságát*. Eszerint minden pillanatban létrehozunk magunkban és rajtunk kívül is fizikai cselekvésünkkel okozatokat, melyek a mi cselekvésünk nélkül sohasem léteznének. Ugyanezt igazolja a *külső világ megfigyelése* is, mert az okság el nem fogadása menthetetlenül a szkepszist vonja maga után, vagy már eleve abból indul ki: a szkepticizmus pedig ismeretelméletileg tarthatatlan álláspont.

Téves tehát Locke, Hume és Kant elmélete erre vonatkozóan. Hume szerint a létesítő ok csupán úgy hozza magával másvalaminek a megjelenését, ha az elsőnek tudomásulvétele a másodiknak gondolatát kelti föl bennünk (például tudomásul

vesszük a tüzet, és ez fölidézi bennünk a ház leégésének képét). Vagyis a létesítő ok és az okozata között *csak fogalmi és időbeli egymásután van*. Tudomásul vesszük, hogy a kő röpül, és tudomásul vesszük, hogy az ablak betörik: de a két tudomásul vétel között okozati kapcsolatot föltetni nem lehet. Ha azonban ez így lenne, akkor nincs semmi különbség, például az egymásután létező idegen emberek, meg mondjuk az apa és gyermeke között. Akkor eszerint a hajnal éppúgy létesítő oka volna a délelőttnek, mert egymásután vannak, mint a tűz a fa égésének. A lovas kocsi előtt futó ember oka a kocsi mozgásának éppúgy, mint a befogott ló, mert egymásután vannak (Argumentum ad absurdum).

A létesítő ok *működését és természetét* a következő axiómák fejezik ki.

1. Minden okozatnak megvan a maga elégséges oka.
Vagyis: semmi tökéletesség nem jöhet létre, ha nincs arányos tökéletességű létesítő oka.
2. Nem lehet több soha az okozatban, mint az okban van.
3. Minden cselekvő magához hasonlót alkot.
4. A cselekvésmód a létmódhoz igazodik.
5. Semmi sem lehet sajátmagának létesítő oka, még pedig azért nem, mert akkor már a saját léte előtt léteznie kellene, hogy mint létesítő ok cselekedjék.

Az okság elve ezek szerint *egyetemes szükségképpeniséget kifejező ítélet*; azt mondja: minden változásnak van létesítő oka (arisztotelészi fogalmazásban: Quidquid movetur, ab alio movetur). Az okságnak mint logikai ítéletnek *alánya* a változó lét, nem csupán a kezdődő lét, *állítmánya* pedig az okság követelése. Kérdés azonban, hogy az okságnál az állítmány bennfoglaltatik-e már az alanyban? Vagyis az „okságokkal szükségképpen

bírás” benne van-e a „változás fogalmában.” Az ismeretelmélet szavaival: vajon az okság az alany fogalmát elemző (analitikus) ítélet-e, vagy az alany fogalmához abban bent nem foglalt állítmányt tesz hozzá (szintetikus). A mai logikusokat nagyon foglalkoztatja ez a kérdés, és az Isten-bizonyítás szempontjából van nagy jelentősége. Ha ugyanis az okság analitikus elv, akkor szükségképpen érvényes az alanynak: tehát a változás fogalmának egész körére. Ha szintetikus ítélet, akkor érvénye csak arra a körre szorítkozik, melyről külsőleg igazolható. A kérdés azonban rendesen csak szóharc (lis de verbo): azon múlik, hogy mit nevezünk analitikus ítéletnek.

A mi feleletünk: a változás fogalmában *nincs benne kifejezetten* az okság; ha tehát az analitikus ítélet kifejezetten kívánja, hogy az állítmány benne legyen teljesen az alanyban, akkor az okság nem analitikus. De, ha a változás fogalmát az elégséges alapra visszavezetjük, akkor *burkoltan mégis magában foglalja* az okságot. Az okság elve nem ad az alanyhoz oly állítmányt hozzá, mint például az ember fogalmához ad ez az állítmány, hogy „ül” vagy „áll”, tehát nem szorul tapasztalati igazolásra: így az okság igenis *egyetemes, a változó lét egész körére vonatkozó ítélet*. Alkalmazható tehát ott is, ahová a tapasztalat el nem ér, így Isten létének igazolására is.

2.

Együtt kell tárgyalnunk az anyagi és alaki okot. Kiindulhatunk a közbeszédből: ebben *anyagnak* nevezzük a működő tevékenység alapjául szolgáló alanyt, *alaknak* pedig azt nevezzük, amit az anyagból vagy az anyagban alkotunk. (Például a forró és folyékony ólom az anyag, hogy mi lesz belőle: katona-e, ló-e stb., az a formától függ, amelybe öntjük. Hogy a posztóból mint anyagból mi lesz, az függ attól, hogy milyen formát,

fazont ad neki a szabó.) Az *anyag* különböző alak felvevésére képes tehát, és éppen azáltal kapja meg a maga mivoltát. (Az anyag mintegy a *genus proximum* szerepét tölti be, a forma a *differentia specifica*.) Az anyag mint meghatározandó, magától még határozatlan és közömbös; tehát az alak határozza meg az anyagot. Ami az anyagban képesség (*potentia*), azt az alak teszi ténnyé (*actus*). Az alak adja, határozza meg tehát a való lényegét (*forma dat esse rei*).

Ezt az értelmet veszi át a bölcselet is az okok sorozatában. De a bölcseletben különböztetünk első anyag és második anyag között. *Első anyagnak* nevezzük a nem teljes, határozatlan, minden testben közös, de a képesség állapotában lévő substantiát. Ezt azután a lényeges forma (*forma substantialis*) határozza meg teljes testi substantiává: ez a *második anyag*.

(Az anyag mint tiszta lehetőség összeesik a használatban a potenciával; ezért fogalomtágítással beszélünk anyagról ott is, ahol nincs szoros értelemben vett kiterjedt anyagról szó, hanem pusztán a meghatározás és meghatározhatóság viszonyáról. Így beszél a dogmatika is a szentségek anyagáról és alakjáról. A keresztség anyaga a víz, de szentséggé csak akkor lesz, ha hozzájárul az alak vagyis a szó: Én téged megkeresztellek... Ugyanígy az emberrel kapcsolatban a testet tekinthetjük anyagnak és a lélek lesz majd az emberlétet meghatározó alak.)

Az *alak* (forma) ezek szerint két lényegesen különböző jelentésben használatos. Mint minőség, jelenti a valónak valamely járulékos tulajdonságát: így például beszélünk valakiről, hogy az jó formájú, szép „alakú”. A metafizikában azonban jelenti a való alkotó elemei közt a *meghatározó, a ténnyé tevő, a létet kialakító mozzanatot*.

Az alak vagy substantiális, vagy pusztán járulékos. A substantiális alak valóságos substantia, és magában is fönnáll. Ilyen az ember szellemi lelke, mely lényege szerint

a test emberrétevésére van rendelve, de önmagában a testtől különváltan is fönnállhat.

3.

A negyedik ok a *célok*, vagyis a közhasználatban röviden cél (finis). Ez eszmei létező, ami végett valami van, vagy aminek elérésére valami történik. A cél tehát mindig valamilyen vég, de nem minden végcél: például a kályha füstölése néha a befűtés vége, de nem a célja. A cél tehát mindig a reá irányuló lét vagy történés természetének megfelelő és számára értékes vég.

A cél lehet *állapot vagy képesség*, amelyet elérni vagy megvalósítani iparkodik a reá törekvő (például hatalom, egészség, tudás, állás). Vagy lehet valamely *megvalósítandó mű* (például ház, festmény könyv), vagy valamely megvalósítandó *tevékenység* (például az úszás elsajátítása). De lehet pusztá képzeletjáték is. A cél tehát előbb van a szándékban meg, csak később van a megvalósításban.

A célok a reá irányuló lét, történés, tevékenység alakulására *hatással* van, de csak *mint eszmeileg irányító ok*. Ezért a szó szoros értelmében célról csak eszes és tudatos lénnyel kapcsolatban beszélhetünk, mert csak ez képes a még el nem ért és meg nem valósított, de a természetének megfelelő értékes véget eszmeileg megérteni, tudatosan feléje törni, és akaratával megvalósítani. Nem tudatos lénynél és folyamatnál csak átvitt értelemben beszélhetünk tehát célról. (Ez az egyik különbség az állat ösztönös célratörése és az ember tudatos cselekvése között.)

Azok az utak, módok, tevékenységek, tárgyak, amelyek előmozdítják a cél elérését, illetve megvalósítását: a cél *eszközei*. Beszélhetünk közbeeső és végső célról; a közbeeső cél az előtte lévő és reáirányuló tevékenység vagy történés

célja, de az utána lévő végső célnak eszköze. Beszélünk még közvetlen és közvetett, közelebbi és távolabbi célról. Azután *külső* célról, milyen minden mű az alkotója számára, és *belső* cél, milyen minden tökéletességre törekvő lénynél a saját maga tökéletessége.

B.) A RÉSZLETES METAFIZIKA

A részletes metafizika az ember szempontjából legfontosabb három valóval foglalkozik: az embert körülvevő természettel (természetbölcselet), magával az emberrel (anthropologia), és a legfőbb valóval (az ens-szel szemben az Ens-szel), az Istennel (theodicea vagy theologia naturalis). A hit mellett a metafizika segít tehát, hogy helyes képet alakítsunk ki erről a háromról, és így világnézetünkben hit és tudás összeölelkezzenek.

I. A TERMÉSZET BÖLCSELETE

A természetbölcselet (görögül kozmológia: világtan) a természet világának egységesítő ismertetése. A természeti jelenségeket nemcsak közvetlenül akarja magyarázni, mint a természettudományok, hanem végső okaiból. A természeti szaktudományok csak a maguk körébe tartozó tünetények törvényeit, a jelenségek közvetlen okait kutatják: a kozmológia pedig az anyagi világegyetemnek, a természetnek általános problémáit fejtegeti, hogy azután módszeres egészbe fűzze, és így a fizikai világegyetemről egységes képet adjon. Ezek

a problémák az anyag, az élet és a világegyetem mibenléte körül forognak, és három alapkérdésre akarnak felelni: mi, honnan és hová.

1. Az anyag bölcselete

1.

Az anyag megnyilvánulásai három tudomány foglalkozik: a fizika, a mechanika és a kémia. Szerintük vannak az anyagnak nyugvó és tevékenységi megnyilvánulásai. (Ezt a kettősséget fejezi ki nem egészen pontosan az anyag és az erő fogalom párja.) Alapja pedig az, hogy a nyugvó tulajdonságok közvetlenül a térrel, a tevékenységek az idővel függnek össze.

a) Az anyag *nyugvó* jellegű megnyilatkozásai: *a quantitas és a kiterjedettség*. A tömeg velejárója Newton első tétele szerint a tehetetlenség vagy passzivitás, mert az anyag önmagától nem tevékeny, hanem a külső erő hat rá. Azután, hogy zárt rendszerben a tömegek mennyisége állandó.

A kiterjedtség közvetlen következménye az oszthatóság. Az anyag osztható mechanikailag, akkor megmarad a halmazállapota, – fizikailag (oldás, hevítés), eredménye a molekulák, – kémiai osztással, eredménye a kémiai atomok, – és elektromos úton. Így jutott el Bohr a kémiai atom továbbbontásáig, mikor fölismerte, hogy a pozitív töltésű mag körül egy vagy több elektron kering egy vagy több körben, vagyis a kémiai atom szédítő kisarányú bolygórendszer.

b) Az anyag *tevékeny* tulajdonságai mint *változások* jelennek meg, de minden változás mögött, mint változtatónak, ott kell lennie az *erőnek*. A mai természettudomány erőn érti az erőindítást (mértéke: tömeg szorozva a gyorsulással), ezért a változtatás okának az *energiát* veszi, (mértéke: erő szorozva az erő irányába való eltolódással).

Három alaptételt állapít meg: a zárt rendszerben az energiák összege állandóan ugyanaz, – az egyes energiafajok egyenlő értékűek, – és az energia-áttételek határozott irányt követnek.

Három tevékenysége van az anyagnak: tömegváltozás (helyváltozás, égitestek és hangjelenségek), molekuláris változások (a hő, a rugékonyság, szilárdság, elektromos jelenségek, talán fényjelenségek) és kémiai változások és erők (atom- és molekulasúlyok, vegyrokonság és vegyi érték).

2.

Az anyag *szerkezetére* vonatkozóan különböző elméletek vannak; ennek megállapítása a modern fizika jelentős feladata. A bölcselek kísérleteit három csoportra oszthatjuk. Az első a *mechanikai atomelmélet*; eszerint az anyag oszthatlan és oszthatatlan, de kiterjedt legkisebb részekből áll, és ezek csak alak, nagyság és helyzet szerint különböznek egymástól. Minden anyagi jelenségnek magyarázatát ezeknek a merev és változhatatlan anyagrészecskéknek mechanikai mozgása adja. (Régebben a kémia atomokkal, most az elektronokkal azonosítják ezeket a legkisebb részeket.) Ez az elmélet nem elégtí ki a bölcselet követelményeit. Először mert egy-egy tulajdonság még nem azonos magával a valóval. Azután az atom már viseli

az anyag tulajdonságait. Nem felel tehát arra a kérdésre, mi az anyag, csak kisebb területre szorítja össze. A fogalmában is ellenmondás van: kiterjedt és oszthatatlan.

A második tanítás a *dinamizmus*. Eszerint az anyag volta-képpen erő, mert nincs benne az erőegységeken és erőrendszereken kívül más. Hiányos ez az elmélet, mert az anyagnak csak erőket tulajdonít, pedig van benne passzivitás is, és ez, mint tehetetlenség, a tömegnek szükségképpen velejárója. Azután a kiterjedést nem tudja megmagyarázni. Bölcséletileg pedig az a nehézség, hogy az erőkről, tehát járulékokról beszél, és nem magyarázza meg ezeknek az erőknek metafizikai hordozóját, azaz a szubsztanciáját.

Arisztotelész nyomán az új skolasztikusok is az úgynevezett *hülemorfizmust* tanítják. Eszerint a teret folytonosan kitöltő anyag két metafizikai összetevőből áll: az egyik az ősananyag (hülé), másik a szubsztanciás forma (morfé). Ennek az elméletnek alapgondolata, vagyis, hogy az anyagban *meghatározható és meghatározó, alakuló és alakító* mozzanatok vannak, ma is védhető.

Az élőlények ugyanis határozottan ily módon vannak összetéve. Az ember testi-lelki összetételében például a szellemi lélek a szubsztanciás alak, és ez adja a testnek mint anyagnak az életet, a tenyésző, az érzéki és az értelmi képességeket. A természet azonban minden természettudós szerint egységet alkot, tehát ezt az összetettséget kiterjesztjük az anyagra is. Az anyagi világra alkalmazva pedig így okoskodhatunk: az anyagi világban tapasztalható egyetemes jelenség a változás. Az anyagváltozások föltételeznek két mozzanatot: az egyik lényegében *quantitás és passzív mozzanat*, a másik azonban *aktív és minőség-mozzanat*. A tiszta mechanizmussal szemben az utóbbiakban már célos és formai mozzanatot találunk a tisztán anyaggal szemben.

3.

A gondolkodó emberi értelem megállapítja az anyagról, hogy *nem lehet örök* és nem lehet önmagától. Nem lehet örök, mert lényeges és egyetemes jellemzője az anyagnak a mozgás, a mozgás pedig egyszer megszűnik, – ha pedig megszűnik, már nem örök, és így kezdetének is kell lennie.

Az anyagnak csodálatos törvénye és rendje van. Törvényt és rendet csak értelem és akarat tud meglátni és megvalósítani. Az anyagnak nincs sem értelme, sem akarata, tehát törvényét és rendjét: s ezzel a létét nem maga adta magának.

2. Az élet bölcselete

1.

Az élet *mibenléte* a természettudománynak sokat vitatott kérdése. Meghatározás helyett inkább leírhatjuk. Az élet eszerint az önmagából kiinduló és *önmagában lefolyó* (immanens) *jelenségek, hatások és működések foglalatata*.

Az életjelentéseknek *hordozói* az élőlények, ezeknek jellegzetes fizikai és kémiai sajátásaik vannak. Jellemzi őket az, hogy csak néhány elemből fölépült, bonyolult kémiai összetételű és könnyen változó vegyületekből az úgynevezett szerves vegyületekből állnak (a legfőbb elemek a COHNS – karbon, oxigén, hidrogén stb).

Az életre jellemzőek és az élőlényeknél mindenütt megtalálhatóak az *életfolyamatok*, mert ezek különböztetik meg az anyagtól. Ezek röviden a következők:

A *táplálkozás*. Ezen azt a folyamatot értjük, mellyel az élő szervezet a kívülről fölvett táplálékot saját testévé alakítja át. A fölvett táplálékból először saját testét építi föl (növekedés); ebben is különbözik már az anyagtól, mert az kívülről hozzátétellel és elméletileg a végtelenségig nagyobbítható, másodszer: a táplálék mintegy üzemben tartja magát az élő szervezetet, mikor az elhasznált anyagokat az anyagcsere folyamán újakkal pótolja.

Az élőlények második jellemző vonása az *ingerlékenység*, vagyis az a sajátság, hogy a külső hatásokra az egyén a neki megfelelő módon visszahat. Ide vehetjük még a mozgást is, mert az életfolyamatok a test egyes részeinek vagy az egész testnek a helycseréjével járnak.

A legfontosabb sajátság a *szaporodás*, azaz hogy az élőlény magához hasonló egyedeket hoz létre. A szaporodás történhet a sejt oszlása vagy egyes sejtcsoportok leválása útján is az alsóbb lényeknél. A magasabb lényeknél pedig különböző csírasejteknél az egyesüléséből indul ki.

Végül az élőlényeket jellemzi bizonyos *korlátok közé szorított élettartam*. (Ellentmondásnak látszik, de mégis az élet legfontosabb jellemzője a halál.) Az élettartam nagyon különböző lehet. A legtöbb növény tavasszal kezd élni, és ősszel elhervad, míg mások évekig, egyesek sok száz évig is élhetnek (tölgy, cédrus). Az állatvilágban is a kérészek csak néhány óráig élnek, más állatok évszázadokig. Az ember átlagos kora 50 év, a 100 éven fölüli emberek a ritkaságok közé tartoznak. Az élettartam korlátozása a halálban nyilvánul meg, és oka a szervezetben keresendő a legtöbbször. Ha sikerülne az embernek minden külső okot távoltartani, akkor is meg kellene halnia, mert a halál oka végső elemzésben az utolsó életegységeknek lassú, de föltartóztathatatlan belső pusztulásában keresendő. A halál az élet természetszerű befejezése, a legutolsó életjelenség.

2.

A keresztény bölcselet az élő és élettelen világ közt tapasztalható különbséget *lényeges különbségnek* látja, és magyarázatára a *vitalizmus* elméletét állította föl. Az anyagelvű világnézet hívei az életműködéseket kizárólag fizikai és kémiai erőkkel magyarázzák, és így nem vesznek föl lényeges különbséget élők és élettelenek között. A keresztény bölcselet szerint az életjelenségek és az élet nem oldhatók föl maradék nélkül a fizikai és kémiai erők összességében, ezért csak úgy érthetjük meg, ha ezeken az erőkön kívül *egy magasabb életelvet* is fölveszünk. Kétségtelen tény, hogy az életjelenségek a fizikai és kémiai erők közrehatásával folynak le, de ezeken kívül még egy magasabb, és az életfolyamatokat irányító életelvet is föltételeznek.

Ez az *életelv* nem lehet más, mint sajátos metafizikai valóság. *Tartalmára nézve* egységesítő, egyénítő és élettevékenység-adó, – *létmódjára nézve* pedig egyszerű, de arra szánt, hogy az anyagot éltesse és szervezze. Az életelv tehát a metafizikai *létmeghatározó és a létet minősítő elv*. (Más szóval kifejezve az arisztotelészi értelemben vett sajátos szubsztanciás forma.) Ennek közismert neve lélek: és ez nem más mint az organikus testnek első formája (antelechiája), vagyis létadó és létkiteljesítő elve.

Ha az életjelenségeknek ezt az alakját közelebbről is meg akarjuk határozni, akkor az életjelenségeket kell megvizsgálnunk az organikus élet három csoportjában: a növényben, az állatban és az emberben. Mindegyikben megtalálható ez az életelv, amit léleknek neveznek, sokszor nemcsak az emberben, hanem az állatban, sőt a növényben is. Ennek az oka, hogy bizonyos alaptulajdonságokban megegyeznek

ezek az életjelenségek, de mégis nagy fokozati, sőt lényeges minőségi különbségek is vannak közöttük: tehát növény, állat és ember a szervezeti életnek megannyi új és új rendjét jelenti.

Különböztetünk pusztán *tenyészeti életjelenségek*, azután *érző, szenzitív* életjelenségek és végül *szellemi* életjelenségek között. A növényben csak az első életelvet találjuk meg. A növény és állat között a lényeges különbség abban van, hogy az állatnak már van érzéki érző élete is, (érzékelés, érzés, vágy, emlékezet), a növénynek nincs tudatélete, mert ami esetleg annak látszik (például a húsevő növények viselkedése), az megmagyarázható tudatosság nélkül is. Külsőleg, alkatban, tevékenységben is gyökeres különbség van: ezek közül a legföltűnőbb a növénynél a helyhez kötöttség, az állatnál a szabad mozgás.

Az állat és ember közt még mélyebb a különbség, még *szervezet* tekintetében is. A leggyökeresebb különbség az agyvelő minőségében és mennyiségében van. *Minőség* a szürkekéreg, a tekervények száma, mélysége, – *mennyiségre* abszolút súly a gorillánál 500, az embernél 1400 gramm, az arányított súly pedig a gorillánál 100:6, az embernél 100:2. További különbség az ember kiemelkedése, a koponyaalkat, az arcszög különbsége, az egyenes járás és a kéznek (organum organorum) a kifejlődése. Még a vérsavó is külön fajnak mutatja az embert. Döntő különbség azonban az, hogy az emberben már nemcsak a tenyészeti és az érzéki életjelenségek vannak meg, hanem a szellemi működés is (fogalmi ismeret, ítéletalkotás, következtetés, szabad elhatározás).

Pusztán mechanisztikus úton, tehát *lélek nélkül az életműködések nem magyarázhatók meg*. A kémiai és fizikai folyamatok mellett az életjelenségek *minőségileg is* határozott *többséget* jelentenek, már a legalsó fokon. A tudatos és szellemi élet pedig már annyira új és különböző a kémiai és a fizikai folyamatoktól, hogy azokra egészében visszavezetni nem

lehet. Tisztán mechanikai úton nem magyarázható meg sem a növényi élet központi egysége, sem az önmagát megújító és fönntartó, azután fajtát megőrző működése, sem pedig ezen működéseiben megnyilvánuló csodálatos célirányosság. Nincsen ugyanis gép, mely önmagát egyszerű osztódással megsokszorozná, és az újonnan keletkező a réginek működését egyszerűen folytatná. Még kevésbé magyarázhatók mechanikus úton az állati életműködés jelenségei.

3.

Az élet *eredetére* vonatkozóan a kozmogónia és a geológia egyformán azt tanítja, hogy a föld valamikor izzó állapotban volt és így élet nem lehetett rajta, ezért, legalábbis a földön az élet *az időben keletkezett*. Csak két lehetőség van: vagy a fejlődés útján az anyagból ősnemződéssel jött létre, vagy külön teremtés által. Az elsőt Pasteur óta komoly tudós nem tartja. Világos, hogy az élet többlet a merő anyaggal, még a folyékony kristályokkal szemben is: tehát csak az anyagon kívül álló okból keletkezhetett. Ha akad az ősnemződésnek még ma is híve, az is megvallja, hogy csak azért hiszi ezt, mert különben a teremtetést kellene elfogadnia. Ez azonban éppen olyan tudománytalan álláspont, mint az az elmélet, hogy a világűr tele van életcsírákkal, „ultra mikroorganizmusokat magában záró kozmikus porral”, és ezek a fény sugárzó ereje folytán jutottak el a földre. Ez is csak a kérdés elodázása, mert honnan kerültek a csírák az űrbe? Hogy tudtak ott megmaradni az abszolút hidegben, a levegőnek és nedvességnek hiányában stb.?

Az egyes élőlényre ma már teljes egészében áll a vérkeringés híres felfedezőjének a tétele: *Omne vivum ex vivo* (Harvey). Azóta a biológia csak pontosabban fejezte ki egymás után,

amikor kimutatta először, hogy minden sejt sejtéből, majd, hogy minden sejtmag sejtmagból, most pedig, hogy minden *gén génből* származik.

Az élők egész világára vonatkozóan kialakult a leszármazás és a lassú fejlődés elmélete. A leghíresebb Darwin elmélete. Ezt három természettudományos igazságra vezethetjük vissza. Az első: a változásra való képesség (*variabilitas*) ez az alap a kiindulás. A második a létért való küzdelem (*struggle for life*); ez arra kényszeríti a fajokat, hogy a megélhetésért való küzdelemben a legjobb tulajdonságokat fejlesszék ki. Ebben a küzdelemben a gyöngé és alkalmatlan ugyanis alul marad és elpusztul: így jön létre tehát a természetes kiválasztódás, (*natural selection*). Az utolsó tényező az *átöröklés*: a létért való küzdelemben kialakult új tulajdonságokat a szülők továbbadják az utódoknak. és így jön létre az új faj. (Híres példa, hogy így alakultak ki tengeri rákokból a madarak.) *Természettudományos szempontból* azt felelhetjük, hogy valóban megvan mind a három tényező a természet világában, csak nincs olyan szerepük és jelentőségük. Valóban megvan a képesség a változásra, de csak a faj határain belül: a búzát lehet nemesíteni, de „nem szül gyáva nyulat Nubia párduca.” A létért való küzdelem sem rendező, hanem zavartkeltő elem. Ahány állattenyésztő és mágnesítő kísérletezik, az állatját és növényét féltve védi a létért való küzdelemtől. Tök és dinnye egymás mellett nem a tököt segíti dinnyévé változtatni, hanem a dinnyét tökösíti el. Végül az átöröklés nem olyan megőrzítő tényező, mert Mendel Ágoston megmutatta, hogy szabályos törvényszerűséggel visszatérnek az eredeti tulajdonságok. *Logikailag* pedig azt válaszoljuk, hogy Darwin tanítását elfogadhatja, aki akarja, mint elméletet, hogy így „lehetett” a fajok fejlődése, de nem tarthatja, mint tudományos igazságot, hogy így „lettek”.

(Egyébként Darwin maga is csak elméletnek hirdette, és több százszor mondja: lehetséges, talán esetleg. A látszat-tudományos jelleget Hückel próbálta megadni, de bizonyításra csak cifra görög neveket, meg kliséhamisítást tudott fölhasználni.) Végül *metafizikai szempontból* azt mondhatjuk, hogy nem magyarázza meg a végső okokat: honnan az ősfaj, honnan benne ez a célszerű képesség és ez a célratörő kifejlődés. (Több szót nem érdemes erre vesztegetni, mert ami igaz és helyes Darwin tanításából, az tudományos közkinccs, amivé pedig Hückel próbálta tenni, az tudományosan már rég meghaladott álláspont.)

A mai természetismeret alapján bizonyos:

Hogy vannak átmenetek, mert mesterséges tenyésztéssel elő lehet állítani változatokat, de a faj határain kívül a köröknek egymásba változása teljesen valószínűtlen.

Azután minden leszármazás- és fejlődéses elmélet az igazi átmeneti alakoknak a híján csak tudományos föltevés marad. (Ebből magyarázható az erőlködés, hogy egy-két csontból rekonstruálják az átmeneti ősembert.)

Végül pedig minden leszármazás-elméletnek meg kell állnia az ember lelke mint szellemi való előtt.

3. A világegyetem bölcselete

A világegyetem szédítő arányairól a teleszkóp és a mikroszkóp ad valami sejtést. Az egyik a végtelen kicsiny világába enged bepillantást, a másik a csillagok végtelen nagy világába. Mind a kettő azonban azt mutatja, hogy a végeláthatatlan számú és sokféle lény együttvéve *kozmoszt* alkot: azaz nem a véletlenek merő halmaza, hanem *értelmet sugárzó egész*.

Különösen három vonását kell a bölcselkedőnek szemügyre vennie: az egységet, a tökéletességet és az esetlegességet.

1.

A világ *egységes*. Ennek alapja az a tény, hogy a földön levő élőek és élettelenek, a földönkívüli bolygók és napok, amint a színképelemzés kimutatta, *ugyanazon anyagi* elemeket tartalmaznak. Azután másodszor: a világegyetemben mindenütt *ugyanazok az erők* működnek és ugyanazok a törvények érvényesülnek. Miként az elemek egy őszanyagra utalnak, ugyanúgy az erők és törvények is alighanem közös nevezőre hozhatók. Végül harmadszor az erők és törvények egysége azt eredményezi, hogy a világegyetem egyedei és rendszerei *kölcsönhatásban* vannak egymással. A függések, a hatások és visszahatások megszámlálhatatlan vonatkozásai minden egyes egyedet belekapcsolnak az egészbe: „egy falevélnek legkisebb mozdulása a Tejútig is eljut”. A rendnek és kölcsönhatásnak ez az egysége azonban *nem szubsztanciás egység* mint a panteizmus és a világlélek elmélete tanítja. Ha semmi mást nem is nézünk, tiltakozik ez ellen a világ lényeinek határozott és körülírt egyedisége és magánállása, főként a magasabb régiókban (ember, magasabbrendű állatok, kifejlett növények, égitestek). Ezek a szubsztanciák nem lehetnek egy más szubsztanciának a járulécai.

2.

A világ *tökéletességét* bizonyítja a rend és a cél a természetben, és hogy a világegyetem értékeket valósít meg. A világban a *rendnek és a törvénynek* számtalan példáját tapasztaljuk. Ilyenek: az elemek világában az elemeknek periodikus

rendje, mert ennek alapján fedeztek fel nem egy ismeretlen új elemet, továbbhaladva az ásványokban találunk szép és pontos kristályrendszert, – a növényeket Linné foglalta össze mesterséges rendszerbe. Lehet természetes rendszert is fölláttatni, az állatvilágot sem tudnánk megismerni, ha nem lehetne azokat nemekbe, fajokba és különböző osztályokba rendszerezni. Legszebben látszik a rend a csillagvilágban, ezért beszéltek már a görögök a szférák zenéjéről, és ennek alapján gondolták, hogy „az Isten számol.” De nemcsak a létezők között állapíthatunk meg rendet és törvényt, hanem az események lefolyásában is törvényszerűség van: ezt bizonyítja a fizika, mikor a történéseket matematikai képletekben igyekszik kifejezni.

Látjuk azt is, hogy a világ lényei fokozatos rendszereket alkotnak: anyag-, növény-, állat- és végül embervilágot. Mindegyiken belül félreismerhetetlen az egyszerűről az összetettre, a szegényesről a gazdagabbra való haladás. Azután az egység győzelme a sokaságon és a sokaság érvényesülése az egységben: márpedig ezt a szépség egyik jellemzőjének is vallják az esztétikusok.

A statikai renden belül jól fölismerhető a dinamikus rend: a *célratörekvés* is. Az anyagi világban az egyes elemek minél állandóbb állapotra, elsősorban pedig a nyugalmi állapotra törekednek. A szervetlen folyamatokban általános ez a célirányosság, hogy minél kisebb erő fölhasználásával minél állandóbb és nagyobb eredmények valósuljanak meg. Följebb haladva az élők világában az élettevékenységek, elsősorban az ön- és fajfenntartás tevékenységei mutatnak célszerűséget.

A sok közül néhány jellemző példa: 1. Mily célszerű a földünknek a naptól való távolsága, nagysága, vizeinek és szárazainak elosztása, a forgási síktól való elhajlása, saját

tengelye és a nap körül való forgása, légköre stb. Mindezek együtt kellett, hogy meglegyen a földön az élet. 2. Mily célszerű a víz sűrűsége és a fagypont kapcsolata. Ennek következménye, hogy a víz legsűrűbb +4 foknál, tehát amikor a hőmérséklet fagypont alá süllyed, akkor a könnyebb fajsúlyú jég a felületen képződik. Alatta tovább élhetnek a halak, és nem lesz annyira veszedelmes a tavaszi áradás sem, mintha fenékgig befagynának a vizek. Azután a halmazállapota is célszerű, mert a téli hó puha, meleg takaró az őszi vetésre. És mily célszerű a könnyű volta is, mert még így is hányszor leszakad a telefondrót, és roskad be a háztető. Végül a célszerűség csodája a körforgása is: a tenger vize elpárolog, de a felhőkben újra egyesül, majd eső alakjában a földre hull, ez táplálja a vízforrásokat és folyamokat, azok pedig a tenger vizét. 3. Híres példa a célszerűségre a tudósok és a méhecskék versenye: milyen alakú tartályhoz kell a legkevesebb anyag, hogy a legtöbbet tudja magában foglalni, és a teret a leggazdaságosabban kitölteni. Kiderült, hogy a méhecskék hatszögű sejtjei a legcélszerűbbek. 4. Mily célszerű a búzaszár berendezése, hogy a vékony szár fönn tudja tartani a nehéz búzakalászt, és ellen tudjon állani a szél és vihar erejének. 5. A célszerűség sorozatából áll az emberi test. Képek ábrázolják mint gépet, de ez a kép csak sejtést nyújt az emberi test csodájáról. Kiemelhetnők külön a szemet, meg a kezét, mint az egész civilizáció forrását.

Egységes és terv szerint megalkotott világegyetemben valami cél, tehát valami gondolat van. De mi lehet ez a cél, ez a gondolat? Úgy látjuk, hogy az alsóbb valók világa a felsőbbeknek, az anyag az életnek, az élet a léleknek, a lélek a szellemnek szegődött szolgálatába, a szellem pedig a legfelsőnek, az örök igazságnak szolgál. „A lények összessége egyre kiválóbb létállomásokon halad át: az idők órája a khaosz

sötétségéből a kozmosz erejére, szépségére és világosságára, tehát estéről reggelre mutat.” (Schütz)

3.

A világegyetem *esetleges*, mert minden tökéletessége ellenére is gyökeres léthiányokat mutat. Nevezetesen a világegyetem térben és időben *véges*. Hogy egyáltalában lehetetlen a végtelen világ, az nem bizonyos: de, hogy ez a mi világunk véges, az kétségtelen. A fizikai és kémiai erők ugyanis, főként a világot összetartó gravitáció, nem érvényesülne számokkal is kifejezhető véges hatásokban, ha a világegyetem nem volna maga is véges.

A világegyetemben ezenkívül vannak kétségtelenül célra és végső állapotra törő folyamatok. Mindez azt mutatja, hogy a világfolyamat a vég felé halad: de akkor kezdődnie is kellett. De, hogy milyen volt ez a kezdet, aztán milyen állomásokon ment keresztül és milyen lesz majd a vég, azt a tudomány nem tudja, legfeljebb elméleteket állít fel.

A *kezdetre* leghíresebb elmélet Kant-Laplace kozmogóniája. Ez izzó ősködből, annak forgásából, sűrűsödéséből, gyűrűk keletkezéséből és azok leválásából magyarázza, hogy mint keletkezett a világegyetem önmagától. Hogy azonban ez nem lehet tudományos igazság, az bizonyos abból először, hogy nem tud minden tényt megmagyarázni, sőt vannak egész ellenmondó tények is. Másodszor a tudományos világban napjainkban még négy vagy öt különböző más elmélet is van, de csak azért, mert egyik sem tud teljes igazsággá válni, különben nem lennének ennyien. De, még ha igaz is lenne ez az elmélet, akkor sem tudja megmagyarázni a végső okokat: honnan az ősköd, mi hozta mozgásba, és ki helyezte bele az egész fejlődésbe ezt a világosan megnyilatkozó célra törekvést.

A végre vonatkozóan pedig két véglet között ingadoznak a „próféták”. Egyesek (Flammarion) szerint égitesttel való összeütközés okozza majd a föld pusztulását, valóban „lángokban ítéli meg az Isten a világot.” Másik szerint pedig (mint Madách az Ember tragédiájában mutatja) a nap kihűlése a fagyhalált hozza magával. Mindezekből egy bizonyos, hogy aminek kezdete volt és vége lesz, az *nem független* létező, hanem csupán *esetleges* valami.

II. AZ EMBER BÖLCSELETE

Az ember előbb fedezte föl a körülötte lévő világot, mint magamagát. Annak ellenére, hogy a görög bölcseleti programja: ismerd meg magadat, és hogy Szent Ágoston is ezért imádkozott: „Noverim me”, a mai világ tudós orvosa (Alexis Carrel) „Az ismeretlen ember” címen ír könyvet. Így tehát az antropológia némely részletében ősi, de mégis aránylag új, és még sok részben teljesen ki sem alakult tudomány. Az emberi testre vonatkozóan a biológiai kutatás az utóbbi időkben nagyon fejlődött, de még sok az érthetetlen, még több azonban a vitás kérdés a lélek területén.

Az antropológia *természettudományi szemmel* az a tudomány, mely az embert mint természeti lényt tanulmányozza. Tárgya az emberi nem származása és fejlődése, testi tulajdonságai és fajokra való elkülönülése és a szellemi élet természetes megnyilatkozásai. *Bölcseleti szemmel* még hozzá kell venni azokat a problémákat, melyek az ember mivoltát, a lelki élet lényegét, az eredet és a vég kérdését akarják tisztázni.

A legelső *föltétel*, hogy az embert mindig mint egészet nézzük. A mai tudomány természetszerűen nagyon

részlettudománnyá vált. De a maga külön részét sem érti meg egészen az, aki nem ismeri az egészet. Az emberrel foglalkozó részlettudományoknak eredményeit tehát nagy szintézisbe kell foglalni.

A másik alapvető igazság, hogy bár az ember nagy egység, *megjelenése mégis kettős*: mint testből és szellemi lélekből álló élőlény áll előttünk. Először tehát a testi és az élettani működéseket kell alaposan ismerni, azután vizsgálhatjuk a tudatos szellemi életnek a megnyilatkozásait. Az első rész a természettudományok körébe tartozik, a második lesz a lélektan tárgya. A lélektan is vizsgálhatja azután a szellemi életnek meg tapasztalható természetrajzát, de azután bölcselkedhetik is, és az adatokból fontos következtetéseket tud levonni. Mi is először tapasztalati vagy leíró lélektant ismerjük meg, azután tekintünk bele az ember bölcséleti problémáiba.

a) A tapasztalati lélektan

Ismerünk természeti tárgyakat és testeket (például a vas, a víz stb.), és természetes folyamatokat (például rezgés, esés stb.). Ezekről azonban *különböznek a lelki jelenségek* (gondolat, akarás stb.), még pedig három tekintetben.

1.

A testi jelenségeket érzékeink közvetítésével, a lelki folyamatokat bensőleg és közvetlenül tapasztaljuk meg. (Például a sebet érzékeinkkel külsőleg, a seb okozta fájdalmat, csak belsőleg tapasztaljuk.)

2.

A testi tüneteményeket minden ép érzékű ember egyformán meg tapasztalhatja, a lelki jelenséget csak az az egyén veheti észre közvetlenül, akinek a bensejében lefolyik.

3.

A fizikai tárgyak a térben, a fizikai folyamatok térben és időben vannak, a lelki jelenségek csak az időben. (A gondolatnak nincs hossza, az örömnél nincs súlya.)

A lélektan feladata lesz: 1. ezeknek a lelki jelenségeknek megfigyelése, esetleg kísérlettel is, 2. majd leírása és megmagyarázása, 3. és, ha lehet, a törvények megállapítása.

A lélektani megfigyelés nehéz. Először, ha magunkat figyeljük, akkor megváltozik a jelenség (például ha figyelek haragomra, már nem haragszom). Másodszor: másokat a külső jelekből meg saját lelkünkben ítéldhetjük meg, de egyrészt a külső csal, másrészt ki mint él maga, úgy ítéld. *Segít* azonban az a tény, hogy a lelki jelenségeknek van utórezgésük, kisugárzásuk: tehát közvetlenül utánuk elég híven visszaidézhetők. De sietni kell, mert gyorsan változnak. Elég egyet aludni rá és megváltozik. Hajnalban, délben és este más-más lehet az ember, mint egy szellemes színdarab mutatta.

A kísérlet is inkább megfigyelés és kikérdezés, tehát irányított önmegfigyelés. Csak bizonyos határig lehet a lelki jelenségeket előidézni és változtatni. Rendszerint két személy kell hozzá: a kísérlet alanya és a megfigyelő. Aránylag szűk körre szorítkozik, mert igazában csak azoknál a jelenségek-nél lehet, melyek a testtel szoros kapcsolatban vannak és a testi változást lehet megfigyelni, esetleg mérni. A szoros

értelemben vett törvényt a lélektanban a *nagy számok törvénye* helyettesíti.

A lélektan *segédtudományai* között fontos a történelem, az irodalom, a művészetek minden ága, főként a képzőművészetek és a színészet.

A lélek ismerete *fontos* mind az önnevelés, mind pedig az emberismeret szempontjából. Kell tehát szónoknak, kereskedőnek, tanítónak, nevelőnek, szinte minden embernek.

A lelki jelenségeket általában *három csoportra szokták osztani*: a gondolkodás, az érzelem és az akarás alaptüneményeire. A magára eszmélő tudatunk ezeket egymástól megkülönbözteti, de egymásból maradék nélkül teljesen levezetni nem tudja. Vannak mégis, akik csak az értelmet és az akarást ismerik el; az érzelmet vagy a megismerés befejező jelenségének vagy az akarás első megnyilatkozásának veszik. Vannak végül, akik minden jelenséget egy elvre akarnak visszavezetni, még pedig vagy az értelemre (intellektualisták) vagy az akaratra (voluntaristák). Az eltérő vélemények alapja az a tény, hogy az ember, mint szoros egység jelenik meg, és így valóságban a három tevékenység is mindig együtt van, legföljebb egy az előtérben, a másik kettő a háttérben.

A tapasztalati vagy leíró lélektan foglalkozik az átlagos és rendes felnőtt ember lelki világával. De emellett lehet egy-egy részlettel foglalkozó pszichológia is. Így külön tárgyalható a férfi és a nő, – a gyermek, a kamasz, a felnőtt, az öreg, – a normális, az abnormális és patológikus, – az ember és az állat, – az egyén, a nép, a közösség és a tömeg lélektana.

1. A megismerés folyamata

A megismerés útjának három mozzanata van. Az első: a külső világból származó fizikai ingerek idegrendszerünkben fiziológiai ingerületek lesznek, és ezek fölkeltik a szemléletet, melyben megkülönböztetünk különböző érzeteket.

A második mozzanatban a szemlélet eredményeként megmaradnak a képzetek. Még pedig vagy híven mint emlékezet, vagy megváltoztatva mint képzelet. Megszerzésükben része van a figyelemnek és a bevésésnek, a földidézésükben pedig szerepe van a képzettársításnak.

A megismerés folyamatának befejezése abban áll, hogy a képzetektől kialakul a közkép. Ezt fejezik ki a jelek: testmozdulatok, képek, szavak, írás. Mikor ezek segítségével a közképből egészen eltűnik a képszerűség és megmarad csupán a közös, akkor jön létre a pszichológiai fogalom. Ezeket a mozzanatokot vesszük egymás után figyelembe.

A megismerés első állomásai

1. Az érzet

Ezen értjük az emberi értelem segítségével a külső világ hatásaiból kielemezhető végső és tovább nem osztható lelki ténnyt. Valóságban külön tiszta érzet nincs, ezt csak a gondolat vonja el a szemléletből.

Az érzeteket *osztályozzuk* több szempontból. Az első csoportba veszik a látás és a hallás érzeteit. Ezeket nevezik felső vagy esztétikai érzeteknek is, mert a megismerés legvilágosabb adatait szolgáltatják. A második csoportot alkotják a hideg, a hő, a fájdalom és a nyomásérzetek együtt. Közönséges nyelven tapintásnak nevezik, és az előbbiekkal

együtt segítenek megtapogatni, s így kitapasztalni a világot. Harmadik csoportba soroljuk az alsóbb vagy biológiai érzeteket: a szaglás és az ízlés érzeteit, mert elsősorban biológiai szerepük van. Az eddigiek együtt alkotják a külső érzeteket, mert mindegyikben az inger kívülről, a külső világból ered. Vannak azonban belső érzetek is. Az első ezek között a mozgás, helyzet- és egyensúlyérzetek (kinesztetikus érzetek). Azután az úgynevezett közérzet vagy életérzet.

Más szempontból különbséget teszünk az érzet minősége és erőssége között. A *minőség* az érzeteket egymástól megkülönböztető tulajdonság, ismertető sajátosság; ebben különbözik (például a szín a hangtól, de van ugyanazon érzeten belül is különbség, meg lehet közöttük keveredés is; például rikító szín, éles hang, szúrós szag stb.). Az *erősség* az inger fokát jelenti. A legalacsonyabb az ingerküszöb, a legmagasabb az ingertető, és azután meg lehet állapítani a különbségi küszöböt, vagyis, hogy mennyivel kell növekednie az ingernek, hogy az érzet is növekedjék. Megállapították, hogy egyre erősebbnek kell lennie az ingernek, hogy az érzet egy fokkal erősebb legyen. Megjegyzendő azonban, hogy mindez egyénenként és hangulatonként változik, néha pedig az erősség fokozása a minőséget is megváltoztatja. Ezek után szólhatunk még külön az egyes érzetokről.

a) A *látásban* az éterrezgésből lesz a szemben fotokémiai folyamat, és ez adja azután a látás érzetét, amely lehet fény- vagy színérzet. Az ingerküszöb és –tető függ a rezgés számától és a hullám hosszától. A színeknek három tulajdonsága van: a színezet, a világosság és a teltség (valeur). Vannak egyszerű és összetett színek. Kísérő jelenségek a térbeli viszonytal kapcsolatban a kontraszt, az időbeli viszonytal kapcsolatban az alkalmazkodás jelensége és

az utóképek. Lehetséges a szintévesztés is (daltonizmus a neve, mert Dalton észlelte először saját magán). Vannak vörös és zöld szintévesztők, kék és sárga szintévesztők, végül teljesen színvakok is. Érdekes jelenség még a „farkasszem” és az „alagútszem”.

- b) A *hallásnál* a levegőrezgésből lesz a hallószervhez biofizikai folyamat, és ebből a zörej vagy a zenei hang érzete. Sajátságai: a rezgés szerint a magasság vagy mélység, a felhangok szerint a hangszín, azután az erősségük, végül pedig a minőség. (Rezgések száma adja a magasságot és minőséget, a kilengés az erősséget, a rezgések összetétele a színezetet.) A legmélyebb érzékelt hang 16 rezgés, a legmagasabb 50.000. A zörejek zavarók, a zenei hangok összhangzatuknál fogva kellemesek. A hallás fontossága, hogy tájékozódást nyújt, segít az ismeretszerzésben, gondolatot közöl mint beszéd, érzelmeket ébreszt mint zene.
- c) A *szaglásban* parányi anyagi elemek keltenek a szaglószervezetben biokémiai folyamatot, és ezt érzékeljük mint illatot vagy bűzt. Osztályozásuk nehéz. Jelentősége élettani: óv a mérgezéstől. De van szagtévesztés, lehet keveredés, tompulás és néha megszűnés is. A modern élet rontja a természet adta tehetséget.
- d) Az *ízlelésnél* az anyagi ingerből a szervezetben biokémiai folyamat után lesz az ízérzet. Minőség szempontjából négyféle lehet: édes, savanyú, keserű vagy sós. A nyelven külön helye és külön idegvégződése van mindegyiknek. Jelentősége szintén élettani, azért van az emésztés berendezésének elején. A természetes ember ízlése romlatlan, de modern ember ezt is elrontja (dohányzás, koktél). Mind a két ízlés fejleszthető is, de keverednek is egymással és lehetnek ízkontrasztok is. Ez utóbbin alapul a „szakácsművészet” (a bor „íze” az illatától is függ).

- e) A *tapintás* tulajdonsága több érzetnek közös elnevezése. Ezek: a nyomás, a hideg, a hő- és fájdalomérzetek. Az idegvégződések a bőrben vannak elhelyezve, de különböző helyeken és különböző számban. Legfőként a nyomásérzet, ez tudósít a testek tulajdonságairól (hegyes, érdes, lágy stb.) és halmazállapotáról, súlyáról, alakjáról. Hidegvégződés több van, mint meleg, ezért vagyunk érzékenyebbek a hideg iránt, de ez biológiailag célszerű (sok hidegpont van a szemhéjon). Legmélyebben van a fájdalomérzet, azért sokszor ezt későbbben vesszük észre. A nyomás érzetét keltő ideg legkevesebb van a hát közepén, ott néha 2 cm távolságot is egynek érzékelünk. Szerepük a megismerésben és a térszemlélet kialakításában van, vagyis a külső világ kitapasztalásában. A vakoknál a látást helyettesítheti.
- f) A *belső érzetek* a helyzet-, mozgás- és súlyérzet. A *helyzetérzet* függ az izmok és az idegek feszülésétől, – a *mozgásérzet* az *egyensúly* az izmoktól, meg a fülben elhelyezett külön szervtől (statikus érzéktől), – a *súlyérzet* az izomerő megfeszítésétől. Összefoglaló nevük: kinesztetikus vagyis mozgási érzetek.
- g) Az *életérzetek* vagy szervezeti érzetek szervezetünk életműködésével, elsősorban a vérkeringéssel, táplálkozással és lélegzéssel kapcsolatban keletkeznek. Hatással vannak egész lelkiállapotunkra, és ezért együtt *közérzetnek* is szokták nevezni (ezért kérdezzük: hogy érzed magad?). Rendesen addig nincs baj, míg külön nem érezzük. Jellemzőjük, hogy nem függenek az akaratától és a tudatosságtól, de maguk mind a kettőre hatással vannak. A jó közérzet jó hangulatot ad, segíti a megfigyelést, növeli az életkedvet, erősíti az akaratot.

2. A szemlélet

Külön tiszta érzetek nincsenek az emberben. A megismerés első igazi mozzanata a *szemlélet*. Az érzetek ebben egységes képpé kapcsolódnak, és mi azokat a külső világ tárgyaira vonatkoztatjuk. Az *érzet* abban *különbözik* legelőször a *szemlélettől*, hogy az érzet csak az egyes ingerek tudomásulvétele, a szemlélet már a külső világ tárgyainak lelki képe. A szemlélet nem pusztán az érzetek összessége, mert szerepe van benne az énnak is, mikor kiválasztja az érzetekből a maga lelki összetételének és érdeklődési körének megfelelőket; azután azokat saját lelkünkől kiegészítjük, színezzük (ugyanazt a tájat másként szemléli a festő, a vadász, a turista, az erdész, a kereskedő, a szerelmes, a tulajdonos és a közömbös idegen).

A második különbség, hogy az érzetnél az inger iránya kívülről befelé tart, a szemlélet pedig kivetíti a világba az érzeteket, és azokat a tárgyra vonatkoztatja. (Az inger tehát olyan mint a fénykép, a szemlélet mint a vetítőkészülék.) Nem azt mondjuk, hogy a fa a zöld szín érzetét kelti bennem, hanem az a fa zöld.

A szemlélet a tárgyakat egymás mellé, az eseményeket egymás után helyezi: mi tehát a világot térben és időben szemléljük. Hogy mi a tér és az idő, az a metafizika nagy problémája, a lélektan a kialakulását írja le.

A *térszemlélet kialakulásában* az első adatokat a tapintás adja meg azzal, hogy az érintési helyhez köti (lokalizálja). Először a testünkön különböztetünk meg helyeket, de azután átvisszük ezt az érintett testre is. Így kapunk szemléletet a tárgyak nagyságáról, alakjáról, helyéről. Kiegészíti és folytatja azután a látás, mégpedig azzal, hogy a szemet mozgató három izom együttműködése közvetlenül érezteti a távolságot. Fokozza ezt a hatást még a kétféle perspektíva: a vonalperspektíva,

azután a levegő- vagy színperspektíva (például a távolság kisebb, a hegy kékszínű lesz). A keletkezésére három elmélet van. A *nativizmus* szerint mindenestül velünk született tehetség, az *empirizmus* szerint teljesen a tapasztalat fejlesztette ki, a *genetizmus* szerint vannak velünk született tulajdonságok, s ezeket a gyakorlat fejlesztette ki.

Az *időszemlélet* alapja annak a fölismerése, hogy a jelen mindig átmenet a múlt és a jövő között: jelen tulajdonképpen nincs is. De szerepe van benne az énnak is, mert belejátszik az időszemlélet kialakulásába a múlt emlékképe és a jövő vágya, terve. Az idő lehet fizikai és pszichikai. A *fizikai idő* szabályos ismétlődés, és azért szabályos mozgással mérhető. A *pszichikai idő* az átélésünktől függ: várakozás közben öt perc is negyedóra, kedves személlyel való beszélgetés közben egy óra sokszor tűnő perc. Keletkezésére ugyanaz a három elmélet van, mint a térszemléletre: nativizmus, empirizmus, genetizmus.

(A szemlélettel kapcsolatban szokták emlegetni az optikai csalódásokat. Helyesebb azonban beszélni az *érzetek csalódásairól*, mert minden érzékszervünk ki van ennek téve. A tapasztalat azonban lassan maga kiigazítja a legfontosabb tévedéseket.)

A megismerés második mozzanata

1. A *képzet* = a szemlélet megőrzése az inger megszűnése után is, és annak földézése. A képzet *különbözik a szemlélettől* négy pontban:

- a. A szemlélet élénkebb, a képzet elmosódottabb.
- b. A szemlélet teljesebb, a képzet hézagosabb; csak a fontos marad meg, de hogy kinek mi a fontos, az személyenként változik.

- c. A szemlélet megmarad, amíg az inger tart, a képzet hol föltűnik, hol elhalványul.
- d. A szemlélet különböző szervekre hat (például egy rózsát látunk, szagát érezzük, simaságát megtapintjuk stb.), a képzet legtöbbször csak a látásra, ritka egyénnél a hallásra, de szinte senkinél nem hat például a szagra.

A képzet *aktív tevékenység eredménye*: első a kiválasztás, második az egybefoglalás. Ez az alapja a három képzettípusnak: vizuális vagy optikus (Milton), akusztikus vagy auditív (a süket Beethoven) és motorikus típus. (Más szempontból van tárgyképzet- és szóképzet-típus. NB. A képzettípusok tisztán nem fordulnak elő.)

Az aránylag híven megmaradt képzeteket emlékképnek nevezzük, a nagyon megváltozottakat pedig fantáziaképnek. Az első az emlékezetnek, a második pedig a képzeletnek az eredménye.

2. Az emlékezet az a képességünk, mellyel élményeinket nemcsak megőrizni tudjuk, hanem azokat föl is idézhetjük, és rá is ismerünk. Hogy ilyen tehetségünk van, az bizonyításra nem szorul, mert mindenki közvetlenül tud róla. Amennyiben a visszaidézés csak anyagias természetű és anyagias felfogású képzetek visszaidézésére irányul, *érzéki emlékezetről* van szó; ilyen emlékezete van az állatnak is. Amikor azonban az emlékezet vagy érzékfölötti ismeretek felújítását jelenti, vagy a múltnak, mint ilyennek tudatos visszatekintő fölfogásával párosul, *értelmi emlékezetről* beszélünk. Ilyen csak az emberben található.

Az emlékezet tényeit úgy magyarázza a lélektan, hogy az érzetek és képzetek nyomot hagynak az érzéki és esetleg értelmi ismerő tehetségben. Ezek a nyomok azután

a megfelelő fiziológiai vagy lélektani okok hatása alatt föllevenednek. Az így megőrzött nyomok maradandósága és a föllevenítésnek a foka szerint beszélünk jó vagy rossz, hű és eleven emlékezetéről. Mint a legtöbb tehetségünk, a gyakorlat által az emlékezet is nagymértékben fejleszthető. De az olyan csodaemlékező tehetségek, mint a fiatal Mozart vagy a nyelvzseni Mezzofanti, adottságok. Fordítva is lehet, mert az emlékezet azután elveszhetik egészen is vagy csökkenhet (Például sérülés vagy öregség folytán).

Az emlékezés más szempontból lehet *gépies* vagy mechanikus emlékezet (mikor egy szóról eszünkbe jut az egész versszak.), *értelmi* (amikor a gondolatok egybekapcsolásával és nem a szavak útján jutunk a dolog emlékezetére), végül *mesterséges* (mikor a nehezen megjegyezhető fogalmakat más könnyebbrel vagy emlékeztetővel helyettesítjük. Régebben a tanulásban nagy szerepet adtak ennek a mnemotechnikának, ma már kevésbé használjuk.)

3. A *bevésés* az emlékezet egyik fontos föltétele. Ennek vannak alanyi és tárgyi föltételei. Az *alanyi föltételek* közé tartozik elsősorban az egyén figyelmének ereje és iránya, azután érdeklődési köre, sőt kedélyállapota is, (jó kedvvel könnyebben megy a tanulás) és végül szándéka, mellyel akar is valamit megjegyezni. *Tárgyi föltételnek* elsősorban vehetjük az időtartamot, azután bizonyos határig az ismétlések számát. Ezek közül a képzetek megszerzésében a legnagyobb szerepe van a figyelemnek.

A *figyelem* nem más, mint a tudat körének szűkítése, de ugyanakkor a tudattartalom világosságának fokozása. Ez tehát az énünknek egy kis körre szorítása, ami által ez a kör világosabb lesz, míg a többi esetleg elhomályosodik. Látható tehát, hogy a figyelem az alannak, az énnak a tevékenysége.

Beszélhetünk éppen ezért a figyelem különböző erősségéről és egységesítéséről (koncentrációjáról). A figyelem lehet önkéntelen vagy önkényes, aszerint, hogy egy új, váratlan és erős külső hatás kelti-e föl, vagy pedig az ember saját akarata szűkíti össze a tudat körét, (például a tanulnivalóra). Szoros értelemben véve csak a szándékos és önkényes figyelem az igazi. Ilyenkor még a test is alkalmazkodik és az idegek is megfeszülnek, (*attentio*). A figyelem lehet intenzív vagy extenzív. Az első nagyon egységesített, egy pontra irányuló figyelem, (ilyen a mikroszkópon néző tudós figyelme), a másik kiterjedt és egyszerre sokra figyel, (például egy szimfóniát vezénylő karmester).

A figyelemnek is vannak alanyi vagy belső föltételei, meg tárgyi, külső föltételei. A *belső föltételek* közt a legfontosabb a velük született hajlandóság, azután az érdeklődés. Általában az érdekel, ami hajlamainkkal, törekvéseinkkel egybevág. Az érdek azonban kétféle: a tárgyi érdek abból támad, hogy a tárgy énem hiányérzését kielégíti, a formális érdek erőink sikeres tevékenysége és a benne való gyönyörködés. További föltétele a koncentrációnak különböző fokú készsége. A gyakorlat vagy megszokás a koncentrációt nagyban elősegítheti, és a figyelem terjedelmét is növelheti.

A figyelem *külső föltételei* közé tartozik az inger minősége és erőssége (rikító szín, hangos kiáltás), a mozgás, a térbeli viszony, az inger ismétlése, a benyomás újsága vagy hirtelen volta, azután a titokzatos, a nehezen magyarázható, végül a megszokott benyomás megszűnése.

A figyelem hiánya a *szórakozottság*. Ez lehet kétféle: vagy semmire sem tudunk hosszabb ideig koncentrálni figyelmet, vagy nem arra irányítjuk, amire kellene. Ilyen utóbbi a tudósok szórakozottsága, mely egy irányban feszült figyelem.

4. A *képzettársítás* mind a bevésésnek, mind a fölidézésnek fontos föltétele. Ez a modern lélektannak egyik nagyon vitatott fogalma. Általános tapasztalat, hogy a képzetek egymással bizonyos kapcsolatban vannak. Így amiket *egyidejűleg* vagy *egymásután* nyertünk, azok egymást kölcsönösen segítik a fölelevenedésben. (A Lánchíd képzetével együtt jár a budai vár és az alagút képze. A villámlás után dörgés jut eszünkbe.) Társulhatnak azonban egymással nemcsak együtt vagy egymás után érintkező képzetek, hanem a *hasonlók* is, máskor meg *az ellentétesek*. (Így jut eszünkbe a hegyről a völgy, egy idegen emberről a hozzá hasonló ismerősöm.) De ahogy a bevésésben is az asszociációs gátlás akadály lehet, ugyanúgy a fölidézésben is van reprodukciós gátlás. (A szürkület szóról jön az alkonyat, és esetleg a beszédben szörkönyet lesz.)

5. A *fölidezés*

Az emlékezethez hozzátartozik a képzetnek nemcsak a megőrzése, hanem felidézése is. Ennek is megvannak a *föltételei*, ilyen az egyénnek a tudatállapota a fölidezés pillanatában, mire gondol, vagy milyen hangulatban van. (Ha olvas valaki, akkor az o jelet betűnek, ha számol, akkor ugyanezt számjegyeket idézi föl.) A feladat tudata is meghatározza a képzetek fölidzését. Általában a fölidzéshez szükséges idő az ismétlések számával fordított viszonyban áll. Minél erősebb a képzetdispozíció, minél gyakoribb volt a bevésés, annál gyorsabban megy a felidezés.

6. *Típusok*

Mind a bevésés, mind a fölidezés szempontjából az emberek között különböző típusokat találunk. Van *mechanikus* és van *logikai* emlékezet. Fiatal korban erősebb a mechanikus, ezért tudnak gyerekek megtanulni még értelmetlen szövegeket

is, a fölnőtt ember már mindennek az értelmét keresi s nehezebben jegyez meg valamit mechanikusan szóról szóra.

7. Az emlékezetnek *fontos szerepe van a lelki életben*. Minden foglalkozáskörben szükség van elég hatalmas és mindig rendelkezésre álló ismeretanyagra. Ne feledjük azonban, hogy csak adatokat és anyagot szolgáltat, és kell még a földolgozás (a téglarakás még nem épület, de téglá nélkül építeni nem lehet). A nagy emlékezet káros is lehet, mert nem törekszik önálló véleményre. Maga is idézethalmaz lesz. Minél kisebb értelemmel párosul a nagy emlékezet, annál károsabb.

Fontos szerepe van az emlékezetnek a büntetőjogban, a *tanúvallomásoknál*. A tapasztalat azt mutatja, hogy a jó-hiszemű tanúvallomásokban is a felnőtteknél legkevesebb 10%, a gyermekeknél 25% a tévedés. A megszokás, azután az irányítás meghamisítják az emlékképeket.

Ezenkívül nagy szerepe van az emlékezetnek a *tanulásban*. A mai iskolai oktatás elsősorban emlékezetfejlesztés, az emlékezetnek bizonyos tudásanyaggal való megtöltése. De ez még nem igazi műveltség, mert ehhez még kell az értelem művelése, hogy jól tudjon ítélni, és helyesen következtetni. De még értékesebb az akaratnevelés és ebben az erkölcs, a jellem és a vallásosság kialakítása.

NB. Itt említjük meg, hogy a tanulásnak többféle módszere van, de általában kettőt szoktak gyakorolni: a földaraboló és az egybefoglaló tanulást. Mindegyiknek megvan a maga előnye hátránya is. Azután függ a tanulandó anyag mennyiségétől, a képzettípustól; az egyéni adottságtól. Tapasztalat, hogy jobban megjegyezzünk valamit, ha több napon át újra és újra elmondjuk. Azután, ha a tanultat megpróbáljuk akár magunknak, akár másoknak elmondani.

A figyelem és tanulás szellemi munka. Ennél is megvan tehát minden munkának a jellemzője: a gyakorlékonyság és fáradékonyság. Kísérlet kimutatta, hogy a figyelem hullámzik. Egy ideig alig észrevehetően, de azután nagyon is érezhetően. 50 percnyi tanulás után 10 perc pihenésre van szükség. De ezeket a szüneteket úgy kell beosztani, hogy a megszerzett gyakorlatot, lendületet ne csökkentse.

A tanulás és a figyelem is nem pusztán a külső benyomásoknak a *tudomásulvétele (szemlélet, perceptio)*, hanem az új benyomásoknak és képzeteknek a már meglévő ismereteinkhez való hozzákapcsolása és ennek alapján *világos, tudatos fölfogása, megértése. (Apperceptio: ad + percipere = hozzá felfogni.)* Az apperceptio tehát már föltételez bizonyos ismereteket (például a bőrön megjelenő piros foltokat a hozzá nem értő is észreveszi, percipálja, de az orvos a már meglévő ismeretei alapján fölismeri, appercipálja, hogy ezek a vörheny kiütései). Az így appercipált képzet elsősorban a világosságban különbözik a csak percipált képektől. Ennek a fölismerése nagyjelentőségű az alkalmazott lélektanban, tehát a neveléstudományban, tanításban, szónoklatban.

8. Az emlékezettel kapcsolatban kell megemlítenünk a *feledést*. Ez az emlékezés ellentétje. Legtöbbször azt felejtjük el, ami ismereteinkkel vagy sehogy sem vagy csak lazán függ össze. Azután előbb felejtjük el a tulajdonneveket, mint a tárgyneveket, előbb az egyedi, mint az általános fogalmakat. Mivel a feledés minden embernél megvan, azért iparkodjunk mindenből a lényegét megjegyezni és megtartani. Jegyezzük meg, hogy a feledékenység nemcsak káros, hanem hasznos is: sok kárától megszabadít és hasznos új fölvételére felszabadít.

9. A *képzelet* szónak kétféle értelme van. Használják annak a kifejezésére is, ha valaki színesen, elevenen tud felidézni és elmesélni dolgokat: ez azonban inkább csak *elképzelés* (imaginatio). A pszichológiában képzeleten értjük azt a lelki tevékenységet, mellyel a szemléletet, illetve képzeteket először elemeire bontjuk (disszociáció), azután megváltoztatva, fölcserélve, vagy megnagyítva újra összerakjuk (kombináció): ez az *alkotó képzelet*; így keletkezett például a szfinksz, a kentaur stb. alakja.

Az emlékezet és felidézés *célja* volt az eredeti emlékképeknek lehetőleg hű, tárgyilagos megőrzése és közlése. A képzeletnek célja szubjektív törekvéseinknek és gondolatainknak szemléletes kifejezése. E nélkül nincsen sem erkölcsi eszménykép, sem művészi alkotás, sem tudományos munka.

A *művészet* a céltudatos és tevékeny képzeletnek az igazi tere. Minden alkotásnak a lényege a hangulaton kívül a képzelet. A valóság szemlélete éppen a művész egyéni hangulatán és képzeletén átszűrődve válik művészivé. Amit a stilisztikában szemléletesség néven tárgyalunk (hasonlat, metafora, allegória, megszemélyesítés, megelevenítés, jelzők stb.), mindennek alapja a képzelet élénkebb működése.

A *tudományban* is nagy szerepe van a képzeletnek. Így eleveníti meg a történelem a múlt eseményeit, de a természettudós is így alkotja meg a maga tudományos föltevéseit. Nincs szerepe azonban a képzeletnek a vallás keletkezésében, mint újabban ki akarják mutatni, mert a képzelet a már meglévő vallási képzeteket színezheti, gazdagíthatja, de nem adja meg.

A megismerésnek befejező mozzanata

A tudatban utoljára kialakulnak az általános vagy közképzetek, azután ezek a gondolkodás és a beszéd segítségével pszichológiai fogalommá, majd a képszerűség egész eltűnésével logikai fogalmakká lesznek. Ezekről is külön-külön szólnunk.

1. A *tudat* szót többféle jelentésben használjuk. Az első értelemben annyi, mint tudatosság, jelöli azt a tényt, hogy valamit átélünk, arról közvetlen lelki élményeink vannak, vagyis tudjuk, hogy mi történik velünk és körülöttünk. Elveszti ezt a tudatát az, aki elájul, vagy elalszik. A másik jelentése a lelki élményeknek az egyénben való egységes összefüggését jelenti. (például ez a kép már eltűnt a tudatomból).

A *tudattartalom* nagyon összetett: egyszerre érezzük saját testünket, de a körülöttünk levő világot is, ugyanakkor emlékeink vannak a múltból és terveink a jövőre. Mindezek együtt alkotják a *tudatmezőt*. Egyesek ebben a középpontban vannak, és világosan kiemelkednek, mások a gyújtóponttól távol, a széleken foglalnak homályosan helyet. Valamennyit jellemzi azonban, hogy többé-kevésbé tudatosak. Van azonban sok minden az emberben, ami a *tudat alá* merül el. Ebből ered a *tudatalatti nagy problémája*. Nehézzé teszi a megértést, hogy a modern bölcselek azt különféle értelemben használják. Helyes értelemben már előfordul a tudatalatti fogalma Szent Ágostonnál is. A modern lélektani kutatás szerint a tudatos aránylag jelentéktelen a tudatalatti és a tudaton túli világgal szemben. Azt mondják, hogy az innen feltörő hatások eredményezik a megteréseket, a misztikus jelenségeket stb. (Freud és iskolája a tudatalattiban az elfojtott vágyakat, a nyers, de leláncolt ösztönöket, főként pedig a nemi ösztönt látja.

Ez utóbbi szeretne állandóan a tudatba törni, de a belénk nevelt szemérem meggátolja. Ennek következménye a különféle hisztériás eset, álom és nemi rendellenesség. Ezeket a gátlásokat azután a lélekelemzéssel (pszichoanalízis) lehet eltüntetni az emberből.)

A modern katolikus bölcselek nem idegenkednek a tudatalatti fogalmától. Így magyarázzák: a lélek szubsztanciájához a képességek (értelem, akarat) és a készségek (tehetség, tudomány) mint *accidentiák* csatlakoznak. Ezek eleinte nem tudatosak, míg meg nem nyilatkoztak (tudatelőttes valók). Ehhez hasonló képesség az emberben a tudatalatti is; és mint képesség, csak járulék, ezért nem bontja meg a lélek egységét.

A tudatnak legfontosabb megnyilatkozása az én tudomásulvétele, vagyis az *éntudat*. Tapasztalat szerint minden élmény és minden tudatállapot valakinek a tulajdona. Nincs élmény, melynek ne volna alanya, s ez az alany az én. Az én tehát jelenti lelki életünkben és viselkedésünkben létrejött változásoknak *állandó és egységes alanyát*. A tudat minden jelenségével tehát közvetlen összefüggésben van az én.

Az éntudat a gyermekkorban hamar kifejlődik, s akkor jelenik meg, mikor a gyermek már nem beszél magáról harmadik személyben. Attól kezdve az én az időközön keresztül és egész lelki-testi kifejlődésünk folyamatában változatlanul megmarad. A tudatjelenségek tehát nem úgy függnek össze, mint a lánc szemei, hanem mint *egy maradandó, egységes és tapasztalati alanynak a megnyilatkozásai*. Hogy valóban van én, azt egyrészt folytonosan tapasztalhatjuk önmagunkban, mert befelé tekintéssel tisztán megélhetjük. De rájutunk következtetések útján is, mert a tudat egységének és az élmények összefüggésének ez a végső alapja. Tudata az állatnak is van, de semmi jele annak, hogy volna éntudata. Az éntudatban

kettős tapasztalat megy végbe, a lelki tényeknek és az énnak is a megtapasztalása. Ez az önmagára visszatérő, egységes és így anyagfölötti ismeret a lélek szellemi voltának egyik bizonyítéka.

(Az öntudatnak lehetnek különböző zavarai. Ilyenek az elmebetegknél a személymegoszlás, tudathasadás. Azután a kábultság és esetleg az öntudat teljes elvesztése. Ezek azonban a kórtanba és nem a lélektanba tartoznak.)

2. A *közkép* úgy keletkezik, hogy az egyes tárgyakról vagy személyekről alkotott egyedi képzetek összetevődnek. Ami csak egyszer fordul elő, az elhalványul, de ami közös, az egyre jobban kidomborodik. Így jön létre például a fa közképe: áll a törzs és az ágak rajzából. Lelki tartalmunk jórészt ilyen sémákból áll. Ezek segítik a megismerést *egységesíteni és rendszeresíteni*. A megszámlálhatatlan szemléletből már kevesebb képzet alakul, de a még mindig sok képzetből még kevesebb lesz a közkép.

A természetes ösztön az emberben lelkének kifejezésére törekszik. A közképeket is ki akarta fejezni, és ezt a *jelek* útján tudta megtenni. Ilyen jelek lehettek legelőször a testmozdulatok és arckifejezések, később a rajzok és a képek. Az elsőből alakultak ki azután a hangok és a beszéd, a másodikból pedig az írás. Az egész folyamatnak föltétele azonban a gondolkodás.

3. A *gondolkodás* szoros értelemben véve az a lelki tevékenység, mely szándékosan kiválaszt összetartozó elemeket, és szándékosan távol tart ezzel ellenkező, más képzeteket.

Gondolkodni, gondolatokat alkotni annyit jelent, mint *képnélküli, szemléletlen lelki tevékenységgel megérteni*, összehasonlítani, vonatkoztatni, elvonni, egyesíteni, mind az érzéki szemléletes, mind pedig a szemléletnélküli tartalmakat.

A keresztény bölcselet mindig hirdette, hogy a *gondolkodás kép nélküli, szemléletlen*. Újabban a lélektan kutatói kísérletek alapján is iparkodnak kimutatni, hogy bár gondolkodásunk csaknem sohasem mentes egészen a kísérő érzéki és szemléletes képzetektől, sőt legtöbbször, vagy majdnem mindig ezekre támaszkodik, ezekből indul ki, mégis lényege szerint fölülmúlja ezeket. A gondolkodás ezért szellemi természetű, mert a dolgok lényegére irányul. Mivel pedig a lényegeg egyetemes természetűek, azért azokat érzékeink nem foghatják föl. Különböztetünk éppen ezért a gondolatoknak a tudatban való jelenléte és az érzéki szemléletes lelki jelenségek között.

A gondolkodás *alapformája az ítélet* és nem a fogalom. Az ítélet pszichológiai szempontból az a lelki tevékenység, mellyel először valamely tartalmat bizonyos tárgyra vonatkoztatnak, s azután ezeknek az ítéletben kifejezett viszonyát vagy elismerjük mint igazat, vagy elvetjük mint nem igazat. Az ítélet teljes élményében tehát a következő mozzanatok között teszünk különbséget:

- a) az első a *tárgy tudata*, melyre valami tartalmat vonatkoztatunk,
- b) azután annak az *állításnak tudata*, amit a tárgyra vonatkoztatunk,
- c) majd a kettő közötti *viszonynak* (egyenlőség, különbség, okság stb.) *tudata*,
- d) a legfontosabb az a *meggyőződés és belátás*, hogy ez a viszony valóban érvényes, igaz, vagy nem érvényes, nem igaz.

Ezt az utóbbit nevezzük *evidenciának*, s ez nem más, mint az ítélet igazságának világos átlátása, s az ebből fakadó *meggyőződés*. Ez mindig közvetlen belátásnak az eredménye

(például, hogy az egész mindig nagyobb a maga részénél, ez magyarázat nélkül, közvetlen belátás alapján evidens, világos). Az igazság ismertetőjelei közül *ez a közvetlen evidenciaélmény* a legfontosabb, ez a *bizonyosság legfőbb forrása*.

Az ítéletnek összetett faja a *következtetés*, de mert a következtetésben már nem egyes képzeteket, fogalmakat vonatkoztatunk, hanem ítéleteket, ezért már bonyolultabb lelki élmény.

A gondolkodás folyamata a legtöbb emberben *halk beszéd*, de azért nem lehet azonosítani ezt a kettőt, mert a tapasztalat szerint *van nyelv és beszéd nélkül végbemenő gondolkodás* is (például a geometriai viszonyok, matematikai képletek, a sakkjátékos és a technikus gondolkodása). A gondolkodás független a beszédétől. Nem a beszéd termelte ki a gondolkodást, hanem fordítva: *a nyelv már föltételezi és fölhasználja a gondolkodást*.

A materialista bölcselet azt tanítja ugyanis, hogy a beszéd a létfenntartás küzdelméből fakad. Először csak érzelemmegnyilvánulások meg hangutánzó hangok voltak, (hasonlók az állat hangjaihoz). Később azután a beszéd tovább fejlődött, és elsegítette az embert a gondolkodáshoz. A tudományos kutatás éppen a példának felhozott állat „beszédje” alapján mutatja ki ennek az elméletnek a tarthatatlan voltát. Az állatok is adnak hangokat, de ezzel nem gondolatokat, hanem *érzelmeket* (félelmet, örömet, izgatottságot stb.) fejeznek ki. Ezek a hangok egyes fajokon belül *egyformák* (a kecske mindig csak mekegett, a számár iázott). Ha megértik egymást az állatok, az abból fakad, hogy ugyanazok a hangok ugyanolyan érzelmeket keltenek bennük is (még embereknél is ragadós a félelem meg az ásitás). Az állatoknak vannak ugyan szerveik s azokat beszédre föl is használhatnák, mégis a hangokat értelmes szavakká vagy

éppen mondatokká összeilleszteni nem tudják, mert nincs is közölnivaló gondolatuk. A gondolat és a gondolkodás volt az a többlet, mi az ember beszédét kialakította.

4. A beszéd a lelki tartalomnak mások részére is érthető kifejezése. Lényegében nagyon is *bonyolult jelrendszer* bensőnk kifejezésére. Lehetséges, hogy az első szavak *hangutánzók* is voltak, tehát a jelzett és a jel közötti viszony szembetűnő és közvetlen. A mai szavak legnagyobb része azonban *öntudatlan közmegegyezés eredménye*. Tény, hogy az ember már mint beszélő lény jelenik meg a történelem színpadán, nemcsak a kinyilatkoztatás szerint, hanem a komoly tudomány szerint is. A legrégebb emberi koponyákon is látszik a Brocca-féle agytekercs kifejelett volta, és ez bizonyítja, hogy a Neandervölgyi ember és társai már beszéltek.

Mikor a szavakból egészen eltűnt már a jelszerűség és kialakult a nyelv, akkor vált lehetségessé, hogy az általános vagy közképzetekben szétváljanak annak szemléletes és nemszemléletes elemei. A szót mint jelet azután már közvetlenül vonatkoztatjuk a tárgyra anélkül, hogy a tárgy szemléletes képe fölmerülne tudatunkban. Ez a *képszerűségétől megfosztott és csak a közöst, az általánost megtartó képzet a pszichológiai fogalom*.

A szavak két alkotóelemből állnak. Az egyik a beszédszervek tevékenységéből származó mozgásérzetek (kinesztetikus érzetek), a másik a tevékenység alapján létrejövő hangérzetek. A szokás alapján ez a motorikus és akusztikus elem szilárd asszociációt alkot.

A beszédről való többi ismeret már inkább a nyelvtanba tartozik. Itt csak még azt említhetjük meg, hogy az emberi beszédnek bámulatos a szó- és formagazdagsága. Több ezer nyelv s azokban még több ezer tájszólás van. Épp ez bizonyítja,

hogyan a beszéd tele van nemcsak szükségszerű elemekkel, hanem tele van a szabad művészi alkotás vágyával. Ez utóbbi azonban már az érzéki élet fölött álló szellemi tevékenységnek a megnyilatkozása. A beszéd tehát az embernek egyik leglelkibb alkotása, benne valóban a lélek talál külső kifejezést.

2. Az érzelem

Az ember, ha magára eszmél, világosan elválasztja érzelmeit gondolataitól és akarásaitól. De ha tudományosan akarjuk az érzelmeket elkülöníteni és kiemelni, akkor sokkal nehezebb feladat előtt állunk, mert az érzelem nemcsak a megismeréssel és a törekvéssel van a legszorosabb kapcsolatban, hanem magával a testi állapotokkal is. Amit közérzetnek nevezünk, az jórészt érzelem, mert legtöbbször kevés a tudatos elem benne. Az érzelmben is van tudatos és élményszerű elem, de szinte talán még több a nem tudatosított és szinte ösztönszerű.

1. Érzelmek értjük általában azt a lelkiállapotot, amikor az ember közvetlenül *állást foglal* lelki élményeivel szemben. Az én szubjektív visszahatása a megismerésre. Úgy is mondják, hogy mindenkor *tudatállapotunknak kellemes vagy kellemetlen kísérője*; így válaszol az érzelem a külső világ eseményeire és benső állapotunkra. A különbség a tudat és az érzelem között az, hogy a tudat tárgyi (például az ég kék), az érzelem alanyi (a kék ég tetszik nekem, örülök neki). Végző eredményben azonban, hogy valami miért tetszik, vagy miért nem tetszik azt nehéz kielemezni.

A régi gondolkodók (racionalisták) az érzelmeket a megismerés egy fájának tekintették: még pedig vagy homályos

megismerésnek (sztoikusok), vagy a tökéletesség és tökéletlenség fölfogásának (Descartes, Leibniz). Mások ellenkezőleg, a törekvéssel azonosították, vagy annak kísérő jelensége gyanánt fogták fel (Hartmann). Akik önállónak ismerik el az érzelmet, azok nagyrészt a lelki erők akadálytalan vagy akadályozott működésének kellemes vagy kellemetlen érzését látják benne (Szent Ágoston), azután ezt a kellemetlen érzelmet az organikus egység és harmónia megzavarására vezetik vissza (Szent Aquinoi Tamás).

Az érzelem valóban nemcsak *nem vezethető vissza az értelmi megismerésre*, hanem akárhányszor nem is ésszerű. Magunk is átlátjuk ésszerűtlenségét, mégis jelentkezik. De *nem függ a szabad akarattól sem*, mert ha nem is egyezünk bele, azért fölléphet, (ez az erkölcsi beszámításnál fontos, főként az érzelmi érzelmek megítélésénél).

Az érzelmet legtöbbször *testi jelenségek is kísérik* (szívdobogás, elpirulás, elsápadás), de a szervezeti változások is okozhatnak érzelmeket (a szív működés zavarai félelmet keltenek).

2. Az érzelmek osztályozása nehéz feladat, mert alapjában véve csak két érzelem van: a gyönyör és a fájdalom. Ennek a kettőnek kísérője a feszítő és a feloldó, meg az izgató és megnyugtató érzelem. Ez utóbbit lehetne nevezni még a tevékenységet fokozó vagy azt csökkentő érzelemnek (Wundt).

Az érzelmeket meg lehet különböztetni annak foka és ereje szerint. Így beszélünk indulatról, hangulatról, érzületről, szenvedélyről stb. Az *indulat* nagy erővel és hirtelen jelentkező érzelem, rendesen testi megmozdulás is kíséri. A *hangulat* már gyengébb lefolyású, de tovább sugárzó érzelem. Rokon ezzel az *érzület*, mert ez nem más, mint állandó alaphangulat. Nagyon fontos a jellem alakításában, mert ez tesz derűlátóvá

vagy sötétlenlátóvá. Az *ellenszenv* és a *rokonszenv* a legtöbbször lassan kialakuló, de azután hosszantartó és nehezen változó érzélem. Sokszor azonban magától és ösztönösen lép föl, anélkül, hogy meg tudnánk azt okolni. Ilyenkor talán az ősök százados öröksége nyilatkozik meg benne. Végül a *szenvedély* állandó és erős, a legtöbbször határozott irányú érzélem. A gyűlölet elvakít, a szeretet megismerésre segít. A szenvedély gátol, vagy segít aszerint, hogy mederbe fogjuk vagy szabadon áradhat.

Osztályozzák még az érzelmeket *tárgyuk szerint* is. Így vannak először az érzéki életet kísérő érzelmek. Azután a szellemi életet kísérő érzelmek: az igaz, a szép és a jó okozta logikai, esztétikai és etikai érzélem. Végül lelki vagy vallásos érzélem, de ez sokszor már a kegyelem világába tartozik. Mindezekben valami értékelés van, mert érezzük, hogy nem csupán az alanyban van az alapja, hanem van ezeknek tárgyi értékük is, azért újabban inkább az értékbölcseletben foglalkoznak vele.

3. Az érzélem sajátosságai. a) Több, illetve különböző hatás más érzelmet kelt külön-külön, mint együtt (például más a melódia és más a harmónia). b) Vannak vegyes érzelmek is; ilyen legtöbbször a kétség (például a világirodalomból Andromache búcsúja Hectortól). c) Végül meghatározott törvény szerint viszonyban állnak egymással, hol erősítik, hogy gyöngítik, hol megszüntetik egymást. A szeretet könnyen csaphat át gyűlöletbe, a fölségest a nevetségéstől csak egy lépés választja el. d) Érvényesül a kontraszthatás is (például hosszú, borús idő után jobban örülünk a napsütésnek, a fájdalom erősebb, ha örömünket zavarja meg).

4. Az érzéki érzelmek az érzékszervek működését kísérő jelenségek. Jelentőségük biológiai, mert a romlatlan és még

ösztönös ember a hasznosat találja kellemesnek és az ártalmast kellemetlennek. A modern ember narkotikummal elrontotta ezt az érzékét is. *Feltételei:* a) Az érzéki érzelem függ az érzet minőségétől. Mentől fontosabb biológiailag, annál erősebb az érzés (a táplálkozást és lélegzést erősebb érzelmek kísérik, mint a látást és hallást.). A két legfontosabb biológiai funkció az ön- és a fajfenntartás. Ezt oly erős gyönyörködés kíséri, hogy külön nevet kap, ez a kéjérzet. Isten ezzel jutalmaz, ha akarata szerint élünk, de ha visszaélünk velük ugyanilyen erősen büntet is. b) Függ azután az érzéki érzelem az érzet erősségétől. Általában a közép a kellemes, a vakító fény, a süketítő hang kellemetlen. c) Függ az érzet időtartamától, mert egy idő után jön a megszokás és az eltompulás. d) Nagyon fontosak az *asszociált emlékek*. Így lesz a fekete a gyász színe, a mély hang a gyász hangja.

Különböznek az érzéki érzelmek az emberek egyénisége szerint is. Amit temperamentumnak nevezünk, abban az érzelmek és az egyéni természet közötti viszony jut kifejezésre. A régiek négy típust különböztetnek meg: a könnyen izgatható, gyorsan határozó, bátran cselekvő a kolerikus (epés). Ennek az ellenkezője sok tekintetben a flegmatikus (nyálkás). Gyorsan izgul, és könnyen cselekszik, de állhatatlan a szanguinikus (vérmes). Végül a külső világ iránt közömbös, de belső világával szemben érzékeny, tépelődő a melankolikus (májas). A főlosztás alapja, hogy a régiek a négy belső szervnek: a szívnek, az epének, a májnak és a lépnek működése szerint tettek különbséget. Az újabb tudomány a lényegét igazolja, mikor megismerték a hormonok és a belső secretiók működésének titkát. Vigyáznunk kell azonban, mert nincsenek sehol tiszta típusok, hanem keverednek. A típusok a korral változnak: a gyerek szanguinikus, az öreg már melankolikus. Függenek azután az ősöktől (atavizmus), a fajtól, a nemtől, sőt függenek a klímától, a táplálkozástól, a neveléstől.

A testi érzelmekben való megnyugvást és kielégülést szoktuk elsősorban *gyönyörködésnek* nevezni, bár lehet a szépnek, a jónak és a szentnek birtokában is gyönyörűséget találni. Minden vágy törekszik a kielégülésre, és ha elérte tárgyát, azt meg is találja. De nem mindig megengedett, amire az érzékek törekszenek. Azért szoktunk az erkölcsstanban különbséget tenni a fajok között. A *tiszta érzéki gyönyör* érzéki dologra irányul ugyan, de nem ütközik erkölcsi törvénybe (például kellemes illatban, langyos fürdőben való gyönyörködés). Nemritkán hat a testszervezetre is, és abban kellemes érzelmet kelt. A *tisztán szellemi gyönyörködés* a szellemi értékekben való öröme: lelkesülés egy hőstetten, a vallás szépségében, a kegyelem erejében. Ez a kettő egyáltalában nem bűnös. A harmadik az *érzékeny gyönyörködés*, mikor a testszervezetre is áthat az érzés (például szív működés, vérlejtetés). Forrása bizonyos mértékig a nemiséggel kapcsolatban áll, de fölindulás nélkül (például a fegyelmezett műélvező az akt szépségében). Ez maga nem bűn, ha nem jár komoly bűnalkalommal, de a legtöbb embernél legalábbis bocsánatos bűn, sőt ha közeli bűnveszéllyel van egybekötve, súlyos bűn. Végül jön a *tiszta nemi gyönyörködés* és annak befejezett vagy megkezdett kielégítése. Mind a kettő, ha tudatosan és szabad akarattal történik a törvényes házasság törvényes cselekedetein kívül: súlyos bűn.

5. A szeretet a legnemesebb emberi érzelem. Valami elemezhetetlen és meghatározhatatlan egyszerű lelki tény. Mind az érzéki vágyódásnak, mind az értelmes törekvő képességnek elemi megnyilatkozása. *Vonzódás* valamely jóhoz és a *törekvés* annak elérésére, az azzal való egyesülésre.

Működését tekintve a szeretetnek három fajtáját különböztetjük meg. 1. A szeretettel teljes és *egyszerű tetszés* (*amor complacentiae*) még nem gondol a tárgy bírására,

hanem önzetlenül gyönyörködik benne. 2. A megkívánó és *vágyó szeretet* (amor concupiscentiae) nem tökéletes, mert a maga javát keresi a megszeretett jóban, és azért vágyódik annak birtokára. 3. A legnagyobb a *jóakaró és odaadó szeretet* (amor benevolentiae), mert ez már nem tekint a saját javára, sőt önmagát is kész föláldozni azért, akit szeret. Tökéletes, mert nem a vett jókért, nem a remélt haszonért, hanem belső jóságáért szereti a személyt vagy a tárgyat.

Tárgyát tekintve a szeretet irányulhat Istenre, felebarátunkra és önmagunkra. Mind a három iránt lehetséges a szeretetnek mind a három említett fajtája:

- a) *Az Isten iránt való szeretet* akkor tökéletes, ha indítéka Isten maga: az ő szépsége, jósága, szeretetreméltósága. Akkor az erények legértékesebbje lesz, egyetlen fellángolása megszerzi a bűnök bocsánatát, és érdemessé tesz az örök boldogságra (ez nem pontos néven: tökéletes bánat). Ezért a legfőbb és legelső parancs tárgya: Szeresd az Istent... Meglétének biztos jele Isten parancsainak hű megtartása.

A földön az Isten iránt való szeretet kapcsolatban van a reménnyel és a hittel. Ezek is az Istenre irányuló erények (nem egészen sikerült szóval: isteni vagy istenes erények). A remény általában a jó utáni vágyakozás, de azzal az erős bizalommal egybekapcsolva, hogy a várt jót az akadályok ellenére is elérjük. Az Istenben való remény tulajdonképpen a vágyódó szeretetnek a megnyilatkozása. Székhelye az akaratban van, és alapjául az értelem és a hit szolgál. Tárgya az Isten és az örök boldogság, és mindaz, ami annak eléréséhez szükséges. Ez a remény és ez a szeretet az Istenbe vetett hiten alapul. A hit ugyan elsősorban az értelem hódolata

a kinyilatkoztatott igazság előtt és az akarat meghajlása a kapott parancs előtt, de *jelentős szerepe van benne az érzelmenek is*. Mint a vallás általában, a hit sem *csak* érzelem (ahogy sok modern pszichológus tanítja), de azért érzelem *is*. Azt mondhatjuk, hogy elméletileg az értelem és az akarat megnyilatkozása, gyakorlatban azonban az érzelem működése. A hitből az érzelmet kikapcsolni annyit jelent, mint az élő szervezetben a szívet elállítani.

- b) *Az emberek iránt való szeretetet* is megparancsolta Jézus Krisztus: Szeresd felebarátodat... Bár az emberi természetbe is bele van oltva. Ez is lehet egyszerű tetszés, azután önző vágyó szeretet, végül önzetlen jóakaró szeretet. Ez utóbbi akkor valósul meg, ha az embert Isten kedvéért szeretjük, és a természetfölötti felebaráti szeretetet az irgalmasság testi-lelki cselekedeteiben gyakoroljuk. Földi életünknek minden mozzanatát betölti. A gyermek szereti szüleit, majd az ifjú szereti barátait, majd, ha felnőtt, jelentkezik szívében a szerelem, a házasesetben megjelenik a szülőknek szeretete gyermekük iránt. Kiterjedhet azonban a családon túl a rokonokra is, a fajra és a hazaszeretetre. Vagyis a szeretetnek annyiféle faja lehet az emberek között, ahányféle viszonyban lehetnek egymással.

A családi életben a szülőknek a szeretete gyermekük iránt sok részben ösztönös. A tudatos értékelésnek és a kellemes emlékképeknek nincs jelentős szerepük, mert a szülő akkor is szereti gyermekét, ha az csúnya, beteges vagy esetleg rossz is. A gyermekek szeretetében a szülők iránt szintén sok az ösztönszerű, de már nagy szerepe van benne a szülőkkel kapcsolatos emlékképeknek. A gyermek öntudatra ébredése óta sok szeretetet

tapasztalt, sok jót kapott szüleitől; ők védték, ápolták, táplálták. A családi kapcsolatokon alapuló többi szeretetekben: a testvérek és rokonok iránt még mindig vannak ösztönszerű mozzanatok, de itt már egyre nagyobb szerep jut a tapasztalt jónak, a tudatos vagy nagyon sokszor tudattalan értékelésnek.

A család tagjain kívül szépnek és nemesnek találjuk az igazi *baráti szeretetet*. Alapja a két egyén közti lelki harmónia, sokszor a kiegészítő tulajdonságok kölcsönös értékelése, de lényeges szerepük van a közös szép emlékeknek is. Az ifjúkori pajtások, iskolatársak ezek alapján maradnak barátságban. Az igazi barátságban sok az önzetlenség, ezért értékelték minden időben. A *szerелеm* a férfi és a nő viszonyában jelentkezik, a házasság boldogságának és szilárdságának erős tényezője. A legbonyolultabb érzelmek egyike. A tisztán szexuális vonzódástól a legtisztább kapcsolatig fejlődhet. Természetében rejlik a kizárólagos bírásra való törekvés, és így velejár a féltékenység. Nagy önzésből és ugyanakkor nagy önzetlenségből van összetéve. Sokszor mint szenvedély jelentkezik, és könnyen idézhet elő diszharmóniát az emberi lélekben. *Erkölcsei szempontból* főleg a házasságon kívül könnyen válik bűnalkalommá, mert hamar csap át érzéki irányba, ugyanakkor elhomályosítja az értelmet, és legyöngíti az akarat ellenálló képességét. Csak *pszichológiai szemmel* is azt kell mondanunk, hogy mivel a szerelem a természet törvénye szerint a faj fönntartását szolgálja: egyetlenegy harmonikus megoldása két egyénnek egy életre szóló kapcsolata a családban. A szabad szerelem és pajtásházasság, meg a többi modern gyakorlat társadalomromboló és embert aljasító.

A *fajszeretet* részint ösztönszerű, részint emlékekhez kapcsolt érzelmek eredménye. A faji összetartozandóság érzése egy nagyobb egységnek (fajnak, népnek, nemzetnek) fönnmaradását szolgálja. Egyes népeknél és egyéneknél különböző módon fejlődött ki. A faji összetartást az elnyomás, üldözés, egymásrautaltság szokta kifejleszteni. De a közös sors, a közös események emlékeinek nemzedékeken keresztül való megőrzése, a faji emlékezés is előmozdítja ezt az összetartást. A *hazaszeretet* különbözik a fajszeretettől, mert nem pusztán a faji érzés, hanem a közös történelmi múlt, a közös kultúra és a közös eszmények szülötte. (Hogy minden rokonság mellett nem azonos a két érzelem, bizonyítják a tények. Mikor Amerikában a kivándorolt magyarok összefognak, a fajszeretet hajtja őket, hiszen nem hazájuk az új föld. Svájcban viszont a különböző fajú lakosok a hazaszeretetben tudnak egyesülni, míg a fajszeretetben köztük is vannak ellentétek.) Sok nemzetiségre oszló országban mint hazánk is, végzetes volt a helytelen fajszeretet elmélete, a *nacionalizmus*, mert helyette a hazaszeretetet kellett volna ápolni, a *patriotizmust*. A velünk együtt lakó nemzetiségek nem a náció, hanem a pátria gondolatában lehettek volna csak velünk egyek.

A fajszeretetben még több az ösztönös, a hazaszeretet már jobban a nevelés eredménye. Kezdődik a családi otthonnak, majd a szülőföldnek megismerésével és megszeretésével, azután lassan fejlődik ki az egész föld, a történelem, a művészet, de elsősorban a népszeretetével. Jegyezzük meg, hogy a haza fogalmában is az ember a döntő tényező és nem a föld. A magyar hazát szeretni elsősorban azt jelenti, hogy a magyar embert

szeretjük. Ez a föld, melyen most élünk, halnunk kell, nem volt mindig és egészében most sem Magyarország. De amíg él a magyar ember, addig benne mindig szerethetjük a magyar közösséget, még, ha átmenetileg más államformában kénytelen is élni.

Az *emberszeretet* a legtágabbkörű, mert minden embertársunkra kiterjed. Mivel ebben van a legkevesebb vonatkozás saját személyünkre, azért legkisebb szerepe van az önző motívumoknak. Az általános emberszeretet rendesen a lelki fejlődés magasabb fokán jelentkezik, és vallás nélkül nem is lehetséges. A mások iránt való szeretetet, mely elsősorban részvétben és szánalomban nyilvánkozik meg, *altruisztikus* érzelmeknek is szokták nevezni, és ezzel szembeállítják az *egoisztikus* érzelmeket. Lélektanilag helyesebb, ha azt mondjuk, hogy vannak *másokra vonatkozó* (heteropatikus) és *saját énünkre irányuló* (autopatikus) érzelmeink. Másokat is szerethetünk önzésből, viszont a saját énünk iránti szeretetben sem kell meglennie mindig az önzésnek.

- c) *Sajátmagunk szeretete* természetes, ösztönszerű érzelem, a létfenntartásnak elengedhetetlen feltétele. Megnyilatkozásaiban különböző módokat és különböző fokokat találunk. Vannak, akikben minden lelki és testi tevékenység az önszeretetnek szolgálatában áll, szívükben nincs hely mások számára, és minden embert csak annyiban értékelnek, amennyiben az eszköz céljaik elérésére. A látszólagos részvét más baján tulajdonképpen félelem, hogy őt is éri hasonló baj. Ami más személyét érinti, hidegen hagyja, de annál érzékenyebb, ha sajátmagáról van szó. A testi épség, egészség, a hírnév, a dicsőség, a hatalom után való vágy mind ennek

az önszeretetnek megnyilatkozásai. De nemcsak ilyen helytelen és csúnya megnyilatkozása van.

Saját önünket értékelő érzelmek az *önbecsülés és az önérzet*. De ezeknek is lehet túltengése, ilyen például a hiúság. Sokszor vonatkozik külsőre, testi szépségre, ruhára, rangra, címre, de lehet az ember hiú szellemi kiválóságaira is. A hiú ember nem nézi le embertársait, sőt nagyon is sokat ad ítéletükre. Legnagyobb öröme, ha bámulják és dicsérik. Fáj, ha kedvezőtlen véleményt nyilvánítanak róla, de sokszor még jobban fáj, ha semmi véleményt sem mondanak róla. A *kevély* ember már lenézi embertársait, nem a véleményükre kíváncsi, hanem a hódolatukat várja. Még csúnyább megnyilatkozása a *gőg*, rendesen a buta és üresfejű emberek önszeretete.

Az *alázatosság és szerénység* saját foglalkozásainknak megismeréséből fakad, és ha hívő lélekkel nézzük, szép és értékes érzelmek. Nem szabad azonban, hogy félelemérzéssel párosulva *kislelkűséggé vagy az alacsonyabbrendűség* nyomasztó érzésévé fejlődjenek.

6. A kellemetlen érzelmek közül legjelentősebb szerepe van a *félelemnek*. Az váltja ki belőlünk, ami veszélyes ránk nézve, és amivel szemben nem tudunk könnyen védekezni. Menekülésre késztet tehát, s így az önfenntartási ösztön szolgálatában áll. Alapulhat a tapasztaláson és értelmi belátáson is, de van ösztönszerű félelem is, ahogy a kisgyerek fél sok ártalmastól, noha veszélyes voltát még nem tapasztalta. De félelmet kelthet a szokatlan erős inger (például hatalmas dörrenés), a rejtelmes és megmagyarázhatatlan is. A váratlan és megmagyarázhatatlan a félelem egyik fajtát, az ijedtséget kelti föl, de ha megtaláltuk a magyarázatot, az ijedtség elmúlik.

A gyermek és a primitív ember életében nagy szerepet játszik a félelem, mert sok jelenséget nem tud megmagyarázni. Alapjában véve hasznos érzelem, de káros lehet, ha ijesztgetéssel valakit hajlamossá tesznek a félelemre. Az idegrendszer betegségei, a lelki megrázkódtatások okozhatnak megokolhatatlan félelmeket (fóbiákat). Sokszor az örületbe, máskor a halálba kergethet az ilyen félelem.

A félelem *rokona* egy bizonyos szempontból az iszonyodás, az undor és az utálat, bár ezek is lehetnek betegesek. Máskor pedig valami kellemetlen emlékkép társulása kelti fel ezeket az érzéseket.

A félelem *ellentéte* a biztonság megnyugtató és kellemes érzelme. Alapja az egészséges testi és lelki állapot és az erőnek az érzése. Ebből fakad a *bátorság*, de az érzelmen kívül ebben már szerepe van az akaratnak. A bátor ember érezhet félelmet, de legyőzi azt. A *vakmerőség és elszántság* pedig vagy tudatlanságból fakad, vagy gyönyört okoz a veszély okozta izgalom.

(A szeretettel ellenkező érzelem a szeretetlenségnek különböző megnyilatkozása: az ellenszenv, az irigység, a gyűlölet, a rosszakarat. Ha tudatosak ezek az érzelmek és akarat cselekedetekben is megnyilatkoznak, akkor már az erkölcsstan körébe tartoznak.)

7. Az érzelem legmagasabb foka az öröm és a boldogság. Az öröm a vágyóképeség megnyugvása az elért jóban. Lehet érzéki öröm is, de ez inkább gyönyör, mert örömleni a szellemi és a lelki jóban való megnyugvást mondjuk. A tiszta és nemes öröm a lelkiismeret békéjéhez tartozik és egyben az erkölcsös életnek jelentékeny előmozdítója. Ezért az örömleni a nevelésben is fontos szerepe van; arra kell törekednünk, hogy ne annyira félelemből és kényszerítésből, mint inkább

lelkeseledésből és a jóban való gyönyörködésből tegyük a jót. A kereszténység az öröm hitvallásának nevezhető, mert a léleknek Istenhez való viszonyát a remény és szeretet által szent és nemes örömök forrásává teszi. Az öröm az üdvözültek örök boldogságának is alkotóeleme, bár a bölcselők vitatkoznak azon, hogy vajon az örök boldogság lényege és gyökere a *megismerés-e*, vagyis Isten szépségének látása (Szent Tamás), vagy pedig a *szeretet* és az Istennel való szeretetteljes egyesülés, az ő bírása (Duns Scot).

A *boldogság* a szeretetnek és örömnak teljessége. Nem elemi gyönyörzéseknak összege, hanem valami olyan egész, amelyet a részekből levezetni nem lehet. Az ember életének és cselekedeteinek ugyanis nagyobb átfogó tartalma van, mint az egyes elszigetelt gyönyörzések. A boldogságot éppen ez a tartalom, ez az életcél adja meg. Föltétele a lélek harmóniája. Függhet sok külső körülménytől is a földi boldogság, de *igazában belső feltételei vannak*. Lehet boldog valaki szenvedésben is, és vannak emberek, kik jó sorsukban is tulajdonképpen boldogtalanok. Oka, hogy a földi életben a boldogságnak a feltételei hiányoznak, hol a külsők, hol pedig a belsők. De mert egyetemes tény, hogy minden ember a boldogság után törekszik, de azt a földön teljesen senki el nem éri, azért az egyetlen helyes következtetés, hogy van a halálon túl is élet, és az igazi teljes boldogságot ott érheti el az ember. Ott lesz meg majd a boldogság minden feltétele: a jónak a bírása, még pedig minden jónak a bírása, mire ésszerűen törekedhetünk, és ezeknek együttes és meg nem szűnő birtoklása.

8. Az érzelem fontossága. A megismertekből világos, hogy az érzelem olyan mélyen az emberi természetben gyökerező tulajdonság, hogy éppen a jellem nevelése szempontjából nagyon fontos az érzelemvilág tisztítása és megnemesítése,

mert nagyon sok benne a zavaros és az ösztönös. A lélek három alapmegnyilatkozása: a megismerés, érzelem és akarat annyira összefüggnek, hogy egyiknek nevelése elősegíti a másik kettőt is. Így az érzelem segít minket a megismerésben, mert érdeklődést támaszt, gondolatot ébreszt stb. A gondolatok, eszmék viszont akkor lesznek hatóerők, ha az érzelemre támaszkodnak. Az akaratot ugyanis a jó megismerésén kívül a jó iránt való szeretet tudja megindítani. Nem elég például az észnek megmutatni a tiszta élet szép voltát, hanem meg kell szerettetni a tisztaság eszményét, a lovagot és a szüzet, akkor lehet megívni diadalmasan az élet harcát.

Az érzelem *részben előnyös* a gondolkodásra, mert figyelemre készítet, gondolatkeltő, nem egyszer pótolja a belátást. Gondolatok és eszmék csak annyiban mozgatják a világot, amennyiben érzelemre támaszkodnak. Az értelmi haladás ugyan rendszerint megelőzi az érzelmi élet fejlődését és kifinomodását, mert a gondolat a legmozgékonyabb elem, az érzelem mélyebben rejtőzik. De éppen az érzelemnek ez a lassú, konzervatív természete óvja meg az emberiséget a hirtelen ugrásoktól, a hagyománnyal való gyors szakítástól.

De *hátrányos is lehet* az érzelem, mert egy bizonyos képzetkör uralma rövidlátóvá, sőt vakká teszi az embert (a gyűlölködő a latin kifejezés szerint nem lát: invideo). Különösen akadályozza a gondolkodást az érzelem akkor, ha az eredmény kellemetlen, mert az ilyen igazságot nem akarjuk elfogadni. Akit szeretünk, annak hibáit nem látjuk, ha meglátjuk, menteni tudjuk. Akit nem szeretünk, annak csak a hibáit látjuk. Lehet a gondolat az érzelem csatlósa is, mikor az érzelem előre megalkotta az ítéletet, és a gondolkodás utólag keres hozzá indoklást.

3. Az akarás

Lelkünk működésének harmadik megnyilatkozása az akarás. Külön lelki ténynek vehetjük, de valójában az előzőkkel együtt van. Egy lelki mozzanattal ismeri meg az értelem a jót, ugyanakkor szereti meg az érzelem és velük együtt törekszik feléje az akarás. Segítséget nyújt az akarás mibenlétének megismerésében az a tény, hogy míg a megismerés *centripetális* (az inger kívülről hat befelé), az érzelem *centrális* (bent marad magában a lélekben), addig az akarás *centrifugális* (belülről kifelé irányul), és épp ezért külső testi mozgással is kapcsolatos. Ha tehát mi ezeket a mozgásokat vizsgáljuk, akkor belőlük következtethetünk a lelki folyamatra.

1. A külső mozgásokat három csoportra oszthatjuk: reflexmozgások, ösztönös mozdulatok és emberi cselekedetek. Ezeknek lelki megfelelői a törekvés, a vágy, és a tulajdonképpen akarás.

a) A *reflexmozgások* önkéntelenül követik a testi élet megnyilatkozásait. A külső inger hatására mechanikus szabályszerűséggel jönnek létre. Az inger és a mozgás közt nincs semmi lelki tény. A reflexmozgások a cél tudata nélkül a szervezetre nézve célszerűek. Ide sorolhatjuk még az úgynevezett *kifejező mozgásokat* is (gesztus, mimika). A belső tudatjelenségeknek külső kifejezései ezek, de legtöbbször függetlenek az embertől és maguktól keletkeznek. A többször megismételt arckifejezés azonban bizonyos állandó nyomot hagy az arcizmokon; így bizonyos értelemben mindenki saját arcának szobrása. (Ebből az ember jellemét próbálja

megismerni a fiziognómia tudománya. A művészek is ezt örökölték meg alkotásaikon.)

b) Az *ösztöncselekvések* is külön csoportot alkotnak, mert csak akkor jönnek létre, ha az életszükségletek követelik az ösztön céljának megvalósítását (példa a csecsemő szopása). Ezek is célszerű mozgások, mégpedig – legalább eleinte – a cél tudata nélkül. Az embert az új jellemzi, hogy később a cél megismerése után a törekvésből vágy lesz, míg az állatnál az ösztön megmarad mindig a cél tudata nélkül pusztá törekvésnek. A sokféle ösztöncselekvés közül ki kell emelnünk a játékcselekvést (példa a kismacska játéka a gombolyaggal). Ennek célja a fiatal élőlény szerveinek és képességeinek begyakorlása. A játék már a jövőre komoly élettevékenységek tudattalan előgyakorlata, a későbbi életre való előkészület. A felnőtt emberek játéka vagy pihentetés, vagy az egyébként föl nem használt erők megnyilatkozása. Ide vesszük még végül *az utánzást* is. Ez is ösztönös valami, mert így tanulja meg a gyermek a szó kiejtését és leírását, tehát a beszédet. A tanulás is jórészen utánzás. A kultúra egész kincse a művészetekben, tudományokban, intézményekben s erkölcsi viselkedésben a szociális utánzás útján száll át nemzedékről nemzedékre. Ezeket a cselekvéseket az előzőkkel szemben az jellemzi, hogy a reflexmozgásnál a törekvés csak törekvés marad, ezeknél pedig a megismerés után a törekvésből vágy lesz (Ignoti nulla cupido).

c) A reflexcselekedetekben megnyilatkozó törekvés lényegében vak, mert a cél képzelete nélkül cselekszik és a törekvést erős érzelmek kísérik. Az ösztönös cselekvésben a törekvésből már vágy lesz, és egyre nagyobb az értelem szerepe. Mind a kettőtől különbözik azután

a tudatos és szándékos akarat, mert ennek eredménye lesz a *tulajdonképpeni emberi cselekedet* (actus humanus).

Az emberi cselekedet lehet tulajdonképpeni *akarati cselekedet* (actus elicitus), ez magának az akaratnak a ténye és elhatározása, például szeretet, gyűlölet. De lehet olyan cselekedet is, melyet nem az akarat hajt végre maga, hanem az akarat hatása alatt más képességgel visszük végbe, például beszéd, járás, írás. A cselekedet általában annyiban emberi (actus humanus), amennyiben az akarattól függ, egyébként csak egy embernek a cselekedete (actus hominis). Ezért van oly fontos szerepe az ember lelki világában az akaratnak. Akarásról valójában *akkor szólhatunk, ha megvan együtt a cél ismerete, a választás lehetősége és a végső döntés*. Ez a három tényező együtt adja az akarást.

Az *akarat szabadságának* legerősebb bizonyítéka az *öntudat*. Ennek tanulsága szerint minden ember maga belsőleg meg tapasztalhatja, hogy vannak tőle függetlenül végbemenő folyamatok, de vannak olyanok is, melyek tőle indulnak ki. Az előbbiben nem érez felelősséget, mert nem tehet róla. De ahol szabad volt választania, ott vállalja a felelősséget.

Második bizonyítékot a *szociológia* szolgáltatja. Eszerint az emberek közmeggyőződése és az emberi társadalom berendezkedése feltételezi a szabad akarat létezését. Általában ezért dicsérik és tisztelik a jót, és ezért vetik meg és büntetik a rosszat. Bizonyos, hogy ha ezt el nem fogadjuk, akkor a fennálló közösség is szétoszlik és emberhez méltó életet nem élhetünk.

(A hívők előtt bizonyítja még az akarat szabadságát a *Szentírás* is. Ez nem egyszer szól Isten ítéletéről, hogy az Úr jutalmaz és büntet. Márpedig Isten csak úgy ítélhet jutalomra vagy büntetésre bárkit, ha annak szabadságában állott, hogy a jót megtegye, a rosszat elkerülje.)

Negatív érv az akarat szabadsága mellett a különböző ellenvélemények tarthatatlansága. Ezek az akaratot különböző módon meghatározottnak mondják. Ezért közös nevük determinizmus. Velük szemben világos, hogy nincs először *lelki vagy pszichológiai meghatározottság*, mert igaz ugyan, hogy a legerősebb indíték bírja választásra és elhatározásra az akaratot, de hogy melyik indíték lesz a legerősebb, az az akarat döntésétől függ. Nincs *erkölcsi meghatározottság sem*. Az ember általában úgy cselekszik ugyan, amint jelleme megszabja. Mégis hányszor látjuk az ellenkezőjét is. Különbözik maga a jellem sem más mint a szabad cselekvések eredménye. Főként nincs *testi meghatározottság*, így nincsenek született gazemberek (Lombroso). A rendőri nyilvántartó szerint ugyanis a bűn csúfítja el az arcot, nem pedig a torz test teszi bűnözővé az embert.

3. Erősfogadás, motívum, *szándék*. Az akarás lefolyásából ezt a hármat emeljük ki, mert az önnevelés szempontjából is ez a három a fontos. Egy időben az erős akarat föltételének az erős fogadást, a jövőre vonatkozó jó szándékot tartották. Ez abban az időben volt, amikor az emberek általában véve hittek az akaratnak szinte mindenhatóságában és az akarat nevelésének szinte korlátatlan voltában. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy egyiknek sincs meg a neki tulajdonított jelentősége.

Újabban nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a motívumoknak. Azt mondják, hogy az akarat ereje nem a döntésnek és a fogadásnak erejétől, hanem a motívumok vonzásától és tartósságától függ. (A motívumok olyanok, mint az áramkörben felhalmozott és használható villamos energiák. A nagy és erős fogadkozások pedig olyanok, mint a nagy légköri villamos kisülések, van villámlás és dörgés, de az eredmény legtöbbször csak felsülés.)

Motívum, indító ok az a megismert jó, mely a maga megkívánására és ezzel cselekvésre indít. Negatív értelemben lehet indító ok a megismert rossz is, mert az ellene való küzdelemre és a kerülésére indít. Az egyszerre fellépő különböző indító okok között küzdelem támadhat, de a szabad akarató lényeknél ez ad utat a szabad választásra. A közvetlen indító ok erkölcsősége határozza meg a cselekvés tárgyi erkölcsőségét. A motívumban a megismerésnél, tehát a gondolati elemnél sokszor fontosabb szerepet játszanak a tudat homályos elemei, az észrevétlenül maradt érzelmek és indulatok. Azután belejátszanak a velünk született adottságok és a szerzett készségek; továbbá az így kialakult jellemünk, egyedi természetünk, de hatással van még rá neveltetésünk és egész környezetünk.

Mentől több szép, nagy és az akaratot megindító motívumot sikerül a lélekben elültetni, annál biztosabb lesz majd, hogy az akarat megfelelő cselekedetekben is megnyilatkozik. (Például. a tisztaságért való küzdelemben a bűnbeesés után az erős fogadás mellett hathatósabb erő a felemelkedésre és a győzelemre a tisztaság eszményének: férfinál a lovag, leánynál a szűz képének a fölragyogása. Mily szép a tiszta nemzedék! Ez a megfontolás sokszor jobban segít, mint a szánom-bánom és az erősen fogadom...)

A *szándék* (intentio) akaratunknak valamely célnak a szeretetéből fakadó elhatározása, hogy azt megszerezzük. Tárgyát tekintve a *cselekvő személy célja* (finis operantis) nem mindig esik össze a *cselekvés belső céljával* (finis operis). Például az alamizna belső célja a felebarát segítése. Az alamiznaadó célja lehet hiúság és számítás. A cselekvés erkölcsi értékét főleg a szándék adja meg, mivel a cselekedet vagy jó, vagy rossz. Közömbös cselekedet tulajdonképpen nincs, mert az úgynevezett közömbös cselekedetet is a szándék meghatározza. A jó-cselekedet jóságát a jó cél fokozza, a rossz cél ellenben teljesen

rosszá változtatja. Az úgynevezett közömbös cselekedetet a jó cél jóvá, a rossz cél rosszá alakítja. A rossz cselekedetet a rossz cél rosszabbá teszi, a jó cél azonban nem változtathatja jóvá, mert az egyéni szándék nem másíthatja meg a cselekvés belső természetét (a cél nem szentesíti az eszközt sem.)

A szándék lehet először *kifejezett* (explicita), amikor kifejezetten és tudatosan gondolunk a célra. *Erejével ható* (virtuális), amikor a kezdetben feltett szándék tudattalanul tovább is működik (például hosszabb séta közben csak az első szándék tart erejével). *Szokásszerű szándék* (habitualis), mikor szinte természetünkben van már a cél szeretete, és ha nem is gondolunk rá külön, szokásszerűen feléje törünk, végül *föltételezett* (interpretativa), mikor sohasem fejezte ki valaki szándékát, de jelleméből következtethetünk, hogy mit határozna. A szándék teljes hiánya megszünteti a cselekvés beszámíthatóságát és erkölcsi természetét, mert az ilyen tett nem emberi szabad elhatározás eredménye. Ezért a szándék nélkül felvett szentség felnőtteknél érvénytelen.

Az *akarat nevelése* részben lélektani, részben pedagógiai probléma. Az utolsó évtizedekben sokat írtak erről, mert ebben látták az önnevelés döntő tényezőjét. Újabban világosan áll előttünk, hogy az egész embert fejleszteni kell, testét és lelkét, és a lélekben az akarat mellett az értelem és érzelem világát. Annyit elismerünk, hogy a legfontosabb mégis az akarat nevelése, de ebben két végletet kerülnünk kell. Az egyik az a felfogás, hogy az erős akarat előbb vagy utóbb diadalt arat. A másik pedig az akarat csődje, fakadjon ez akár kálvinista predesztinációból, akár bölcseleti determinizmusból. Többet a jellemneveléssel kapcsolatban szólnunk róla.

5. A gátlások főként az akarral kapcsolatban tűnnek ki. Tudjuk, hogy a lelki élet szoros egység, és egyik jelenség sem

lehet független a másiktól. Néha segítik egymást, de máskor gátolják. Van gátlás a *fiziológiai* szervezetben is. De aztán találunk ilyen az *asszociációban* is, meg a *reprodukción* is (mikor nem jut eszembe egy név, vagy nehezen tudom az egyszer rosszul megtanultat jól megtanulni). Fontosabbak azonban azok a gátlások, melyek már a jellemnek s az egyéniségnek fontos részét alkotják. A nevelés egyik nagy feladata a *kellő gátlások* kifejlesztése, mert ez lehet a fékrendszer, melyre szükség van a közös életben. Máskor vannak a gátlásoknak *káros következményei* is, mert áttérjednek más területekre is, és a szabad tevékenységet megbénítják. A lefojtott és meggátolt törekvések sokszor nem szűnnek meg, hanem a tudattalanban állandóan feszültséget keltenek és esetleg a lelki egyensúlyt is megzavarják. Néha ezektől a gátlásoktól akar szabadulni az ember a mámor által vagy féknélküli mulatozással. (Freud rendszerében a nemi ösztönöknek elnyomása okoz zavarokat, Adler szerint pedig énünk érvényesülési vágyának elnyomása. Az alacsonyabbrendűség gyötrő érzését ekkor váltja föl kiegyensúlyozásra való törekvés. Alapvető tévedés mindkettőjünkél, hogy a beteg ember lelkét vizsgálták és akarták mindenestül alkalmazni az egészséges lélekre. Több dologban igazuk van, de nagyon sokban egyoldalúak.)

6. Egyed, egyéniség, jellem

Ezeket a rokon fogalmakat meg kell egymástól különböztetni. Egyed (individuum) mint a latin neve is mutatja több olyanra, mint maga, nem osztható és semmi másról nem állítható (például egy létező fűszál nem osztható más ugyanolyan fűszálra és nem is állítható másikról, mert ez ellenmondás lenne). Minden létező dolog tehát szükségképpen egyed, vagyis nem más, mint ő. Nem bontható még egy magával

egyenlőre, és semmi másról nem állítható. Így tehát az ember is, mint létező, egyed.

Az *egyénséget* meg kell különböztetni az egyediségtől. Általában ugyan fel szokták ezt a kettőt cserélni, de szoros értelemben az egyénség már értékjelző. Értjük rajta az egyes ember kiváló, értékes és feltűnőbb vonásainak összességét, főleg erkölcsi téren. A kereszténység különösen előmozdítja nagy egyének kialakulását; ilyenek a szentek.

Embernél beszélünk még *a személyről* is (persona). Ez a szubsztanciális létnek a legmagasabb és legtökéletesebb foka. A magában állás megvan az anyagban is, de ennél több a személyes önlét. Ez már nemcsak a létnek magában állása, hanem a létnek bírása is, a lét fölött való uralom, az értelem és akarat által. A személyesség ezért olyan tökéletesség, mely Istenben sem hiányozhat. Természetfölötti vonatkozásban azt mondjuk, hogy *a személyiség a szellemi lény létezési módja*. Olyan önmagáért valóság, melyet jellemez az *öntudat* és a *szabad önrendelkezés*. Léttartalma pedig az értelem és az akarat, meg az érzelem, s ezeknek tárgya az igazság, a jóság és a szépség. Ezekben az irányokban képessége és igénye a végtelen felé nyílik és mással tökéletesen ki nem elégíthető. Isten a személyt azzal becsülte meg legjobban, hogy természeti képességeit természetfölötti módon kitágította, hogy eljuthasson minden igazság, jóság és szépség egyesítőjéhez.

A *jellem* szót két értelemben használják. Tágabb értelemben jelenti egy embernek sajátos természetét, *minden egyéni vonását*, melyek őt másoktól megkülönböztetik, vagyis az állandó és kiemelkedő vonások összegét. Szűkebb értelemben már erkölcsi értékelés van benne, mert csak *az erkölcsileg jelentős vonásokat* értjük rajta. Ebben az értelemben jellem az érzületnek, akarásnak és cselekvésnek erkölcsi elveken nyugvó következetessége és ereje. *Formai sajátossága* tehát

a következetesség, az akarat függetlensége és ellenálló ereje. *Tartalmi sajátága* pedig az akaratnak az erkölcsi törvényekkel való összhangja. Más szóval: az erkölcsi elveknek megfelelő, következetes akarati készség. (Görög neve karakter a karatto igéből származik és annyit jelent, mint véset, veret, bélyeg, tehát a jellem első jelentésével rokon.) Ennek a jellemnek tanulmányozását tűzte maga elé a karakterológia, a lélektannak egy legújabb megnyilatkozása.

7. A karakterológia először vizsgálja a jellem alkatát, azután különböző jellemfajokat, végül pedig a jellem fejlődését. A pszichológusok munkáját kiegészítik itt az orvosok, azután a lelki betegségek ismerői, meg a szellemtudomány új iránya.

a) Mindenekelőtt az emberi *jellem típusaival* foglalkozik: a közönséges emberjellemezés jut ezekben tudományos magaslatra. Előkészítőik voltak az írók (Theofrastos, Labruyere), főként a színdarabírók. De, hogy milyen nehéz az embereket jellem szerint osztályozni, mutatja, hogy szinte minden tudósnak más a fölosztása. Különböztetnek *matematikai*, illetve geometriai elme és *közvetlen* elme közt (Pascal); azután a *naiv* és a *szentimentális* típus közt (Schiller). Más bölcselő szerint van *apollói* ember, ez a világosság, a forma és a rend jelleme, és *dionysosi*, ez a mámoros odaadásnak, a határokat és alakokat bontó őrzöngésnek az embere (Nietzsche).

A világnézet szerint különböztetnek *materialista*, *szubjektív* és *objektív* idealisták között. (Dillthei.) Ismét más pedig az *aktív*, a *kontemplatív* és a *misztikus* világszemléleteket veszi alapul (Jaspers.) A legismertebb fölosztás az élet egészével szemben való magatartások szerint különböztet *elméleti*, *gazdasági*, *esztétikai*, *szociális*, *hatalmi* és *vallási* típus között (Spranger).

A francia fiziológusok szinte a négy érzelemtípus testi megfelelőjét különböztetik meg, mikor azt mondják, hogy

vannak az *emésztőszervek* erősebb fejlettségét mutató (type digestive), az *izmok* uralmát (t. musculaire), a *légzőszervek* fejlettségét mutató (t. respiratoire), végül az *idegember* típusa (t. nerveuse). Mások egy-egy lelki vonás uralma szerint beszélnek *szenzitív*, *intellectuel* és *akaratemberekről*.

Legelterjedtebb lett az az osztályozás, mely a lelki betegség két fő típusát és a testi alkatnak három típusát különbözteti meg (Kretschmer). A lelki betegségek a *schizofrenia* (a tudathasadás) és a *ciklikus* (időnként örvöngő) téboly. A három testalkat a *piknikus* (sűrű, masszív), *leptosom* (keskeny típus) és *atléta* (de lehetnek aztán diszplasztikus, azaz fejletlen vagy aránytalan testűek is). Ezt a kettőt vizsgálva azt látja, hogy a ciklikus tébolyodottak főként a piknikus, a schizofréniások főként a leptosom és az atléta típusokból kerülnek ki. Az egészséges emberekben is megvan azután a testi alkat szerint a két lelki betegségre való hajlandóság. A ciklikus, azaz mániás és depresszív téboly felé hajlanak a *ciklotim lelkűek*, a schizofrenia, vagyis a hasadásos téboly felé hajlanak a *schizotim jelleme*k.

Ismerős fölosztások még Freudé és Adleré, az egyik a szexualitás, a másik az érvényesülési és uralkodásra vágyó hajlamot mondja jellemalakító tényezőnek. Egy svájci orvos (Jung) *introvertált* és *extrovertált* típust különböztet: az egyik a saját lelki világa, a másik a külső világ felé fordul. Egy jezsuita atya (Lindworsky) induktív úton a következő típusokat állította föl: *a kutató*, *a munkáló*, *az élvező*, *a teremtmény* és végül a „*papírkosár*” típus (ezek válogatás nélkül mindent befogadnak, anélkül, hogy a hatások termékenyítőek volnának).

Sokan kíváncsiak arra, hogy maguk vagy az ismerőseik milyen jellemtípusba tartoznak. Az elmondottakból láthatjuk, hogy ezek a karaktertípusok nem merítik ki a lehetőségeket. Nehéz tehát az embereket osztályozni, hiszen *nincsenek tiszta*

típusok. Az amerikai pszichológusok általában azt mondják, hogy az embert nem a statikus, hanem a dinamikus megnyilvánulásai, tehát *az egész viselkedése* (behaviour) árulja el. Ilyen dinamikus megnyilvánulások (Klages szerint) a taglejtések, az arcjáték és főként az írás. Ez utóbbira vonatkozóan sikerült több általános érvényességű elvet megállapítani, és ezzel tudományosan megalapozta a korunkban annyira népszerű *grafológiát*.

Ha a jellem alkatát akarjuk megismerni, akkor tudnunk kell, hogy vannak benne rétegek, természetes és metafizikai adottságok. Természetesnek vehetjük először a képességeket, (emlékezet, képzelet, akaraterő, érzékenység stb.). Utána jönnek az ütemvonások, ahogy a lelki folyamatok végbe mennek (itt látszik főként a flegmás és szanguinikus stb. közti különbség). Azután jönnek a rugók, az érdekek, a célok, a motívumok. A szerkezeti vonásoktól függenek a jellegszínlárdtság és ingadozás, érettség és idétlenség. Ide járulnak végül a viselkedési vonások (szerénység, szemtelenség, féltékenység, pajzánság stb.). Csak azt nem szabad elfelejteni, hogy a jellem az egység, és mélyen a lélekben gyökerező, tehát csak külső megnyilvánulásaiból ismerhetjük meg.

De a jellemnek ezek a megnyilvánulásai, vagyis a jellemnek külső jelei csak alapos megfigyelés, hosszú meggondolás után válnak érthetővé. A legelső megnyilvánulás a *fiziognómia*, mert az ember arca valóban visszasugározza a lelkét, de viszont sokszor álarc is lehet. A jellemnek közvetlen megnyilatkozásai közé tartoznak legelsősorban a tekintet, mert a szemén át szinte a lélekbe láthatunk. A második a *beszéd*, mely mindig a lélek tördelése, és annyira személyes, hogy dinamikájáról, ritmusáról, dallamáról ráismerünk a személyre. Azután következnek a kifejező mozgások: az arcjáték és a testmozdulatok.

Közvetett jellemmegnyilvánulások közé tartoznak elsősorban a *tettek*. Különösen a rendkívüli helyzetben való cselekedetek. Azután következnek a teljesítmények és a művek.

Külön kérdés még a jellem és a sors. A kettő között van valami összefüggés, mint a népek közmondása mutatja, hogy mindenki a maga szerencsájének kovácsa, s hogy mindenkinek olyan a sorsa, amilyent megérdemel. De azért lehetségesek a leggyökeresebb jellemváltozások is, (mikor valóban meghal a régi ember és újat ölt magára valaki, de ez már a kegyelem világába visz át). Egy bizonyos, hogy ha a múltra nézve meg is tudjuk állapítani valakinél a jellem és a sors összefüggését, senkinél sem lehet a jövőre következtetni határozottan.

8. A jellemnevelés

Helyesebben még úgy is mondhatnók, hogy az embernevelés, mert az ember a test és a lélek egysége, a lélek pedig az értelem, az érzelem és az akarat egysége. Benne tehát minden összefügg mindennel, és mindegyiket éppen ezért fejleszteni kell.

a) *A testi gyakorlatok* kifejlesztésében elől járnak a keletiek.

Onnan jött át hozzánk is a légzésgyakorlat, a tekintet szilárdítása, a mozdulatok fölött való uralkodás, az izmok erősítése, a böjt és különböző önmegtagadás, és idevehetjük az önsugallást is. Ezek a gyakorlatok magukban azonban még nem elégségesek, mutatja, hogy éppen a hazájukban nem tudták megteremteni azt, amit a kereszténység elért.

b) Külön csoportot alkotnak az úgynevezett *aszketikus lelki gyakorlatok*: ezek az önnevelésnek természetes eszközei. Lehet ugyan vallásos célból és vallásos színezettel gyakorolni, de maradnak mindig természetesek, soha természetfölöttiek nem lehetnek. Különösen két

ilyen természetes gyakorlatot kell megemlítenünk, mert a közkeletű tévedés ezeket tartja „lelki élet”-nek. Az egyik a *rendszeres és módszeres elmélkedés*, a másik pedig az *általános és a részletes önvizsgálat*:

- c) A lélek nevelésének fontos követelménye, hogy a lélek minden tehetségét gyakorolni és fejleszteni kell.

Az értelem gyakorlásában először el kell zárkózni minden káros elől. Amint vigyázunk a testi táplálkozásra, romlott eledelt nem eszünk meg, úgy nem vigyázunk a lelki táplálékra, mert rohadt olvasmányt beveszünk. Sokan sokkal jobban megválogatják testi táplálékukat, mint a lelkieket. Az olvasásnak óriási szerepe van. Az elzárkózásnál és védekezésnél fontosabb a pozitív kötelesség. Töltekezzünk nagy gondolatokkal. A nagy gondolatoknak szerepe ugyanaz az életben, mint a nagy hegyeké a földön: nélkülük a lélek csak lapály, sár és mocsár. Legyenek eszményeink! Az első krisztusiakat az apostol, a mártír és a szűz eszménye lelkesítette. Az igazi férfi eszménye ma is lehet a helyesen értelmezett lovag és gentleman. Általában törekedjünk világnézetre és erkölcsi alapelvekre.

Az érzelmek közül először természetesen a vallásos és az erkölcsös érzelmeket kell fejlesztenünk. Főként a *lelkiismeretet*, hogy legyen olyan, mint a finom mérleg: érzékeny és pontos. Azután a *szépet* is szeressük minden megnyilatkozásában, mert ki a szépet szereti, rossz ember nem lehet. A művészetek közül a legközvetlenebbül hat az érzelemre a zene és az ének; a legmélyebben ezek hatnak a lélekre. A legkönnyebben megvalósítható: az *olvasás*. De, csak ha jól és jól olvasunk. A képzőművészet alkotásaiban inkább utazásokon, múzeumokban és templomokban tudunk gyönyörködni. De gazdagodik is a lelkünk, ha így utazunk. (Az ellenkező esetben úgy járunk, mint Széchenyi lova.

Maga a gazdája mondta el, hogy vele együtt többször megjárta Európát, de mint ló jött haza.) A műalkotás örömeivel gazdagít a nemes és helyes *dilettantizmus*, (így a fényképezés stb.). És ne feledjük el a legfontosabbat: *a természet szeretetét*. Életelv lehetne: naponként egy órát, hetenként legalább egy délutánt, havonként egy teljes napot, évenként legalább egy egész hetet, de még inkább a szabad természetben tölteni! Isten képe is benne leírva vagyon (Vörösmarty), és mentől inkább hallgat, annál többre, annál szebbre oktat (Petőfi).

Az *akarat* gyakorlatainál legelőször is óvakodjunk az egyoldalúságtól. Nem lehet eszményképünk sem az erőszak, sem az ököl és a kalapács. Jelszó: Fortiter in re, suaviter in modo. Nemcsak az az erős, aki adja, hanem aki állja. A tudatos engedelkenységben és az akarva kialakított alázatosságban sokszor több az erő, mint az elvakult cselekvésben. Ne feledjük: *az akarást akarással lehet nevelni*. Akarj először keveset és könnyűt, de tedd meg! A siker öröme segít a többen és a nehezebben. Azért inkább akarj kevesebbet, mert fő a tett. Nagyot akar a szarka, de... A meg nem valósított akarási jellem rombolója. Nem baj, ha csekély is a tett. De vess el tettet: és szokást aratsz. Vess el szokást: és természetet aratsz. Vess el természetet, és jellemet aratsz.

(A teljes egyéniség kialakításában a természetes eszközökön felül kell *a kegyelem* is. A kegyelem ugyanis nem rontja le a természetet, hanem fölemeli és megszenteli. Eljuthatunk egy pontra, onnan tovább Jézus szava szerint nélküle nem tudunk jutni. De Vele, Benne és Átala mindent meg tudunk tenni. A kegyelmet elsősorban a szakramentumokban és a liturgia által kapjuk meg. Azután pedig az imádsággal és a kegyelem állapotában tett jó cselekedetekkel: elsősorban az irgalmasság testi-lelki cselekedeteinek a gyakorlásával.)

4. Az ember mint társas lény

Az ember nemcsak érzéki, eszes lény, hanem ugyanilyen jellemzője, hogy társas lény (zoon politikon). Nemcsak magában és magának él, hanem a *közösségben* és a *közösségnek* is. Azért az anthropológiában erről is kell szólnunk, hisz az egyes ember mind létében, mind tevékenységével rá van utalva a közösségre (ez a szociológia tárgya).

1. A közösség mivolta

A skolasztikus bölcselettel itt is különböztethetünk anyagi és formai elem közt. Az *anyagi elemek* maguk a személyek, mert igényeik kielégítése és tevékenységeik által a közösség aktív alakítói. Azután pedig a javak, mert megszerzésük, használatuk és gyarapításuk a közösség passzív elemei. Fontosabb itt is a *formai elem*: ez lehet 1. egymás mellettség térben és időben (például egy osztály vagy a haza), de az egymásutániség is (például apák és fiúk, tanítók és tanítványok). 2. Döntőbbek azonban a közös célok és javak, meg a kialakult normák (szokás, erkölcs, jog). 3. Igazi formáló azonban a közösségtudat és a közösségi tudat, (ilyen a nemzeti, családi, testületi tudat, korszellem, közvélemény).

A közösség életének *két fő megnyilvánulása* van: az alkotó vagy termelő tevékenység, és az értékesítő vagy felhasználó tevékenység. A közösség élete valóban élet, azért ha nem is oly szervezet, mint Menenius Agrippa meséje mutatja, azért mégis szervezett (nem „organizmus”, hanem „organizáció”). Mindamellet nem önálló szubsztancia, (mint Comte gondolta), hanem erkölcsi egység; valami szervezetfölötti egység, de teljes mibenléte nincs megoldva.

2. A közösség eredete

Erre nézve két elmélet van. Az egyik (Arisztotelész) szerint az ember *természeténél fogva közösségi lény*, mert igényei kielégítésére rá van szorulva másokra. Testi kifejlődéséhez, táplálásához, ápolásához főként a gyermekkorban éppúgy kell a közösség, mint lelki igényei betöltéséhez, mert az igazság után való vágyát csak tanítói, a szeretet után való vágyát is csak a közösség elégíti ki. A másik (Rousseau) elmélet szerint először volt az elszigetelt ember, ezek először csak esetlegesen egyesültek a védelemre vagy közös cél elérésére, később a hallgatólágos megegyezést *társadalmi szerződések* (Contract social), törvények által biztosították. Az elsőnek van igaza, mert a) a történelem szerint nem volt izolált ember, b) a tapasztalat szerint nem is lehet, mert a kulturált ember is magára hagyva visszafejlődik, elvadul. Csak azt fogadhatjuk el, hogy a közösség is attól ered, aki az embert így teremtette.

3. A közösség célja

Az eredet mutat a végre is. A közösséget is arra teremtette az Alkotó, amire az egyes embert. Hisz emberek alkotják emberi céljaik elérésére. Fontos: lényegében tehát *nincs külön politikai erkölcs* (Machiavelli stb.), mert a hegyi beszéd a közösségre is érvényes. A gyakorlatban, az erkölcsi elvek alkalmazásában azonban lehet külön szociális etika. *Két pólus* áll egymással szemben: az egyén és a közösség. Helytelen csak az egyiknek az érvényesítése: legyen az szélső individualizmus, vagy bármifajta merev kollektívizmus. Ne feledjük, hogy a közösség nemcsak a földre érvényes, tehát nemcsak átmeneti jelenség, hanem végső célunk is a közösség Istennel és Istenben a szentekkel (Communio sanctorum). Az Isten lényege is az egységben szent háromság.

4. A közösség alkotásai: a nyelv, a jog és a kultúra

- a) A *nyelv* lelki tartalomnak külső kifejezése szó és hangjelekkel. A közösségből ered, hisz másoknak szól; és addig áll fenn, míg van kihez szólni. *Anyagi* elemei a hangok, (mint a fonetika, hangtan tanítja), *formai* elemei először az értelem és jelentés, ami a hangokat szavakká teszi (ezt a szótan tanítja), azután a mondat, mert elsősorban a mondat a lelki tartalomnak érthető kifejezése. (Valószínű előbb is volt a fölkiáltó és kijelentő mondat, azután jöttek a szavak, de hogy a főnevek-e vagy az igék, arról vitatkoznak.)

A jelenlegi nyelveket rokonság szerint *csoportosítjuk* (finn-ugor, ural-altái stb.), de ezek a csoportok tovább mutatnak és a nyelvészet megalapozott föltevése, hogy volt egy közös ősnyelv s a bábeli nyelvzavar később állott be. Ősi vita azonban, hogy a nyelvet a természet (physei) vagy a megállapodás (thesei) hozta létre. Újabban hozzátesszük, hogy először indulatszavak, mások szerint hangutánzó szavak voltak az összókincs elemei. Az alap mindenesetre az emberi természet, de azután a legtöbb-ször tudattalan megegyezés fejleszti ki. Semmiképpen nem lehet materialista alapon megmagyarázni, mert a nyelv tele van olyan elemekkel, amiket sem a természet-utánzásból, sem az érzelemnyilvánításból, sem az érzéki tapasztalatból levezetni nem lehet (például mintha... ámbár stb.). A beszéd *az ember lelki életének és nem testi életének az érzékítése*. A beszéd ugyan nem a valót fejezi ki egyenest (realizmus), de nem is csak csengő hang. Érvényesül ugyan a logika, de van sok pszichológiai elem is benne. Az egész embernek leglelkibb megnyilvánulása.

- b) A *jog* alapja az emberi természetből fakadó föltétel: hogy az egyes embernek járhat valami, ami az övé; amire

igényt tarthat és más köteles ezt az igényt figyelembe venni. Az igazság első kívánsága *suum cuique*, mindenkinek meg kell adni a magáét. Ebből a feltételből fakad a *jogviszony*: a jogosultnak (= jogalany) igénye van a sajátjához (= jogi tárgy), és másoknak kötelességük (jogi kötelezettség) ezt az igényt tiszteletben tartani. A jogviszonyt szabályozzák a *törvények* három irányban: a) a felsőbbségnek jár a törvény szerinti igazságosság (justitia legalis), az alattvalónak felülről jár az osztó igazság (distributiva), az alattvalók egymásnak a kölcsönös igazságot (commutativa) kell megadniok. Ez a három együtt alkotja a jogrendet. A jog *fajai*: a közjog és a magánjog, ebben a személyi jog és a vagyoni jog. A jog *rendeltetése*, hogy biztosítsa azt a társadalmi rendet, mely az eszes és szabad akaratú lény természetének és végső céljának megfelel. *Eredete* az emberi természetben gyökerezik; legalábbis ez a két alaptörvény: add meg mindenkinek a magáét, és ne bántsod a másét. Idetartozik tehát a tulajdonjog, az életünkhöz és a lelkiismerethez való jog. Állítjuk, hogy *van természetjog*, mert nélküle a tételes jog sem lenne megalapozva. Ezt már legalább negatív, mint tiltó normát el is fogadják, mikor megállapítják, hogy miből nem lehet soha jog (ami a logikai, etikai stb. valóságokkal ellenkezik). A *jog és az erkölcs viszonya* nem mindig tisztázott; lehet jogom valamihez, amit az erkölcsi kötelezettség meg nem enged (például jogom van kitenni a nem fizető lakót, de ha az súlyos beteg, akkor jogomat nem gyakorolhatom). Az erkölcs inkább a belső világ törvénye, a jog pedig a külsőt szabályozza, – de kölcsönösen egymásra is vannak utalva.

c) A *kultúra* a neve szerint a föld megművelése volt. De átvitt értelemben ma jelenti a természet átalakítását és

kialakítását, a szép, a jó és az igaz szolgálatában. Meg kell különböztetni a *civilizációtól*, mert sokszor összekeverik. A civilizáció külső, a kultúra belső. (például a villanyvilágítás civilizáció, ha meglenne a béke, az kultúra). A kultúra gyökerében és irányában abszolút értékű, valóságos adottságában azonban relatív. Lényegében az isteni tevékenységet utánozza, mert az is az örök eszmék szerint alakítja ezt a világot. Az igazi kultúrában az ember lelke és lelki erői, az értékek és eszmék érvényesülnek a test és az anyagi világ fölött.

5. A közösség alakulatai:

- a) Természet szerint lehetnek a vér, a rokonszenv, a hajlam, a meggyőződés szerint alakult *szimpátiás közösségek*, de lehetnek *mesterséges alakulatok* is, a meggondolás a szándék, az érdek, tehát valamilyen cél szolgálatában (sajnos, hogy az igazi közösségek széthullóban vannak, helyében szaporodnak a szervezetek, pártok szövetkezetek stb). Lehet *formált is a közösség*, tevékeny központtal és kialakított szervezettel. Lehet *formátlan is mint a barátság, atyafiság, osztály- és sorközösség*. Továbbá lehet múltó, mint egy gyűlés és maradandó mint a nemzet. Végül önálló, de lehet járulékos közösség is. Az előzők magukban is létezésre és tevékenységre képesek (például egy család vagy törzs.). Tökéletes társaság az Egyház és az állam.
- b) A *család*. Az alapvető, természetes közösség. Két gyökere is van a természetben: az egyik a férfi és a nő közti nemi különbség ténye, a másik a felnőttek és serdülők különbsége és egymásrautaltsága. A család lényegéből és természetjogi helyzetéből következik, hogy *legmegfelelőbb alakja* egy férfinak egy nővel való

életközössége. Csak így biztosított 1.) a teljes kölcsönösség és 2.) csak ez felel meg az emberi méltóságnak: a többnejűség a nő, a többférjűség a férfi számára lealázó és nem teljes közösség. 3.) A gyermek nevelése is ezt kívánja, mert kell az apa szigora és az anya szelídsége. *Fönnállás tekintetében* fölbonthatatlanak kell lennie természeténél fogva, hisz lényege szerint mindkét félnek teljes mivoltával és egész odaadásával kell megkötnie: ez pedig kölcsönös hűséget kíván holtomiglan-holtodiglan. A legmélyebb személyes vonatkozások, – elsősorban a gyermek és a szülők egymással való kapcsolata – természeténél fogva fölbonthatatlanok. A házasság *elvben a természet műve*, tehát végső eredményben a természet Alkotójától származik: ez pedig a köz javára és a gyermekek felnevelésére rendelte, tehát fölbontása nem függhet az egyén önkényétől. A hitellenes evolúciós elmélet szerint a monogámia későbbi fejlődés. A történet nem ad bizonyítékot sem ellenük, sem mellettük. De az etnológia felfogása szerint a mai legprimitívebb népek állnak legközelebb az ember ősállapotához: ezek pedig (negritok, busmanok, pigmeusok) a monogámiás házasság ősi volta mellett bizonyítanak.

- c) Az *állam* az ember ideig való igényeit szolgáló tökéletes társaság. Végső célja ugyanaz, mint az egyes emberé: téves tehát a rendőrállam, a mindenható állam eszméje és gyakorlata, mert beletipor az egyén és a lelkek, az Egyház jogába. Az állam nem öncélú, hanem az a *rendeltetése*, hogy biztosítsa a társadalmi rendet, a közösség egységét és békéjét. Ebből fakadnak *alaptevékenységei*: a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás. Ezek jogi tevékenysége mellett vannak szociális

tevékenységei is, például társadalombiztosítás. (Hogy a hadüzenet és a háború mennyiben jogos tevékenység, arról vitatkozni lehet.) Az állam *elemei*: a terület, (de nem mint tulajdon, hanem mint fönnhatóság), a polgárság, (de nemcsak mint tárgy, hanem mint alany is), az államszervek és az alkotmány, vagyis az a szociális és jogi rendszer, mely az állam különböző viszonyait szabályozza. *Kormányforma* többféle van: az Egyház egyik mellé sem kötötte le magát. Az államhatalom *eredete* Istenre megy vissza, mert ő alkotta az embert társas lénynek; de a közösség az egyének széthúzó törekvése miatt nem állhat fönn egységes akarat és rendező erő nélkül: s ezt csak az államhatalom tudja biztosítani. (Téves tehát a szerződés elmélete, de a népfölség elve is.) *Rokonfogalmak*: *a haza*, ezen elsősorban értjük a földet, hol élünk s halnunk kell; a nemzet pedig elsősorban az emberek közössége: a közös múlt, jelen és jövő, és a közös állami kötelék alapján *a nép* nem állami kötelék által összetartozó közösség; *állam* a nép rendes jogi és szociális kerete; a társadalom az államon belül kialakult szervezet. *A nemzetközi emberi közösség* is természetjogon alapulhat. A kultúra fejlődéséhez, és a gazdasági élet egészséges kialakításához is kell a népek együttműködése. A legnagyobb probléma itt a háború és a világbéke kérdése. A háború mérhetetlen sok rossznak a forrása. Minden nemes erővel a megszüntetésén kell fáradoznunk. De a világbéke nem alapulhat sem gyávaságon, sem langyos humanizmuson, – pedig mai hirdetői ide tartoznak, – hanem a népeknek, elsősorban pedig a vezetőknek lelki átalakulásán, valláserkölcsei megújulásán (ezt nem szolgálja sem Wilson 14 pontja, sem Roosewelt chartája, hanem egyedül a pápa tanácsa).

6. A *történelem* is az emberi közösség megnyilatkozása, mert az állatnak nincs történelme. A történelem elsősorban az emberiségnek mint közösségnek az életfolyama. Az ember teljes megismeréséhez kell tehát a történetének tudása is. Nemcsak véletlenek sorozata az, de nem szükségképpen érvényesülő vak végzet és nem történelmi materialista mechanizmus. A történetek *legmélyebb értelmét* Szent János mutatta be a Jelenések könyvében: ezt foglalta bölcseletbe Szent Ágoston (*De civitate Dei*). Lényege: folyik a küzdelem Isten országa ellen, de az folyton fejlődik ennek ellenére is, és minden küzdelemben mindig Krisztus a győztes, mert övé az utolsó szó.

b) A bölcseleti lélektan

A tapasztalati lélektanban a pszichológus leírta a lelki jelenségeket, megállapította természettudományi törvényeit. Ha orvos foglalkozott vele, akkor a biológiai törvényeket tisztázta. De vagy egyik sem próbálta meg, hogy feleljen a tények alapján a bölcselet kérdéseire, vagy ha megtette, átlépte a saját tudománya határát, és ott már nem bizonyult tudósnak. Felmerülnek azonban kérdések, melyekre vagy így, vagy úgy, de felelni kell: nem hagyhatjuk el ezeket mi sem. A keresztény bölcselet a tapasztalati lélektan *adataiból és törvényeiből* kiindulva a *logika elvei* és a *metafizika tételei* alapján felel meg ezekre.

1. A lélek mibenléte

A) A lélek *szellem*. Arra a kérdésre, hogy van-e lélek és mi a lélek, az első felelet az, hogy *kell lennie*, még pedig valami *szelleminek kell lennie*. A lélek léte nem tapasztalati igazság, hanem logikai igazság. Nem lehet bebizonyítani közvetlenül, hogy van, de közvetve bizonyítható, hogy kell lennie. Az elégséges megokolás elve kívánja, hogy megmagyarázzuk a belső megtapasztalásból ismerős működéseket: a megismerést, érzést, akarást. A magyarázat elve pedig az, hogy a működésből következtetni lehet egyrészt a működő létezésére, másrészt annak milyenségére is (a műalkotás megmutatja az alkotó lelkét is).

1. Mint először a *megismerés* bizonyítja, hogy a megismerő valami bennünk nem lehet anyag, hanem szellem. Még pedig ezt bizonyítja a megismerés folyamata, eredménye és tárgya.

a) A megismerés *folyamatának három állomását* láttuk. De már az elsőt sem lehet az anyagból megmagyarázni. Az sem lehet pusztán fiziológiai folyamat. A legegyszerűbb érzetet is jellemzi a belsőség, mert a szemléletben az emberen kívül lévő kiterjedt, sokszerű és külső anyagi világ a kiterjedetből kiterjedésnélküli, a sokféleből egy és a külsőből belső lesz. Hogy az így létrejött kép nem anyagi, mutatja az emlékezet, mert évtizedek múlva is visszaemlékezünk a történetekre, pedig az idegrendszer, és agysejtjeinek anyaga közben kicserélődik. Még jobban látható a megismerés szellemi volta, mikor fogalmat alkot az ember. Az anyagi világban megszámlálhatatlan

egyed van (fűzfa, tölgyfa, stb.), a fogalom, „a fa” csak a szellemi világban van. Folytathatjuk a bizonyítást a gondolkodásnak egészen szellemi tevékenységeivel, mint amilyenek a vonatkoztatások, az ítélet és a következtetés. A legjellemzőbb pedig és az anyagból meg nem magyarázható: az éntudat. Ebben az ember lelke magamagát szemléli, tehát a megismerésnek ő az alanya is, tárgya is. Ilyen az anyagi világban nincsen, mert ott csak rész hat részre. A éntudatra még jobban áll, mint az emlékezetre, hogy a test anyaga ismételten egészen kicserélődik, de az éntudat egy egész életen át megmarad. (Kant: „Ha a lovam kimondaná: én, leszálnék róla, és kalapot emelnék előtte.”)

- b) A *megismerés tárgya* is mutatja, hogy a megismerő bennünk nem lehet anyag. Vannak ugyanis fogalmaink, melyek egyáltalában nem vonatkoznak érzéki tárgyra, tehát nincs is anyagi alapjuk. Ilyenek először minden *tagadó* fogalom (például hiány, semmi, nincs stb.) Azután minden *elvont* fogalom (például szépség, jóság). De különösen mutatja a megismerő valami szellemi voltát, hogy van fogalmunk szellemről, okról, lélekről, sőt magáról az Istenről. (Plotinos: Nem látnánk a napot, ha szemünk naphoz hasonló nem lenne, s nem sejtenők az Istent, ha Istenből valami bennünk nem lenne.)
- c) A *megismerés eredménye* is külső bizonyíték, hogy van az emberben érzékfölötti szellemi megismerő valami. A megismerés eredményei: a nyelv, a haladás és a tudomány. A *nyelv* a fogalmakat szavakkal, az ítéleteket mondatokkal és a következtetéseket összefüggő beszéddel fejezi ki: tehát van logika benne. Emellett kiemelhetjük a szókincs gazdagságát is, mert ezt is csak az érzékelés fölött lévő tevékenység magyarázhatja. A *haladás* és

minden fölfedezés csak úgy lehetséges, hogy az ember tud többet is meglátni, mint amit az érzékek mutatnak. A *tudomány* feladata, hogy egyetemes és szükségképpen, örökérvényű törvényeket állapítson meg: az anyag azonban egyedi, korlátolt és változó. Minden tudomány a megismerő lélek szellemi voltát igazolja, de külön kiemelhetjük közülük azokat, melyeknek tárgya is érzékfölötti (matematika, logika, metafizika, teológia).

2. Az *érzelem* is ugyanazt mutatja, hogy nem magyarázható meg csak az anyagból. Az embernél már a legtestibb érzelem is lelki vonásokat mutat föl. Így az önfenntartást szolgáló táplálkozást az ember lelkivé akarja tenni, mikor asztalt terít, díszes tárgyokat használ, illemszabályokat állít föl, az állatit tehát a lélekkel akarja takarni. Mindezt nem az érzék, az anyag kívánja, hanem a lélek. Ugyanígy a fajfenntartás cselekedeteit is részben szertartásokkal akarja megszentelni, részben az illem erejével védelmezni. Az állat ott párizik, ahol tud. Szeméremérzet csak emberben van, mert szellemi lelke van. Még inkább bizonyítja az érzelem szellemi voltát az eredménye: *a művészet*. Már maga az iparművészet, tehát a használati tárgyak díszítése sem magyarázható meg az anyagból. Legmagasabb foka a vallásos érzelem, mert ez teszi az embert igazán emberré.

3. Végül az akarás éppúgy, mint a megismerés lefolyásában is, tárgyában is és eredményében is az anyagon túl a szellemre mutat, mint elégséges megokolásra.

a) Az akarás lefolyásának *legjellemzőbb sajátása a szabadság*. Ezzel szemben az anyagvilágot olyan meghatározottság jellemzi, hogy matematikai képlettel

kifejezhetjük. Tudjuk, hogy három dolog között választhatunk: egyáltalában tegyünk-e valamit vagy sem, több dolog közül melyiket válasszuk, és a választottat mily módon tegyük meg. (Igen, nem: ezt, azt; így, úgy.) Az akarat szabadsága a legerősebb bizonyítéka, hogy az emberben szellemi lélek van, természetes, hogy ezt támadják legerősebben.

- b) Az *akarat tárgya* is mutatja, hogy ez szorosan szellemi tevékenység, mert az ember akarhat szellemi javakat is (például hírnév, erény, jellem, tudás). Akarhatja mindezeket az anyagiak mellőzésével, sőt annak ellenére is, mikor a testet lélekkel legyőzi, vagy hitéért a vértanúságot is elviseli, noha a testnek két legerősebb ösztöne éppen az ön- és fajfönntartás. Végül akarhatja az ember magát a legfőbb jót, az Istent és vele a mennyországot.
- c) Végül a lélek szellemi mivoltának külső bizonyítékai az *akarás eredményei*: a vallás, a jellem és az erkölcs. A vallás minden megnyilatkozása csak a lélekből magyarázható: ezért jellemzi az embert, hogy imádkozó lény. Még fokozottabban mutatja a vallási életben, hogy a lélek szellem, az önmegtagadás a lélek kedvéért, mert pénteken böjtölő kutyát még senki sem látott.

B) A lélek másodszor *önálló lényeg* (substantia). A substantia Arisztotelész meglátása, mert ezzel akarta magyarázni a fogalomban rejlő örök és egyetemes valamit. A katolikus bölcselet a lélekre is alkalmazza a substantia fogalmát. Röviden így bizonyíthatjuk *pozitív* módon: amint kerek-ség, fehérség, mozgás stb. nincsen kerek, fehér, mozgó *valami* nélkül: úgy érzés, gondolkodás, akarás nincs érző, gondolkodó, akaró *valaki* nélkül: tehát a lélek ilyen valaki, vagyis önálló lény.

Negatív bizonyíték az ellenkező vélemények tarthatatlansága. Csak a két legelterjedtebbet emeljük ki.

Az egyik irány tudósai azt állítják, hogy egyáltalában nincsenek substantiák, mert azokat senki még nem tapasztalta meg. Ezért a lélek sem lehet substantia, hanem a lelki tevékenységek (actusok) összessége. Ennek az *aktualizmusnak* állítását három tény megcáfolja. a) Mindenki elmondhatja: a magam lelki tevékenységeiről belső meg tapasztalással tudom, hogy azoknak én vagyok a birtokosa: márpedig a birtokos mindig több, mint a birtokok összessége. b) A lelki tevékenységek nem egyszer összeütkeznek bennünk: ez csak úgy lehetséges, hogy van egy benső és egységes való, és ez éli át a különböző lelki tevékenységek összeütködését. c) Sőt nemcsak kívülről hatnak ránk tevékenységek, hanem külön-külön minden ember meg tapasztalhatja, hogy sokszor mi vagyunk megkezdői, belőlünk indul ki: már pedig kezdeni, cselekedni és tevékenykedni csak önálló lény tud.

A második irány vallói a *materialisták*. Ők már nyíltabban és durvábban tagadják a lélek önálló létezését. Szerintük a lelki tevékenységek nem mások, mint az agy és az idegrendszer funkciója. Mindnyájan tagadják a lélek létezését, de a lelki tevékenységek magyarázatában már eltérnek. Az egyik az agyvelő tekervényeivel, a másik nagyságával, a harmadik nagyobb foszfortartalmával akarja a szellemi életet magyarázni. De az elefántnak nagyobb, a birkának tekervényesebb, a libának foszfordúsabb az agyveleje, mint az emberé, mégsem okosabb egyik sem. Igaz, hogy az agyvelő és az idegrendszer a legszorosabb és közvetlen eszköze a léleknek, de azonosítani a kettőt nem lehet. Agyunk a lelkünk eszköze. De a lélek gondolkodik és akar, mint ahogy nem a hegedű hegedül, hanem a hegedűs játszik rajta. Egyébként rossz hangszeren a legnagyobb művész sem tud játszani.

Így tehát agyunk fejlődési foka (csecsemő vagy agg), azután egészségi állapota (örültek és kamaszok) nagyon is hat szellemi életünkre.

Itt van *a nagy különbség ember és állat között*, mert az állatnak nincs szellemi lelke. Bizonyítják a következő tények: a) Az állat nem ismer fejlődést és haladást (például mekkorát fejlődött az építészet a barlangtól a felhőkarcolóig, de a méh akkor is, most is egyformán építi sejtjeit). b) Az állatnak nincs tagolt beszéde, mert bár megvan minden szerve, nincs lelki élete, a megkülönböztethető hangok is csupán érzéki életének ösztönös megnyilatkozásai (például kutyánál a szűkölés, ugatás, csaholás, vinnyogás stb. nem gondolatokat, hanem ösztönös érzelmeket fejez ki). c) Az állatnak nincs vallása, mert Istent a természetben csak az ember ismerte föl s ezzel bebizonyította, hogy lelkével a szellemvilágba tartozik. d) Az állatnak nincs lelkiismerete és lelkiismeret-furdalása, csak érzéki szomorúsága.

Ösztön az érzéki lényeknek (ember és állat) belső készsége, mely őket célszerű, de öntudatlan működésekre indítja. Az állatnak van érzéki megismerése, emlékezete, megkülönböztető s alkalmazkodó képessége, de nincs esze, csak ösztöne. Az ész és az ösztön közötti főbb különbségek a következők: 1. Eszünk minden téren képes működni, az ösztön korlátolt. Az ember például mindenfajta alakú, stílusú s anyagú házat tud építeni, a fecske csak egyféle fészket tud rakni, a méh csak hatszögű sejtet tud építeni. 2. Az értelmi ismeretek mind az egyedben, mind az emberi nemnél tökéletesedhetnek. Az ösztönszerű képesség ugyanazon nemben nem tökéletesül. A méh ma is úgy építi sejtjeit, mint Vergilius idejében. 3. Eszünket tanulás, tapasztalás, gyakorlás révén fejlesztjük, az állatok kész képességekkel jönnek a világra. A szüleiket nem is ismerő rovarok éppoly bámulatos bonctani, mennyiségtani,

erőműtani, földrajzi és fiziológiai célszerűséggel cselekszenek, mint szüleik. 4. Az ész előre átgondolja cselekvését, az ösztön gépiesen végzi azt. A tyúk éppúgy megüli a biliárdgolyót, mint a tojást. 5. Az ösztön csak a célszerűség elvét követi, az ész ezenfelül még tekintetbe veszi az erkölcsi elveket is, gyakran épp az ösztön ellenére. Az ösztönök csodálatos célirányossága (a kutya „hűsége”, a róka „ravaszsága”, a madarak repülése stb.) csak a természet Alkotójának bölcsességét árulja el; ezen a címen az állatokat „eszéseknek” tartani rövidlátás. Az állatszeliidítók és az állatidomítók csodás mutatóvanyai szintén nem az állat eszt bizonyítják, hanem az emberét, aki az állat ösztöneit is éppúgy fel tudja használni, mint a természet erőit.

Ezek után meg tudjuk mondani, hogy mi a lélek? *Önálló szellemi substantia, mely a földön a testtel* (mint anyagi elemmel) *egyesülve alkotja* (mint létmeghatározó forma) *az embert*.

(Hogy kell ilyen léleknek lennie, tehát van is lélek, a fenti pozitív bizonyítékon kívül igazolhatjuk negatív módon azoknak a bölcselkedőknek a kudarcával, akik „lélektant írtak lélek nélkül”. Különböző tanításokkal próbálkoztak, de egynek sem sikerült a lelket kiküszöbölnie. Ilyen próbálkozások voltak az említett aktualizmus és a materializmus, ott már a cáfolatát is megtanultuk. Más ilyen elmélet még:

Az *atomisztikus* lélektan oly pszichológiai elmélet, mely az ember lelki életét elszigetelt lelki (vagy tudati) elemekből, mintegy atomokból felépítettnek fogja fel, belső egységesítő elv (lélek) nélkül. Amint egy házat minden tagozottsága és díszje mellett is úgy tekinthetünk, mint amely önálló s független egységekből (téglákból) áll, úgy gondolják az atomisztikus lélektan hívei, hogy az ember bonyolult s gazdag lelki világát bizonyos lelki atomok egyszerű summálásából lehet rekonstruálni. Ily lelki atómkat kerestek egyes angol

és német pszichológusok (Spencer, Ziehen) különösen az érzetekben s ezek legközelebbi leszármazottjaiban, a képzetekben. Más (Hume) szerint: amint a fizikai világban az atomok, úgy itt a percepciók alkotják azt az elemi egységet, melynek összegéből áll elő a világ s a lélek. Az atomisztikus lélektanál közvetlen kapcsolatban áll a „mozaiklélektan” fogalma, mely szerint a lelki élet egészen tisztán az elemek mozaikszerű összegeződéséből jön létre, magasabbrendű egységesítő tényezők nélkül. Az atomisztikus lélektan szerint a lelki atomok egyetlen összekapcsolási módja a mechanikus asszociáció, szerinte az érzet az ingerek teljesen egyenlő lelki képe, s valamint az ingerek matematikai egységekben fejezhető ki, éppígy az érzetek is, amelyeknek összege teszi ki a lelki életet. Ezt a fölfogást ma már a modern lélektan is elavultnak tekinti. Csakugyan az atomisztikus lélektan úgy tünteti fel a dolgot, mintha az érzetek, képzetek, érzelmek stb. valamiféle önálló kis alanyok volnának, melyek egymással legfeljebb külső kölcsönhatásban vannak. Ezzel az atomisztikus fölfogással legélesebben ellenkezik a lelki élet aktuális természete, az öntudatban egyazon alany alkotó s felvevő tevékenységének megnyilatkozásaként szereplő egységessége s belső összefüggése.

Az *asszociációs* lélektan, helyesebben *reprodukciós* lélektan az az elmélet, mely az összes lelki működések s folyamatok egyetlen vagy legfőbb törvényének a társítást tartja. A magasabbrendű lelki folyamatokat (például ítélet) az asszociációból törekszik értelmezni, azzal a fölfogással kapcsolatban, hogy a lelki jelenségek bizonyos elemi összetevőkből („pszichikai atomokból”; innen: „atomisztikus lélektan”), mozaik módjára tevődnek össze, s ezen összetevődés elve, az asszociáció, tisztán mechanikai kapcsolódást idéz elő a tudat elemei közt. Ez a fölfogás különösen angol s

német földön terjedt el s a legnagyobb történeti kísérlet arra, hogy az ember gazdag s bonyolult lelki életét tisztán érzéki elemekből építse fel. Hume szerint az asszociációs lélektan törvénye úgy uralkodik a tudatban, mint a nehézkedés és vonzás törvénye az anyagi világban.

Az *appercepció*s lélektan szemben áll az úgynevezett asszociációs lélektannal, mely a lelki jelenségeket pusztán a felvonuló képzetek kapcsolataiból akarta megmagyarázni. Eszerint tehát a képzeteknek a tudatban való fölvonulásából állana a lelki élet. Ellenben az appercepció s lélektan szerint van valami működés az emberben, amely a képzetek jelentkezését irányítja, rendezi, egyeseket vi sszaszorít, másokat pedig kiemel. Vannak uralkodó képzetek, amelyek a nekik megfelelőeket mintegy maguk köré gyűjtik. Az appercepció s lélektan hívei nem ismerik el a lelket, mint önálló szellemi szubsztanciát, viszont érzik, hogy a lelki jelenségek bizonyos egységes, aktív működés nélkül érthetetlenek; így az asszociációs lélektan megdöntését elősegítették.

Folytathatnánk ezt a felsorolást újabb kísérletekkel is, de egyrészt csak kis körben terjedtek el, másrészt az egyik a másikat cáfolja meg. Végső eredményben pedig az önálló szellemi substantiájú lélek elfogadása nélkül nem tudják kielégítően megmagyarázni a lelki jelenségeket. Van tehát önálló szellemi való: a lélek.

2. A lélek eredete

1. Az egyes emberre vonatkozóan kétségtelen, hogy *test* szerinti szüleitől származott. A bölcselet ezért csak azt keresi, honnan származott a *lélek*. Eredetét ugyanis az anyagból nem lehet megmagyarázni, hiszen világosan látható, hogy a szellem több mint az anyag, a lélek több mint a test. Márpedig logikai

elv, hogy nem lehet több az okozat, mint az ok. Különféle módon akarták magyarázni. A legrégebb tanítás vallja a lélek *előbb létezését* (praeexistencia). Ezt hirdette Platón, ez van a hindu lélekvándorlás tanában, ez a tanulság Maeterlinck Kék madarában. Bizonyítéka lenne ennek az elméletnek a visszaemlékezés. Vannak emberek, kik úgy érzik valamiről, hogy ők azt már látták (*déjà vu*), de ez csak előbbi életükben volt lehetséges. Igen, de minden ilyen visszaemlékezés patológikus és hisztérikus jelenség. A pantheisták az isteni lélek kisugárzásával magyarázzák, de ez bölcseletileg nem áll.

Az egyetlen elfogadható tanítás a *teremtés* elfogadása. Eszerint minden lélek az Isten örök teremtő tevékenységének külön megnyilatkozása. A szülők csak a testet adják, és ebbe az anyagba minden embernél Isten külön leheli bele a lelket. Az időpontról egy időben vitatkoztak. Ma egyetemesen elfogadják, hogy a fogantatás pillanatában már megadja Isten a lelket az egyesült két sejtben.

Ennek *két fontos következménye* van az erkölcsi élethez. A házasságnak életfakasztó cselekedete a legszentebb és legfönségesebb a földön, mert benne a szülők a teremtő Isten közvetlen munkatársai lehetnek. Amint a Genézis csak az embernél mondja többes számban: Teremtsünk embert. Éppen ezért súlyos bűn a házasságon kívül a VI. parancs ellen annak legkisebb megsértése is. Másodszor Isten már a fogantatás pillanatában megadja a lelket, tehát a csírázó életnek kiplántálása már a legelső pillanattól kezdve súlyos bűn az V. parancs ellen, mert már akkor emberölés. A tízparancsolatból nagyon is összefügg a IV., V. és VI. parancs: Tiszteld életed múltját és eredetét: apádat és anyádat; tiszteld jelenjét, és ne öld meg sem magadban, sem másokban; – és tiszteld jövőjét, azért ne paráználkodjál, hanem az élet teremtő energiáit őrizd meg és használd az Isten terve szerint!

Nehézséget a teremtés tana ellen az átöröklésnek az a ténye okoz, hogy nemcsak testi, hanem lelki tulajdonságok is öröklődnek. Ezt azonban majd a test és lélek kapcsolatának vizsgálata magyarázza meg.

Téves nyomokon kutatott még a keresztény bölcselet is, mikor a lelket a szülőktől származtatta (traducionizmus v. generacionizmus).

2. Nemcsak a bölcseletnek, hanem a tapasztalati természet-tudománynak a kérdése is azonban, hogy *honnan származik az emberiség*. Erre felel a természettudományban a származástan és benne a három fő elmélet, s ezt akarja bizonyítani a paleontológia, de még csak megingatni sem tudták, nemhogy megdönteni az ember teremtéséről kinyilatkoztatott igazságot.

3. A lélek jelen élete

Miután láttuk a lélek múltját vagyis eredetét, most a jelenjét vizsgáljuk. A léleknek mintegy három életkörét különböztethetjük meg a jelen életben. Az egyik a testtel való rendes kapcsolata és együttélése, a másik a lélek rendkívüli élete a testen kívül, végül pedig a lélek élete a kegyelem segítségével. Az első minden emberre áll, a második csoportba tartoznak a lelki életnek nem általános, de azért nem természetfölötti megnyilatkozásai, míg a harmadik csoportban a természetfölötti világgal érintkezik a lélek.

1. *A lélek és a test* között mélyreható kapcsolat áll fenn: a kettő együtt alkotja az embert. Az emberi lélek – láttuk – substantia, de mégsem magának való, teljes substantia, mert a földi életben az a rendeltetése, hogy a testszervezettel együtt embert alkosson. Ugyanaz a szerepe tehát, mint az anyagi

okkal szemben a formai oknak: *a lélek az embert meghatározó létmozzanat*. Tudatunk bizonyítja, hogy ez a két külön világ, az anyagi testszervezetünk és szellemi lelkünk egy embert alkot. A kettőjük közt való kapcsolatra különböző elméleteket állítottak föl.

A *monista* fölfogás szerint a test és lélek élete egy töből fakad, egy valóságnak két oldala. Ezt a közös valóságot a materialisták anyagnak, a pantheisták szellemnek nézik. Megdől ez az elmélet, hogy vannak az embernek kétségtelenül anyagi jellegű életfolyamatai, és vannak kétségtelenül teljesen szellemiek s ezeket egymásra visszavezetni nem lehet.

Ezzel a nézettel szemben áll a másik végleten a *lélektani dualizmus*. Ez az anyagi testet és a szellemi lelket két teljes substantia gyanánt állítja szembe egymással. Mindegyiknek megvan a maga külön léte és élete, csak bizonyos pontokon érintkezhetnek egymással (Platón, Descartes, Leibniz). Ez ellen szól azonban a lelki életünk tudategysége.

A két véglet közt keresi az utat a *testi-lelki párhuzamosság elmélete*. Azt állítja, hogy az emberben két, egymásra vissza nem vezethető tevékenységsorozat folyik le, egymással párhuzamosan és egymástól függetlenül: a szervezeti, fizikai és a merőben szellemi, pszichikai. Ez az elmélet azonban tehetetlenül áll az előtt a tény előtt, hogy vannak olyan tisztán lelki tartalmak (elvonatkoztatás, célkigondolás), melyeknek tiszta szellemiségük miatt nem lehet agyfolyamatuk.

A keresztény bölcselet Arisztotelész nyomán abban látja a megoldást, hogy az anyagi test és a szellemi lélek együtt alkotnak egy teljes substantiát. Ebben a lélek a testnek alaki oka, formája (innen a neve: *információs elmélet*). Valamennyi élettani, érzéki és tenyészeti tevékenységnek, valamint a szellemi (értelmi, érzelmi, akarati) tevékenységnek sohasem lehet kizárólagos oka sem egyedül a testszervezet, sem egyedül

a szellemi lélek, hanem mindig az anyagi testtel substantiális egységben lévő szellemi lélek. Az anyagi test és a szellemi lélek tehát a legszorosabb szubsztanciális egységben vannak, s a kettőnek ez a szubsztanciális egyesülése az ember.

Ezt a nézetet erősíti meg a kinyilatkoztatás is. Az ember teremtetéstörténete szerint az anyagból alakított test azáltal lett élő lény, hogy Isten belelehelte az élet lelkét. Ezt a nézetet hittételként is tanítja az Egyház.

Egyedül ez a magyarázat ad elégséges alapot az emberi lét és tevékenység egységének és folytonosságának. Ezt a szubsztanciális egységet mutatják, hogy például lelki izgalmakra élettani elváltozások következnek (félelemre elsápadás, szégyenre elpirulás); viszont a belső elválasztású mirigyek (hormonok) élettani működése vagy káros zavarai lelki sajátságokat idéznek elő (például a mellékvese rendellenessége pesszimizmust ébreszt, májdaganat hypophysis pedig derülést okoz).

A test és lélek kölcsönhatásának néhány érdekes problémája van. A legfontosabb az átöröklés, meg a különböző lelki betegségek kérdése és ezzel kapcsolatban a fajegészségtan problémája.

- (a) *Átöröklés* a szülők s elődök tulajdonságainak átszármaztatása az utódokra. Az új ivadék a szülői tulajdonságokat, a testieket, s közvetve és ezek diszpozíciója révén bizonyos fokig a lelkieket is, öröklés útján kapja. Átöröklött tulajdonságokon értjük elsősorban a fajra jellemző sajátságokat, minők az egyes népcsoportok (magyar, német) jellegzetes bélyegei. Azután a szülőknek egyéni s már kezdettől fogva bírt tulajdonságai, aminők a szín, nagyság, alak, arcvonások, zenei hallás stb., szemben az élet folyamán szerzett tulajdonságokkal,

melyeknek átörökítése élénk vita tárgya. Ez utóbbiak csak akkor lehetnek örökletesek, ha nemcsak az egyén külsejét változtatják meg, hanem az átöröklés székelyére, a csírasejtekre is hatnak. Az átöröklés törvényeit Mendel János Gergely ágostonrendi apát fedezte fel. A „Mendel-féle öröklési törvényeket” Mendel maga csak a növényvilágra nézve állította fel, de később az állatvilágban is igazolást nyertek. Az emberi szervezet is legszorosabb összefüggésben van a szülői (s elődi) szervezet sajátjaival. Itt azonban az öröklési törvények alkalmazása bonyolult, mert nem tudjuk pontosan meghatározni a szülők átörökítő testi és lelki összetételét. A szülők törzsfája, különösen a polgári családoknál, elvész a múlt idők homályában. Biológiai szempontból az apai és anyai részről történt átöröklés meglehetősen egyenlő értékű. Talán mégis az anyai részről még nagyobb, legalább amennyiben az új egyén fejlődésének első szakasza az anyai szervezetben folyik le. Az átöröklés minden előtt a normális testi tulajdonságokra vonatkozik, a lelki tulajdonságokra csak amennyiben a lelki életet elsősorban befolyásoló idegrendszer is átöröklődik. Átöröklődnek továbbá az egyes testi betegségek és egyes rendellenességek (rövid ujjúság, hatujúság, albinizmus) és végül a lelki betegségek (példák az elmebajos és iszákos családok gyermekei). Egyes betegségekre, például a tüdővészre, csak a hajlamosság öröklődik, magát a bajt csak később a fertőzött környezettől szerzi a gyermek. A nemi betegségek is örökletesek lehetnek oly értelemben, hogy a gyermek megfertőzése már a méhen belül következik be. Az alkohol rombolólag hat mind a csírasejtekre, mind az anyaméhben bontakozó életre;

azért a nagymértékben alkoholos szülők gyermekei gyakran gyengeelméjűek vagy más hibában szenvedők. Minthogy az átöröklés ténye az embernél is fennáll, a társadalom fontos feladata az örökletes értékes anyag megőrzése.

- b) *Lelki betegség* (psychosis) a tudatélet tényeinek, a képzeletvilágnak, érzet- és akaratéletnek tartós rendellenessége. A lélek mint szellemi állag ugyan sohasem lehet beteg, de mivel ismereti és törekvő működésében a testszervezetre (agyvelő, érzékek) van utalva, azért az idegrendszernek megbetegedései a lélek működésére is gátlólag vagy bénítólag hatnak. Ha az értelmi gátlás oly fokú, hogy miatta az értelem a jót a rossztól megkülönböztetni már alig, vagy sehogysem tudja, a cselekvés erkölcsi beszámíthatósága is csökken, sőt teljesen megszűnhetik. Az öröklött vagy szerzett hajlamosság az akaratot szintén legyengítheti, s ezáltal a beszámíthatóság szintén csökkenhet, vagy teljesen megszűnhetik. A lelki betegségek orvosszerei: az egészséges és nyugodt életmód, a lélektani meggyőződés, akarat- és jellemnevelés, rendszeres lelkiatyai vezetés; sok esetben mindenekelőtt az orvosi kezelés.
- c) *Hysteria* betegség, amely mint a neurasthenia, az idegrendszer átöröklésen alapuló sajátságos alkatának következménye. (Régebben a méh megbetegedésével hozták kapcsolatba s innen is kapta nevét. A tünetek beható elemzése kimutatta, hogy e betegség nincs kapcsolatban a méhkel, s férfiaknál is előfordulhat.) A hysteria kóroka az esetek 70-80%-ában kimutathatólag az öröklés, amelynek hatása nőknél gyakrabban észlelhető, mint férfiaknál. *Jellemző tünetek* az úgynevezett hysteriás stigmák (részben testiek, részben lelkiek),

melyek rendszeren valamely kedélybeli megrázkódtatásra hirtelen keletkeznek; néha elmúlnak, de gyakran állandósulnak is. Testi tünetek az érzési zavarok: részben az egész testen, részben a test elszórt helyein folt- és szigetszerűen jelentkeznek. Az érzékszervek körében is túlérzékenység mutatkozik. A betegek például kerülnek a fényt, erősebb zöreijre, hangra összerázkódnak, bizonyos szag, íz kellemetlenül érinti őket, máskor egyik szemükön, egyik fülükön az erősebb ingereket sem fogják fel stb. Előfordul a hysteriás vakság, süketség, a fél vagy mindkét oldali bénulás is, valamint görcsös rohamok, amelyek hasonlítanak az epilepsziás rohamokhoz, de azzal szemben lelki megnyugtatóssal s egyéb külső ingerekkel megszüntethetők. A hysteriások már gyermekkorukban feltűnhetnek külön, ingerlékeny természetükkel. Élénken kidomborodik bennük a kóros öntetszelgés, feltűnési vágy, hazudozás, a figyelemnek s részvétnek felkeltésére irányuló törekvés. Olykor minden ok nélkül életuntak, sőt nemritkán öngyilkosok lesznek. Nagymértékben befolyásolhatók; gyakori náluk az emlékezetbeli csalódás, az illúzió és hallucináció. A hysteria alapján elég gyakran elmezavar is fejlődik.

- d) *Degeneráltság* az a testi és lelki rendellenesség, melynél fogva valaki testi, szellemi és erkölcsi képességeit csak feltűnően fogyatékos mértékben tudja értékesíteni. A degeneráltság előidéző okai: az alkoholizmus, a nemi betegségek, az örökletes betegségek, a terheltségek, a rokonok közti vagy állandóan egy törzsben, ugyanazon kisebb körzetben történő házasságok stb. A szellemi és erkölcsi degeneráltság csökkenti, esetleg meg is szünteti a szabad akarat érvényesülését s így inkább betegségként, mint bűnösségként kezelendő. A degeneráltság

megakadályozását célozza az egészséges és erkölcsös élet, főleg a mérsékletesség és tisztaság.

e) *Moral insanity*, erkölcsi téboly. Ismertető jele a helyes erkölcsi értékelés hiánya. A benne szenvedőkre nézve bizonyos tárgyi erkölcsi értékek nem léteznek, vagy pedig értékteleneknek látszanak. A *moral insanity* az akaratszabadságot lényegesen csökkentő betegségnek tekinthető, mely öröklésből vagy rossz nevelésből származhatik. Néha azonban a *moral insanity* az egyéni bűnök és lelkiismeretlenségek halmazatából származó s így betudható megrögzöttség.

f) *Eugenetika* (fajegészségtan) Francis Galton nyomán biológiai alapon akarja az emberi fajt nemesíteni azáltal, hogy a fajfenntartásból az értéktelen elemeket kiselejtezi s a kiváló tulajdonságokkal bíró egyének házasságát mindenképp elősegíti. Ezáltal az emberi faj hátrányos tulajdonságai idővel kiküszöbölődnének, és így a jövőendő nemzedék erőteljesebb és tökéletesebb lenne a jelennél. (Amerika egyes államaiban törvény tiltja el a házasságtól azokat, akik súlyos örökletes bajokban szenvednek; ilyenek a vérbajosok, nyavalyatörésben szenvedők, a lelkileg terheltek, a nagymértékben tüdővészések, az iszákosok és a megrögzött gonosztevők. Ha pedig ezeknek a házasságát megengedik, akkor orvosi műtét által képtelenné teszik őket a gyermeknemzésre. Ezek a törvények azonban súlyosan sértik az emberi szabadságot és a testi épséget, azért csak igen kicsiny mértékben igazolhatók.)

2. A lélek második körébe tartoznak azok a jelenségek, melyek *nem általánosak*, de nem is *természetten kívüliek*. Ezekkel foglalkozik a lélektannak egészen új ága, a parapszichika

vagy más néven metapszichika. Ezeknek jelenségeit három csoportba sorolják.

Az elsőbe átmenetet alkotnak a tudatalatti világ és annak megnyilatkozásain kívül az illúzió és hallucináció; továbbá az álom és az előidézett álom (hipnózis). Ide vehetjük a rendest messze meghaladó csodálatos emlékezőtehetséget is, az egyeseknél jelentkező csodálatos érzékelő képességeket, hogy például varázssvesszővel az elrejtett víz- és ércereket megérzik. Ezek tehát az átmenetet alkotják a rendes és általánosból a rendkívülihez és ritkához.

Igazi metapszichikai jelenségek a *telepátia*, a távoli dolgoknak és eseményeknek meglátása (például az elhalálozások megérzése) és a *tisztánlátás* (clairvoyance): földbe temetett romok, kincsek fölismerése, végül a *közeli jövő események meglátása* (second sight.)

Rokon az előbbivel a *parafizika*. Egyik jelensége a távoli és nem érintett dolgok mozgatása (*telekinézis*). Ezeket a jelenségeket komolyan kell venni, mert vannak letagadhatatlan tények. Azért újabban a tudományos lélektan kutatja is ezeket. Egyelőre az a biztos, hogy a szellem ereje mélyebbre és messzebbre ér, mint az előző század tudománya hitte, és ahogy most is bizonyos körök hirdetik.

- a) Először nézzük az átmeneti jelenségeket. Két jelenségről külön kell szólnunk: az illúzió és a hallucinációról. Az *illúzió* = *csalódás*; van ugyanis valami külső inger, de a szemlélet azt másnak fogja fel. (Sötétben egy bokrot esetleg útonálló rablónak nézhetünk.) A csalódások oka lelkiileg a szemlélet hiányos volta vagy gyors lefolyása, testi oka pedig az agyvelő érző központjának fokozott ingerlékenysége, (például szesszel vagy ópiummal). A *hallucináció* = *káprázat*, mert a valóságban nincs

semmi külső inger, mégis mintha valamit szemlélnénk. (Hallucináció nem a hallással van kapcsolatban, mint sokan összetévesztik. Ez a szó a latin hallucinor igéből származik, és azt jelenti, álmodozom, félrebeszélék.) Fiziológiai oka az agyvérbőség vagy agyvérsegyensúly, ingerhiány (sötétben való hosszú tartózkodás), vagy egyes érzékek sokszoros ingerlése. (Illúzióra művészi példa Arany V. Lászlója, a hallucinációra Ágnes asszonya.) Idetartozik az alvás kísérője, az *álom* is. Az alvás az elfáradt embernek legtermészetesebb pihenése. Az érzéki tevékenység lecsökkentése és szüneteltetése. Ezenkívül azonban a mozgató szervezete is pihennek (izmok), s ezalatt a test a munkában elvesztett erőit pótolja. Csak a tevékenység működnek az igazi mély alvásban. Az alvás alatt azonban tovább is tevékeny az emlékezettel és a képzelőtehetséggel kapcsolatos belső érzék. Így keletkeznek az álmokképek. Az illúzióhoz annyiban hasonlítanak, hogy sokszor van valami külső inger, de az álom másnak fogja fel (például az ébresztőóra csöngését telefoncsengésnek, és álmában válaszol is rá). De sokszor hasonlít a hallucinációhoz is, mert külső inger nélkül csak a meglévő képzetek újulnak és keverednek össze.

Az álomban van valami sejtelmes és titokzatos. Azért a primitív ember hajlandó volt azokban a felsőbb hatalmak megnyilvánulását látni. Innen ered az álomfejtés művészete, a babonának egyik neme. Már a Kr.e. 20. században „káld” annyit jelentett, mint álomfejtő, mert főként Kaldeában és a régi Egyiptomban volt divatos. A zsidókat a kinyilatkoztatás gyakran óvta az álmok hitétől, de viszont egyes esetekben valóban mint az isteni kijelentés eszköze szerepel az álom. (Főként egyiptomi

József sorsában, de megtaláljuk az Újszövetségben is.) Ezek az álombeli isteni intések azonban inkább sejtések, vagy a már kapott parancsok és kijelentések megerősítései. De az álomban megfelelő ok és külső bizonyíték nélkül isteni kijelentést látni nem szabad. Komoly ember nem is hisz az álomfejtés ősrégi babonájában, és nevet az álomképeken. Újabban azonban a lélekkutatók egy része úgy látja, hogy az álomban gátlás nélkül törnek elő az emberben elrejtett vágyak és törekvések, és így nem ugyan jóslásra és babonára, de az ember tudatalatti világának megismerésében valóban segíthetnek az álomképek.

Az alvás kísérő jelensége nagyrítkán az *alvajárás* (szomnambulizmus). Az alvó látszólag felébred, hall, lát, beszél, cselekszik, de tulajdonképpen nincs öntudatnál. Az álomképek ilyenkor olyan erősek és élénkek, hogy mint a valóban látott képek, hatnak a mozgató idegközpontokra. Az alvajáró nincs tudatában a hely veszélyes voltának, ahol jár (például háztetőn). De a holddal semmi összefüggése nincs. Inkább a serdülő ifjagnál fordul elő az élénk álom következményeként.

Mesterséges álombaejtés az *igézet* (*hipnotizmus*). Minden hasonlóság ellenére lényegesen különbözik az álomtól. Elsősorban abban, hogy az így elaltatott elveszíti szabad akaratának használatát és az igézőnek a hatalmába kerül; ez azután például a hagymát megetetheti vele narancs gyanánt. Az igézéssel kapcsolatban különféle jelenségek láthatók. A legfeltűnőbb a megmerevedés. Azután érdekesek a poszthipnotikus jelenségek, mikor az igézés után hosszabb-rövidebb idő múlva következik be a cselekedet. Az igéző hatásának és az igézetnek az érzékenysége a többszöri elaltatással egyre nő, és egyúttal gyöngíti

az akaratot; ezért gyakran felhasználták visszaélésekre, babonaságra, sőt büntetésekre is. Az egyházi és állami rendelkezések csak orvosoknak engedik meg és csak bizonyos esetekben. Az orvosok ugyanis a funkcionális betegségekben értek el vele eredményt, bár inkább csak átmenetieket. De szervi elváltozásokon alapuló betegségekben a hipnotizmus teljesen eredménytelen. Hasonlóképpen csődöt mondott a hipnotizmus a nevelés terén is. Magyarozatára számos elmélet van, de egy sem tud döntő érveket felhozni. Egyelőre nincs kényszerítő ok rá, hogy a jelenségek megmagyarázására természetén kívüli erőket kelljen feltételeznünk. Azon kívül a kereszténység csodáit hipnotizmussal magyarázni nem lehet, mert például sem a viharzó tengert, sem a negyednapos hullát hipnotizálni nem lehet. Az igézettel rokon és sokszor kapcsolatos is a *sugallás* (*suggestio*). Ez nem mindig történik elaltatással. Erős akaratú és koncentrációra képes egyéniség érzékeny fölfogóképességű személyre altatás nélkül is tud hatni. Vigyáznunk kell mindezen jelenségeknél, mert sok a csaló az igézők és sugallók között.

- b) Az *okkultizmus*, (latin okkultum: rejtett) a rejtett jelenségekkel foglalkozó tudomány. Azoknak az erőknek játékát nevezzük így, melyeket az eddig ismert természeti törvényekkel megmagyarázni nem tudunk. (Nem szabad azonosítani azonban a spiritizmussal, mert míg az okkultizmus lehetőleg természettudományos pontossággal dolgozó tudomány, addig a spiritizmus ezeknek a jelenségeknek naiv, népies magyarázatát adja, mikor a halott lelkekkel és szellemekkel dolgozik.) A tudományos okkultizmus elsősorban a fizikai-kémiai jelenségekkel (parafizika), és a rendkívüli lelki

jelenségekkel (parapszichológia) foglalkozik. Létkérdése az, hogy vajon ezek a jelenségek tudományosan igazolható tények-e, vagy csak csaláson és szemfényvesztésen alapuló káprázatok. A tudósok materialista csoportja elvből állást foglal ellenük, de katolikus részről is nagy a bizonytalanság. Vannak, akik egészen tagadják, bár a többség elismeri bizonyos tünetményeknek valódi voltát. Kifogásolják azonban, hogy ezeket a jelenségeket sötét vagy halvány vörös világítás mellett mutatják be, és nem szabad helyet változtatni, vagy a jelenségeket érinteni. Azután még nehezebb a médiumok megbízhatóságának kérdése, mert éppen a leghíresebbekről kiderültek, hogy csalók. A többiekéről meg úgy látszik, hogy nem csalók, hanem csalódók, mert beteges hajlamú és beteglelkű egyének. A médiumok gyakran csődöt mondanak a tudományos vizsgálatok alkalmával; de nem szabad elfelednünk, hogy ezek nagyon súlyos szellemi jelenségek és ilyeneknél a hangulat, a diszpozíció nagy szerepet játszik. Újabban nagyszerűen berendezett laboratóriumokban lelkiismeretes és megbízható tudósok számtalan kísérletet végeztek. Ezek alapján például a telepátia létezését ma már senki sem tagadja. A távolbalátást is tényként kell elfogadnunk, de tisztázatlan a helyzet a telekinézis és a materializáció kérdésében. (A negyedik térdimenzió teóriája elképzelhető, de nem bizonyított.) Sok problémát nyújt még a pszichológiai jelenségek vizsgálata is. A legelső kérdés az, hogy vajon új megismerő képességről vagy csak az ismert képességek rendkívüli fölfokozásáról van szó. Sok távolbalátás ezzel megmagyarázható, de kérdés, hogy vajon mindent vissza lehet-e vezetni a fölfokozott tapintó érzékre (szuperesztézia). Ez utóbbi

elmélet azt mondja, hogy az élettelen tárgyak „öd”-sugarakat bocsátanak ki, és az élő szervezet pedig agyhullámokat: a fölfokozott érzékeny tapintás pedig ezeket a sugarakat és hullámokat érzi meg.

- c) A *spiritizmus* a szellemekkel s a meghaltak lelkével való állítólagos érintkezésnek a megnyilatkozása. Története már az ősnépeknél kezdődött. (Megvan már az egyiptomiaknál, híres a zsidóknál az endori boszorkány, – Rómában a káld papok meghonosították, – szellemidéztet üzték a germán druidák, a hindu jógik. A középkorban a szellemidézők állítólag az ördöggel kötöttek szövetséget; vö. Faust-monda). Az újkori spiritizmust Swedenborg indította el, mikor nemi kicsapongásban megromlott élete után a vallással foglalkozott, és állítólag harminc éven át érintkezett a szellemekkel. Ennek alapján új vallást is alapított. A másik jelenség volt egy híres, nagy médium (Wanner Friderika) a XIX. században. Ezeket az elszigetelt európai jelenségeket fölkapta az amerikai láz, mikor egy külön fiú (Davis Andrew Jackson) mint médium csodálatos dolgokat vitt végbe, és somnambul állapotban több kötetre terjedő munkát mondott tollba. Milliókat tévesztett meg ez a tudatlan és beteges hajlandóságú amerikai ifjú. Amerikából visszajött a hullám Európába és neves spiritisták már 1882-ben lélekkutató társaságot alapítottak. Ez a társaság azonban eddig minden híres médiumra, (köztük a magyar László Lászlóra is), csak csalást tudott rábizonyítani. Az úgynevezett modern és tudományos spiritizmus 75 év alatt egyetlenegy meggyőző és világos bizonyítékot sem tudott fölmutatni, de még csak legalább valószínűt sem. Sikertelen ellenben a holtak iránti kegyeletet megtépezni, mikor úgy mutatta be őket, mint szemfényvesztőket és komédiásokat.

A spiritizmusnak az okkultizmustól különböző jelenségei: az asztaltáncoltatás, az automatikus írás, a szellemírás és szellemfényképek, fényjelek és kopogások. Ezeket a jelenségeket a spiritizmus áltudományos elmélettel magyarázza. Eszerint a szellemeket egy külön valami, a „perispit” köti a testhez, de azután a testtől elvált szellemek az „asztrálvilágban” élnek és érintkezhetnek az emberekkel, főleg a médiumokkal, mert azokban sok a „perispit”. A médiumok segítségével a szellemek asztrálteste néha materializálódik (igaz, hogy László László libazsírba mártott vattával idézte elő ezeket). Az Egyház tiltja a spiritiszta kísérleteket és az azokon való részvételt, először a téves és hitellenes elméletek miatt. Azután a babona, a békebontás és a megtévesztés veszélyét foglalják magukban. Ez kétségtelen már abból is, hogy a szellemek nem lehetnek azok, akiknek mondják magukat. Isten az ő szentjeit és üdvözlőit nem engedheti pusztá kíváncsiszkodás, játék és szórakozás kedvéért megjelenni, és közben valótlan, képtelen és ellentmondó nyilatkozatokat tenni. Végül vannak esetek, amikor el kell fogadnunk a gonosz léleknek a megnyilatkozását. Ezekkel a gonosz szellemekkel való érintkezés pedig már azért is tilos, mert tőlük semmi jót nem várhatunk. Legismertebb spiritiszta mutatvány a szellem kikérdezése, és a különböző módon kapott felelet. Ha nem csalással állunk szemben, akkor magyarázható ez a parapszichológia tényeivel: agysugárzás és gondolatolvasás lehet. A feleletet ugyanis mindig öntudatlanul azoknak az elméje adhatja, akik jelen vagy közel vannak. Röviden így foglalhatjuk össze a katolikus állásfoglalást: Tény, hogy vannak szellemek (angyalok és ördögök), tény, hogy ezek érintkezhetnek az emberekkel: de nincs

semmi bizonyítékunk a valódiságukra vonatkozóan, azért tilos a velük való foglalkozás.

- d) Meg kell említenünk még mint divatos hóbortot a *csillagjóslást* s a *horoszkópok* föllállítását. Visszamegy a babilóniai csillagvizsgáló papok üzelmeire is. A reneszánsz idején följújítták, s akkor lett divat megrajzolni mindenkinek a horoszkópját, vagyis a csillagos ég teljes képét az illető születésének pillanatában; azután főként a bolygók állásából próbáltak következtetni a jövőre (az Ember tragédiájában még Kepler is kénytelen elárulni tudományát és horoszkópot készít). Azt hitték, hogy az égitestek okai mindannak, ami a világban történik. Érdekes azonban, hogy legújabban tudósok újra szólnak a *kozmikus sugarak* hatásáról az emberi lélekre és szervezetre. A babonában volt tehát valami helyes megsejtés, csak hogy még a tudomány terén is csak tapogatózást találunk.

3. A lélek életének harmadik köre a kegyelmi élet. A kegyelmet sokan szeretik csak a hit világába átutalni azzal, hogy a tudománynak semmi köze sincs hozzá. Vannak azonban a kegyelmi életnek a tapasztalható világban is megfogható tényei, (mint például napjainkban Lourdes és Neumann Teréz); ezeket lehet ugyan tagadni vagy tudomásul sem venni, de ez nem tudományos eljárás. Ezért a lélektanban is kell foglalkoznunk a lélek harmadik életkörével, ha teljes képet akarunk nyerni az emberről.

A *kegyelem* Istennek ingyen, azaz a mi érdemünk és közreműködésünk nélkül adott ajándéka (gratis data). Működése kettős: először *minket magunkat* tesz szentté, Isten előtt kedvessé, a mennyországra méltókká (gratis sanctificans), másodsor pedig a szenttétevő kegyelem állapotában végbevitt

tetteinket emeli föl a természetfölötti világba és teszi jutalomra méltókká (*gratia adjuvans*), mikor értelmünket megvilágítja és akaratunkat megerősíti. A kegyelem nélkül a legjobb ember legjobb tette is csak földi, természetes és emberi cselekedet, tehát nem lenne méltó természetfölötti jutalomra. (A bölcselkedő észnek nagy kérdése azután, hogy miként egyeztethető össze Isten kegyelme és az ember szabad akarata: erről azonban a dogmatika szól részletesebben.)

A) A lélek természetfölötti segítséggel kialakított életének vannak minden ember életében megnyilatkozó rendes formái és vannak rendkívüli, elsősorban a szentek életében előforduló jelenségei. (Az elsőt szokták általában aszkézisnek, a másodikat misztikának jelezni.) Némely újabbkori elméletíró szerint *lényeges* különbség van a rendes és a rendkívüli kegyelmi élet között; a régebbi és a mélyebben gondolkozók azonban *csak fokozati* különbséget láttak, és azt tartják, hogy mindenki számára nyitva áll az út a kegyelemben a legmagasabb élet felé, bár nem mindenki járja meg ezt az utat. Először tárgyaljuk a lélek életének ezt a rendkívüli megnyilatkozását, mert ma nagyon érdekli az embereket, azután a minden emberre érvényes gyakorlatról szólunk, mert ez az eszköz a nagyobb elérésére.

- a) Az újabb írók *misztika* néven tárgyalják a lélek rendkívüli megnyilatkozásait. Ez a szó görög eredetű, és azt jelentette: a szemet lecsukni, magába szállni. Most a „misztikus” szó általában valami rejtelmes, titokzatos, megmagyarázhatatlant jelent. (Így szerepel a misztikus elem a költészetben, így beszélünk az erdő misztikus csöndjéről, a természet misztikájáról stb.). Szűkített értelemben misztikusnak nevezzük az emberi

természetet meghaladó természetfeletti világnak közvetlen megnyilatkozását a látható világban, és ennek közvetlen megtapasztalását az ember részéről. *Tárgya* tehát elsősorban maga *az Isten*, ha valaki nem a látható világból jut el a logikai következtetés útján az ő megismeréséhez, sem pedig a kinyilatkoztatás elfogadása után a hit útján, hanem közvetlenül és tapasztalati módon. Lehet azonban tárgya a *szellemvilág* is, az angyalok, az elköltözöttek és az égi szentek, meg a szenvedő lelkek. De lehet tárgya a *földön élő lélek* is, amennyiben a természetest meghaladó módon közel valamit mással, vagy ismer meg egy más lelket. Végül lehetnek a kegyelmi életnek sajátos megnyilvánulásai is, ha a lélek közvetlenül és tapasztalati módon ismeri meg és éli át.

Meg kell különböztetni a misztikus jelenségeket először a parapszichológia megnyilvánulásaitól, mert ez utóbbiak rendkívüliek ugyan, de nem természetfölöttiek. Másodszor a természetfölöttitől is meg kell különböztetni, mert minden igazi misztikum természetfölötti is, de nem minden természetfölötti egyúttal misztikus is. Végül a csodák fogalma sem azonos a misztikus jelenséggel, mert minden igazi csoda ugyan misztikus jelenség, de nem minden misztikus jelenség a szó szoros értelmében vett csoda.

A misztikus életnek két fő területe van: az egyik a *magasabb ima*, a másik pedig a természetfölötti és *rendkívüli megnyilatkozások*. A lényeges az Istennel való egyesülés, a járulékos a különböző kísérő jelenségek. Általában azonban a köztudat a járulékosat veszi misztikának, és a lényegesről pedig megfeledkezik. Éppen a rendkívüli keresése hozta létre a miszticizmust vagy álmissztikát (ez

utóbbinak különböző fajai a spiritizmus; teozofizmus, mágia, továbbá pantheizmus, quietizmus).

NB. A misztikus szót még a hittudományban is különböző értelemben használják; misztikusnak nevezik például egy látható, érzékelhető dolognak lelki és természetfölötti erejét: így beszélünk Krisztus misztikus testéről. Hasonlóképpen szólunk a szentmisében Krisztus titokzatos megöletéséről (*mactatio mystica*). Beszélnek a Szentírás egyes helyeinek misztikus értelméről is. Nevezik például Szűz Máriát is *Rosa mysticának*. Éppen ezért a bizonytalan és sokszor helytelen használat miatt jobb a régiek elnevezése és tanítása.

- b) A régiek nem is ismerték a misztika szót, ők inkább szerették és használták a *szemlélődés* (*contemplatio*) szavát. Így a régi bencés aszketikus tanítás szerint az imádságos életre való törekvésnek (Nagy Szent Gergely szavával: *studium orationis*) négy gyakorlata van. Első a gyökér, az *olvasás* (*lectio*) ez az ész munkája elsősorban, a megismerés. Ebből magából nőtt ki az *elmélkedés* (*meditatio*), de a régi értelemben véve, amikor a szív szárnyalt Isten világába, az olvasmányok keltette érzelmek szárnyain. Ennek a virága lett az *imádság* (*oratio*), vagyis az akaratnak alázatos elindulása a *lectio*ban megismert és a *meditatio*ban megszeretett jó felé. Végül a virág gyümölcse érett a *szemlélődésben* (*contemplatio*). Ez tehát az imádságos lelki életnek a legfőbb állomása. Lényegében nem más, mint a természetfölöttieknek szemlélésszerű, nyugodt, elmerülő elgondolása és átélése. Kétféle kontemplációt különböztetünk meg: az egyik a szerzett (*acquisita*), a másik az Istentől adott (*infusa*). A szerzett *contemplatio* az Istennek és a természetfölöttinek szeretettel kísért, egyszerű megismerése;

(ez a megismerés a kegyelemmel támogatott emberi elmerülésnek és imádságnak mintegy magától megérő gyümölcse. Ezzel szemben a belénk adott kontempláció szintén az Istennek és a természetfölöttinek szeretettől kísért egyszerű megismerése), de a Szentléleknek külön sugalmazása és megvilágítása szükséges hozzá. Ez utóbbi tehát a Szentlélek adományainak, elsősorban a bölcsességnek a megnyilatkozása. Így jut el a lélek az imádságos elmerülés útján a misztikus egyesülésig.

Ez az „*unio mystica*” tehát a szemlélődésnek legmagasabb foka. Benne a lélek szeretetben úgy egyesül vagy átmenetileg, vagy állandóan Istennel és Krisztussal, hogy az Úr közvetlen jelenléte és szeretete tudatossá válik benne. Világosan kifejezve: *Isten valóságának megtapasztalása, Krisztus édességének megízlése*. Az értelemnek és főként a szeretetnek a legmagasabb pontja ez. Itt válik igazzá, hogy nem az szeret, aki megismer, hanem az ismeri meg Istent, aki szereti. A misztikus írók ezt a jegyességgel és a házassággal hasonlítják össze; ezért beszélnek Isten csókjáról és lelki nászról (ennek a kifejezésnek azonban minden szexualitástól mentes értelme van). A misztikus egyesülésben a lélek költővé válik. Lénye is mintegy átalakul, és Krisztusban él, Krisztus pedig őbenne. Bármennyire áradozik, mikor élményeit ki akarja fejteni, mégis csak dadog a valósághoz képest. Csak aki maga megtapasztalja, tudhatja, hogy mit jelent Jézus szeretete. (Szent Bernát: *Expertus potest credere quid sit Jesum diligere*.) A misztikus egyesülés nem lényegbeli egyesülés, ezért helytelen a pantheisztikus misztika, mert az egyesülésben is végtelen a távolság Teremtő és teremtmény között. Mégis a másvilági örök boldogságnak előíze, és azért

adja meg Isten néha kiválasztottjainak, hogy magához vonja őket. De azért mindig vigyázni kell, mert nem veszíti el az ember a bűn lehetőségét soha.

c) A rendkívüli jelenségek közül említjük meg a legősebbiket, a *karizmákat*. Ezek természetfölötti és rendkívül kegyelmi ajándékok voltak. Az Isten adta egyeseknek, tekintet nélkül érdemes vagy érdemtelen voltukra, de mindig az Egyház javára vagy az emberek lelki üdvére. A karizmák lehetnek rendesek, vagyis hivatalhoz kötöttek (ilyen a pápa tévedhetetlensége), vagy pedig rendkívüliek (ilyet Szent Pál húszat sorol fel, s közülük tíz a hívek oktatását, hat a testi szükségek enyhítését és négy az Egyház kormányzását illeti). A Szentírás szerint az apostolok korában igen gyakoriak voltak a karizmák, de már Aranyaszájú Szent János sem tudta megmondani a legtöbbszörnek a lényegét a tapasztalat híján. Így például a *nyelvek adományáról* nem tudjuk, hogy mi lehetett, pedig az Üdvözítő megígérte és első pünkösd napján megadta. Talán az új nyelveknek fáradság nélküli elsajátítása volt. De lehetséges az is, hogy a lélek túláradó érzelmének hatása alatt rapszodikusán elmondott s a hallgatóság által megsejtett beszéd volt. Bizonyos, hogy a gondolatközlésnek természetfölötti fajtát jelentette, és az is bizonyos, hogy nem a hallgatóknak adott értelmi megvilágítás, hanem a beszélő sajátja.

d) Többször találkozunk a szentek életében a látomás ajándékával. A *látomás (visio)* a lélektanban az agy középpontjában és nem a szemideg végződésének ingerlése által létrejött látásképzet. A misztikában a látomás az érzékfölötti világrendhez tartozó lényeknek és tárgyaknak megjelenése a tudatban, látásérzet alakjában. Ezek a látomások különbözők. Néha mint

valósággal testtel bíró alakok jelennek meg Jézus és a szentek, a tudat ezeket valódiaknak fogadja el. De lehetnek pusztán *képzeleti* látomások is, tehát mintegy kivetített képzetek, bár a tudat ezeknek a valódiságát is elfogadja. Végül vannak pusztán *értelmi* látomások is, mikor szellemi valóságok és igazságok, anyagtalan szellemek jelennek meg a tudat előtt anyagtalanul, de teljes valóságtudattal. A látomások tehát lehetnek egyszerű érzékcsalódások is, azután létrehozhatja a gonosz lélek is, de lehetnek végső okuk szerint valóban Istentől eredők, mert Isten bölcsességének és mindenhatóságának fogalmába beleillik az önkinyilatkoztatásnak és a lélekvezetésnek ez a módja. Valódiságuk megítéléséhez a lelki életben való nagy jártasság és a szellemek megkülönböztetésének adománya (*discretio spirituum*) kell. Ezzel kapcsolatban kell tisztáznunk a jelenés fogalmát is. *Jelenés* általában az a lelki élmény, amikor egyébként érzékeink alá nem eső és így természetes erőink által észre nem vehető tárgy előttünk láthatóvá lesz (például, ha anyagtalan lény jelenik meg láthatólag, vagy oly testi lény, aki távolléte miatt nem eshetik érzéklésünk alá). A jelenés annyira tárgyi valóság, hogy még állatok is észrevehetik (Bálám számara az angyalt). Megjelenhetnek Isten, a szentek, a jó és rossz angyalok, a megholtak és személytelen tárgyak. Kétségbe nem vonható jelenések egész sora olvasható a Szentírásban. De vannak jelenések a Szentíráson kívül is (például a szentté avatási perekben a legszigorúbb kritikával megállapított esetek), ezért történeti hitelességük ésszerűen kétségbe nem vonható. Egyes jelenéseket még az Egyház liturgiája is megünnepel (Szent Mihály megjelenése és a lourdesi jelenés), de nem köteles senki

sem arra, hogy a nem bibliai jelenésekben higgyen. Ezeknek a mikéntjét ugyan megérteni nem könnyű dolog, mert nem ismerjük sem az anyag lényegét, sem a szellemi lényről nincs közvetlen tapasztalatunk.

e) A látomások legtöbbször *elragadtatással* is kapcsolatosak. (Extázis, régi magyar nyelven rüttet vagy révület.) Ily elragadtatásról beszél Szent Pál is, amelyek a szentek életében gyakoriak. A kontemplációba való elmerülés hatása alatt az érzékszervek működése csökken, a test egészen érzéketlenné válhat, hősüllyedés vagy megremevedés állhat be. A tudat azonban ebben az állapotban is nagyon intenzív benső működést fejt ki, az érzéstartalom gazdag, a misztikus rendszerint vissza is emlékezik reá, csak nemigen tud kifejezéseket találni ilyenkor szerzett élményeire. Ezért hasonlatokat használ, s azokat a maga környezetéből veszi. (Szent János a Jelenések könyvében a kisázsiai világból; Szent Gertrúd a kolostor liturgikus életéből, Szent Terézia a spanyol várkastélyok termeiből.) Maga a tény még nem biztos jele az élmény természetfölötti jellegének, mert a természetes elragadtatás lehetősége nincs kizárva; főleg a szervi extatikus változások eredhetnek természetes okokból: intenzív tudatkoncentráció (hindu „jóga”), idegizgató szerek, idegbajok, hipnózis. Ezért az Egyház mindig nagy óvatossággal jár el az elragadtatás jelenségeinek, s jellegének megítélésében.

f) Ezeknek a lelki jelenségeknek több testi kísérője is van. Ilyen a *levitatio*, mikor imádság közben felemelkedik az imádkozó. Azután a *bilocatio*, mikor bizonyíthatóan egyugyanazon időben több helyen is látták ugyanazt a személyt. A legismertebb azonban a *stigmatisatio*.

A stigma annyit jelent mint jel, sebhely. A misztikában azon sebek jelölésére használják, melyek egyes embereken Krisztus sebhelyeinek alakjára keletkeznek. Egy francia orvos kutatásai szerint 321 misztikusnál jelentkeztek stigmák; az első közülük Szent Assisi Ferenc. Ma a konnersreuthi Neumann Teréz stigmái hívják magukra az egész világ figyelmét. A 321 közül 41 férfi, a több nő; 62-t avattak közülük boldoggá vagy szentté. A XIX. században 29 stigmatizáltról tudunk. A stigmák rendszerint azokon a helyen jelentkeznek, melyeken Krisztus sebhelyei voltak (kéz- és lábfejek, töviskorona, szívseb). Vannak látható stigmák melyek a holttesten is megmaradnak és láthatatlanok, melyeknek helyén a misztikus csak fájdalmat érez. A stigmákkal rendszerint erős fájdalomérzet is jár, és ez legtöbbször pénteken fokozódik. A valóságos sebek véreznek; a vérzés néha oly nagy, hogy a stigmatizált életben maradása nem magyarázható természetes módon (Lateau Lujza, Neumann Teréz). A vérzés is pénteken szokott történni. A stigmatizáltak általában Krisztus szenvedéséről elmélkedő extatikusok. A stigmát nem lehet tisztán önsugalmazásból magyarázni, mert voltak, akik nem is gondoltak a stigma lehetőségére (például Szent Assisi Ferenc). Nem sikerült bebizonyítani, hogy a stigmatizáltak hisztérikusok, beteges fokban befolyásolhatók, s „dermatice” „a bőr felületén” túlságosan ingerlékenyek voltak. Klinikailag nem sikerült soha igazi stigmákat előidézni. Az Egyház maga közvetlenül nem döntött a stigma magyarázatát illetőleg és a hívőknek teljes szabadságában áll a kérdésben a természetes vagy természetfölötti magyarázatot követni. Kétségtelen, hogy a stigmák jóval többször fordultak elő nőkön,

mint férfiakon, és hogy jobbára olyanoknál lépnek fel, akiknél rendkívül erős az érzelmi és képzeleti élet. Ez azonban magában csak annak jele, hogy ezen a téren, mint rendszerint másutt is, a természetes diszpozíciók alapjául szolgálnak a kegyelmi hatásoknak („a kegyelem feltételezi a természetet”). Erre az összefüggésre különben már Szent Tamás, Szent de Sales Ferenc is rámutatott. A merőben természetes magyarázattal azonban szemben áll, hogy igazi stigmák a katolikus Egyházon kívül sohasem voltak bizonyíthatók. Itt is mindig csak olyanoknál fordulnak elő, akik Jézussal mélységes hitbeli és szeretetbeli egységben élnek s az életszentség magas színvonalán állnak, továbbá, hogy a vérzés mennyisége és tisztasága (a sebhelyeken például sohasem támad gennyedés stb.) s egyéb kísérő tünetek természetes úton nem magyarázhatók.

3. A gyakorlati élet számára fontosabbak a rendkívüli jelenségeknél a lélek természetfölötti kegyelmi életének rendes és minden ember számára meg tapasztalható megnyilvánulásai. Különösen hármat emeljünk ki: az imádságos, az erényes és a sakramentális életet. Ezek az életszentségnek is a rendes eszközei.

a) Az *imádságos élet* bensőséges kapcsolat az Istennel. Az imádság ugyanis nem más, mint a lélek fölemelkedése Istenhez, beszélgetés Istennel, hogy őt dicsőítsük, neki hálát adjunk, bűneinket előtte megbánjuk és tőle valamit kérjünk (gyakorlatban sokan csak ezt a kérést tartják imádságnak).

Több szempontból osztályozhatjuk. Lehet az imádság 1.) *szöveghez kötött* vagy *kötetlen, szabad* imádság. (Helytelenül ezt nevezik szóbeli és elmebeli imádságnak.

De ezek érintkező fogalmak. Nem lehet szóbeli imádságot végezni, hogy az elme is ne imádkozzék; az úgynevezett elmebeli imádság pedig ki nem mondott beszélgetés, mert a legtöbb ember szavakkal gondolkozik.) A kötött imádságban már megfogalmazott szöveget mondunk el újra. Ilyen szinte minden liturgikus imádság: a Misszale, Breviárium, Pontificale. Erre tanított az Úr Jézus (Miatyánk). Az Egyház ezt gyakorolja. A kötetlen vagy szabad imádságban az ihletett lélek a maga szavaival fejezi ki imádságát. (NB. Ezt is tévesen azonosítják az elmélkedéssel. A ma szokásos elmélkedés meg lelkiismeret-vizsgálat természetes aszketikus gyakorlat. Körül lehet venni imádsággal, de nem lehet imádsággá tenni.) Szabadon, az áhítat indítására csak kevesen és ritkán tudnak imádkozni. A legtöbbször az igazi nagy imádkozók is kötött szövegeket (zsoltárokat, himnuszokat, szentolvasót) imádkoztak. Szövegformát ad a legtöbb lélekben alaktalan érzéseknek, felszítja a csak parázsló áhítatot. Ez tehát az imádságos élet alfája, nagyon soknál az omegája is.

Lehet az imádság 2.) *hivatalos* és *magán* imádság is. Ezt nem szabad összecserélni a következő felosztással, mely szerint az imádság 3.) *közös* és *magános egyedül mondott*. A hivatalos imádság a liturgia; ez a legtöbbször közös is, mert a liturgia a közösség istentisztelete, (de lehet például a zsolozsmát egyedül is végezni). A magán imádság a legtöbbször magános imádság, (de lehet például szentolvasót közösen is imádkozni).

Törekedjünk imádságos életre, mert aki jól tud imádkozni, az jól tud élni. (A rossz imádság jeleit Szent Ágoston ezzel a szójátékkal fejezete ki: *mali, mala, male*:

- rosszak, a kegyelem állapotából kiesettek, rosszakat, csak földieket, rosszul, nem kitartóan és bízva kérnek.)
- b) Az *erényes élet* a hitnek cselekedetekben való megnyilatkozása. A hit cselekedetek nélkül holt, de az életté tett hit erő (virtus). *Erény* az akaratnak az a készsége, mely a jó életre segít, s visszatart a rossz cselekedetektől. Mint készséget kapjuk, de azután magunknak kell azokat kifejlesztenünk. Kell ehhez, hogy megismerjük és megszeressük az erényeket, de azután az akarat nevelése a legfőbb tényező. *Feladatunk kettős*: az erénnyel ellenkező rosszat le kell küzdenünk (*agere contra*), de a nekünk adott erénykészséget ki kell fejlesztenünk (*agere cum*). Gyakorlati tanács: valószínű az a mi erényünk, ami könnyen megy, mert azért könnyű éppen, mivel ez a természetünk. De azután ebben többre is kell vinnünk az átlagnál.

Az erények fontosabb *két faja*: a) Cicero szerint *sarkatos erények*: az okosság, igazságosság, mértékletesség és erősség. Ezeken fordul meg, mint az ajtó a sarkán (*cardo*) sok más. b) Istentől belénk öntött erény a három *Isten felé tartó erény*: a hit, remény és szeretet.

- c) A *szakramentális* vagy szentségi élet az igazi természetfölötti kegyelmi élet. A szakramentumok ugyanis Krisztus Urunktól rendelt érzékelhető jelek, de nemcsak jelzik, hanem közlik is a jelzett kegyelmet. Magyar nevük: szentség, onnan van, hogy nemcsak magukban szentek, hanem velünk is közlik a szentséget, minket is szentté tesznek. A hét szakramentum megfelel a természetes élet legfontosabb mozzanatainak: születés, felnövés, táplálkozás, betegség, halál és az élet továbbadása, de mindezt a természetfölötti élet szolgálatába állítja. A keresztség valóban az isteni élet közlése, ezzel kezdődik

bennünk a kegyelmi élet. A bérálás a teljes korúság szakramentuma, az isteni élet megerősítése bennünk. Ezt az életet táplálja az Eucharisztia; mint az Úr mondotta: Vegyétek és egyétek... aki eszi az én testemet, az élni fog. A lélek betegsége a bűn, ezt gyógyítja a penitencia, mikor visszaállítja az esetleg megszűnt életet. Végül az utolsó kenet a halál megszentelése, és arra segít, hogy a földön megkezdett isteni élet örökké tartson bennünk. A papszentelés az élet továbbadását szolgálja éppúgy, mint a házasság, az egyik a lélek életét, a másik mintegy a testi életet adja tovább.

Mindezek bővebb tárgyalása nem tartozik a bölcselet körébe, azért a gyakorlat számára egyet emelünk még ki. Minden szakramentumnak van előrevetett sugara és utána következő ragyogása. Az első a *szentség után való vágy* (votum sacramenti); ha nem tudnók fölvenni a szakramentumot, ez a vágy megadja a szentségi kegyelmet. Így beszélünk vágykeresztségről, vágy (vagy lelki) áldozásról, vágygyónásról (ez az úgynevezett tökéletes bánatban is a bocsánatot szerző erő), de van például vágykenet is. A másik erő a *felújítás* (renovatio sacramenti), mert, ha elveszítettük a kegyelmet, vagy ha szükségünk van rá, akkor újra megkaphatjuk, életre felszíthatjuk.

Tulajdonképpen a szakramentális élet kegyelmei, az egész liturgikus élet misztériumai nagyobb csodák, mint a rendkívüli misztikus jelenségek: csak mindennapiak és minden ember számára valók. Lelki optikai csalódás lehet a kevesektől elért rendkívülit többre tartani, mint a mindenkitől elérhető nagyobb. Az aszkézisben *előttünk* jár Krisztus, és mi követjük őt, a misztikában *velünk együtt* jár Krisztus, és mi lehetünk ketten a Mesterrel, a liturgikus misztériumokban pedig már

bennünk van Krisztus és mi Őbenne. S így Benne, Vele, és Általa megkapunk az Istentől minden áldást és kegyelmet.

4. A lélek jövője

A lélek jövőjének kérdése a legszorosabb kapcsolatban van a halál és a halhatatlanság problémájával, meg azután az élet végső céljának ismeretével. Ezekről kell tehát szólnunk.

1. A *halál* az emberi élet megszűnése, a léleknek s a testnek szétválása által. A halál szó a Szentírásban jelenti: 1.) a testi, fizikai halált, 2.) a *lelki* halált, amelyet a súlyos („halálos”) bűn okoz azáltal, hogy megszünteti a szenttétevő kegyelmet, s ezzel kioltja a lélek természetfölötti életét, 3.) az *örök* halált vagy „második halált”, amely az értelmes lénynek Istentől, mint az igazi élet forrásától való elesésében áll (kárhozat). A keresztény nyelvhasználat ismer még 4.) *erkölcsi* halált is, ami a becsület elvesztését jelenti.

A fizikai halálról az Egyház tanítása, hogy 1.) *természetes* az emberre nézve, mindazáltal a jelen üdvösségrendben a bűn következménye. Az emberi test organizmus-voltával adva van, hogy mint ilyennek, meg kell szűnnie, s ezt a szükségességet Isten csak külön, a természetet meghaladó adománnyal függesztette fel az első emberre nézve, és csak föltételesen. Minthogy pedig Ádám a föltételnek nem felelt meg, ezt az adományt a maga és utódai számára elvesztette. A halálnak büntetésjellege megnyilvánul a rothadás utálatosságában, mert ez felel meg a bűn lázadás jellegének; hiányzott azonban Krisztusnál és Szűz Máriánál, akikhez az áteredő bűnnek árnya sem fért. 2.) A halál *egyetemes*, vagyis kivétel nélkül mindenkire kiterjed. Az ellenkezőre eddig nem is volt példa, bár Hénóch és Illés haláláról semmit

sem tudunk. A világ végén élő emberek pedig, ha nem is halnak meg, a halállal egyenlő értékű átváltozáson fognak átmenni. 3.) A halállal megszűnik a *próbaidő* (status viae) és bekövetkezik a *végző állapot* (status termini), az ember sorsa visszavonhatatlanul eldőlt az Istenbíráskodás vagy az Isten-nélküliség irányába. A tisztuló lelkeknek is csak a tényleges Isten-bíráskodás szenved halasztást. A halál után nincs mód sem érdemszerzésre, sem olyan bűn elkövetésére, mely a külön ítéletben megállapított sors megváltoztatását eredményezhetné. Ez az igazság a hittételhez áll közel és kizár minden lélekvádorlást és apokatasztazist. Krisztus a földi életről mondja, hogy szükséges addig munkálkodnunk, amíg nappal vagyunk, mert „eljön az éjtszaka, amikor senki sem munkálkodhatik”; a dúsgazdag és a nyomorult Lázárról, s a balga szüzekről szóló példabeszédéből pedig kitűnik, hogy sorsuk mindjárt a halál alkalmával eldőlt (a vőlegény érkezése, mint az Úr látogatásának napja, a halált jelenti). A keresztény múltban csak elvétve találunk ellenkező felfogást.

A hívő ész ebben a kérdésben arra utal, hogy Isten szentsége és az erkölcsi rend méltósága megkívánja, hogy az értelemmel és akarattal rendelkező ember *egyszer véglegesen állást foglaljon* mellette vagy ellene, s ennek megfelelően vegye el jutalmát vagy büntetését. A priori ugyan nem lehet bizonyítani, hogy döntő állásfoglalásnak éppen a halál pillanatában bírt lelkiállapotnak kell lennie, de ha már Isten rendelkezéséből halál van, következik: a) hogy a halállal megszűnik a konkrét emberi élet, amely a test és a lélek szubsztanciális egységében folyt le, méltó tehát, hogy a végén bekövetkezzék a leszámolás is; b) az erkölcsi törvény elveszteni komolyságát és sérthetetlenségét, ha a megtérés egy következő életben is lehetséges volna, míg így a halál pillanatának bizonytalansága miatt a legkomolyabb erő kifejtésre és folytonos éberségre ad hathatós indítást.

2. A halhatatlanság (immortalitas, athanasia) tágabb értelemben a létben való állandó megmaradást jelenti. Így beszélnek halhatatlan emlékezetéről, eszmékről stb. Szoros értelemben a halhatatlanság az egyéni élet örökkévaló megmaradása, halál, pusztulás nélkül. A halhatatlanság fogalmában negatív mozzanat a halálnak, szétbomlásnak tagadása, pozitív pedig az egyéni élet örökkévaló megmaradása. A halhatatlanság fogalmának elmosása, hogy ha nem az egyéni élet megmaradását értik rajta, hanem valamit, ami az egyénhez tartozik: ha például a művészt alkotásaiban mondják halhatatlannak. Ugyanilyen kiüresítése a halhatatlanság eszméjének, ha nem az egyéni élet megmaradását értik rajta, hanem a kollektív, egyetemes valóságban való megmaradást, ahogy például a spiritualista monizmus gondolja, hogy az egyéni élet a halállal megint beleolvad a világlélekbe s egyéni jellegét elveszítve él tovább. Ma sokan a faj, a kultúra megmaradásával akarják az egyéni halhatatlanságot pótolni. Ez azonban képzelődés, a fajok éppúgy elveszhetnek, mint az egyén, és a kultúrák fölé sivatagok rétegeződhetnek. Még durvább elgondolás a lélek halhatatlanságának az anyagmegmaradásával, az atomok, molekulák új szervezetben való áthasonulásával való helyettesítése. A halhatatlanságot a keresztény bölcselet a szellemi állagok tulajdonságaképp védelmezi. Az állati és növényi lélek mint nemszellemi, hanem az anyagi lét rendjébe tartozó állagi elv (forma), nem halhatatlan.

A lélek halhatatlan. A történelem azt mutatja, hogy a múltban kivétel nélkül minden népben élt a halhatatlanságnak valami fogalma. Az etnográfia azt igazolja, hogy a jelenben minden földrészen él hasonló gondolat (például: Egyiptom gulái, a görögök Hadesé, az ősmagyarok fölfogása, az indiánok örök vadászmezői, a Nirvana stb).

Amit az emberiség így megsejtett, azt a bölcselkedő ész igazolni tudja.

- a) A halál nem más, mint részekre bomlás, ámde az ember lelke egyszerű, tehát részeire nem bomolhat. A lélek egyszerű és egységes voltát igazolja a tudat egysége, a figyelem természete, hogy egyszerre csak egyre irányul, és, hogy érzet, képzet, akarat, érzelem stb. nem részei a léleknek, hanem tevékenységei.
- b) A táplálkozás nem más mint a lét folytatása: az élet és a munka által elhasznált anyagok és erők pótlása. Minden organizmus hozzá hasonló, vele arányos táplálékot használ. A táplálékról tehát következtetni lehet a létre. Mi a lélek tápláléka és milyen ennek megfelelően a lélek élete? Az igazság, a boldogság és szépség. Ámde ezek az idő fölött álló anyagtalan javak, tehát a lélek, mely velük táplálkozik, szintén anyagtalan és időfölötti, vagyis halhatatlan. Hogy a lélek az idő fölött áll, azt sejteti a jelen élet is. A tudatunkban egyszerre benne lehet a jelenben az emlékezet útján a régmúlt esemény, és a képzet útján esetleg messze jövő. A földi lét után ez az adottságunk tágu ki halhatatlan életté.
- c) A természetben mindenütt bizonyos viszonyosság és arányosság tűnik föl. Ez abban nyilvánul meg, hogy ha valahol adva van egy szerv, akkor annak van megfelelő tárgya (Például van szemem, mert van világosság, van fülem, tehát kell hangnak lennie). Ha tehát van bennünk vágy végtelen élet, végtelen igazság, kielégítő boldogság után, akkor kell lennie annak a vágnak megfelelő tárgynak, végtelen életnek, örök igazságnak. A világon ugyanis mindenben az ésszerűség tapasztalható, egyedül az eszes emberben lenne esztelen és céltalan a természet?
- d) Platón megállapít két biztos tény: hogy ezen a világon minden a teljes mulandóságot hirdeti, az idő mindent elpusztít. Tény viszont, hogy a lelkünkben megvan

az örök élet fogalma, eszméje. A két tény megismé-
rése fölveti a kérdést, hogy a mindenestől mulandó
világban honnét van a lélekben az örök élet eszméje?
A lélek az igazságban és a boldogságban soha ki nem
elégül, mindig tovább akar jutni. A léleknek azért van
történelme, viszont a testnek nincs. A test faji életet
él, mint az állat, táplálkozik és szaporodik, változat-
lanul egyformán, a lélek azonban tovább él és fejlődik.
Egy komoly nehézség, hogy a lélek meg tud-e élni, ha
a test életfunkciói szünetelnek. Feleletet ad rá az álom.
Abban látunk szemek nélkül, hallunk fül nélkül, be-
szélgetünk nyelv nélkül.

Amit a bölcselet is magyarázni tud, az biztos tudás lesz
a hívő ember számára. Ha a Szentírást „szent” írásnak
tekintjük, azaz Isten biztos szavának, akkor egész bizo-
nyossággal megállapíthatjuk, hogy Isten a lelket örök
életre szánta, még pedig az örökké boldog életre. De mert
az embernek szabad akaratot adott, az ember választhatja
az örök életben a boldogság helyett az örök kárhozatot.
A lélek halhatatlanságával összefügg *a test feltámadá-
sának kérdése*. Erre a tudomány nem tud felelni, de a hit
vallja, hogy eljön a test feltámadása is.

3. *Az élet célja* az, ami végett az élet van, amely felé lényegénél,
természeténél fogva irányul, és az erkölcsös cselekvés által
irányítandó. Az ember életcélját két szempont határozza
meg, amely azonban valóságban szükségképpen egybeesik:
az ember természete s a Teremtő akarata. Isten bölcsessége
kizárja, hogy valamit cél nélkül, még pedig belső, a teremtmény
természetében rejlő, azzal adott cél nélkül teremtsen. Ez a belső
cél azonban nem lehet más, mint Isten dicsősége, vagyis az ő
nagyságának, bölcsességének s szeretetének megnyilatkozása

a teremtett lényben. Ez minden teremtménynek, az esztelennek is, természeti rendeltetése. Az embernek azonban ezenfelül, mint értelmes és szabad akaratú lénynek, ezt a belső célt a maga erejével és természetének megfelelő tevékenységével is el kell fogadnia s megvalósítására törekednie, különben ellenkezésbe jutna saját mivoltával és elfordulna a saját tökéletesedésétől, ami elsősorban és szükségképpen az ő természetadta végső céljának tudatos és szabad elérésében áll. Isten dicsőítése tehát nemcsak Isten teremtői működésének, mint ilyennek célja (finis operantis), hanem a teremtés eredményének, az emberi természetnek is (finis operis). Ez a cél nemcsak Isten szempontjából lényeges, (a végtelen Bölcsesség semmit sem tehet másért, mint a végtelen jóért, ami ő maga) hanem az ember szempontjából is, mert szükségképp egybeesik az ember tökéletesedésével és boldogulásával. Ugyanaz a végső cél tehát (Isten dicsőítése) egyik oldalról tekintve Isten java, másik oldalról nézve az ember boldogsága.

A cél minden törekvésben vagy irányulásban valamely jó; azonban minden, ami Istennen kívül jó, csak azért jó, mert Isten jóságának némi, tökéletlen utánzása, vagyis végső eredményben Istentől kapja jóságát és kíváнатosságát. Ebből azonban következik, hogy a végtelen jó a legkíváнатosabb és legboldogítóbb, tehát az ember célja sem lehet más, mint a végtelen jó, az Isten. Istent pedig megismeréssel, elismeréssel, szeretettel, szolgálattal s a vele való végleges és örök egyesüléssel érhetjük el, ami egyrészt Isten dicsőséggel, másrészt saját tökéletes boldogságunkkal azonos.

Minthogy eszerint Isten elérése itt a földön az ő szolgálata által, az örök életben pedig a vele való boldog egyesülés által az embernek természetes életcélja, következik, hogy Isten az emberi lelket nem teremthette másként, mint halhatatlannak, az örök boldogságra hivatottnak. Az örök boldogság

tehát nemcsak jutalom, hanem emberi mivoltunk természetes követelménye is, (ezért a csecsemőkorban elhalt kisdetek lelkének is kijár). Ezt azonban elveszíthetjük azáltal, hogy szabad akaratunkkal az életcél követéséről lemondunk, vagy azzal ellenkező módon cselekszünk. Ilyképpen az életcél az emberi erkölcsnek és erkölcsiségnek is végső alapja és zsinórmértéke. Egyúttal az ember igazi méltóságának semmi által felül nem múltható, semmivel nem pótolható, sőt semmivel még csak össze sem hasonlítható tényezője.

Az észnélküli dolgok (állatok, növények, szervezetlen lények) végső életcélja szintén Isten dicsősége, de csak amennyiben egész lényüknél fogva Isten bölcsességét és hatalmát tükröztetik, s amennyiben az embernek eszközei lehetnek Isten dicsőítésében és elérésében. Ilyképpen csakugyan Isten a világ „alfája és ómegája”, „kezdeté és vége”, az élő és élettelen világnak, a fizikai és erkölcsi létnek alapja és központja itt és az örökkévalóságban. A természetes etika e magállapításait új fénybe helyezi, s tökéletesíti a kinyilatkoztatás és a természetfölötti rend, amely szerint Isten az embert nemcsak a természetes tökéletesedés és természetes örök boldogság elérésére rendelte, hanem a természetfölötti élet tökéletességére itt a földön, azaz a hitre és kegyelemre, az örök életben pedig a természetfölötti boldogságra, amely a természetes boldogságnál ugyanannyival nagyobb és magasabb, mint amennyire Isten a teremtményt méltóságban, szépségben és szentségben felülmúlja.

A természetes Isten-tan

Befejezzük most a részletes metafizika tárgyalását a legfontosabbal, az Isten bölcséleti megismerésével.

1.

A Szentírás világosan tanítja, hogy Istent *a természetes ész fényénél is megismerhetjük*. Ezért a vatikáni zsinat definiálta is, hogy az Isten léte nemcsak hitigazság, hanem *észigazság* is. Ezt a tényt meggyőzően bizonyítja az összehasonlító vallástörténet is. Kimutatja először is, hogy a többistenhívő kultúrvallások is kezdetben mindenütt az egy Istennel azonos, vagy hozzá egészen közelálló „nagy-istent” elfogadták. Másodszor megmutatja, hogy ma is, a kultúra legsó fokán álló népeknél még megvan a nagy-isten gondolata, és így a politeizmus egészen bizonyosan későbbi fejlődés. Harmadszor ugyanezt bizonyítja világosan az az egyetemes lélektani tény, hogy az ember keresi az okokat, és ennek nyomán eljut az első okhoz. Kedvesen fejezi ki ezt a középkori legenda; azt mondták, hogy Cicero halálos ágyán így imádkozott: „Causa causarum, miserere mei!” Ebben az imádságban benne van

a következő okoskodás: Mindennek megvan az oka: kell tehát, hogy az oknak magának is meglegyen az ősoka, az alapoka: ez pedig nem lehet más, csak az Isten. Magától értetődő, hogy a természetes istenismeret *csak közvetett* lehet és nem közvetlen; éppen ezért *marad benne valami homályos* is, mert a Szentírás szava szerint ez csak „rejtvényben, tükörben, részben” való megismerés.

2.

Az Isten megismerésére vonatkozóan vannak *téves tanítások* is. Az egyik azt mondja, hogy a földi életben a természetes istenismeret lehet közvetlen és tapasztalati igazság. Hivatkoznak a misztikusokra, de ezzel szemben mi azt mondjuk, hogy a tapasztalati világban nyoma sincs a közvetlen istenismeretnek, hiszen ismeretünk véges arányával ellenkezik a Végtelennek közvetlen megismerése és megtapasztalása. A misztikus Isten-élményt szokták ugyan megtapasztalásnak is mondani, de ez az átélés nem a lélek természetes erőiből fakad, hanem mindig Isten kegyelmének ajándéka. Az ember törekedhetik feléje, de mindig az Isten kegyelmétől függ, hogy a törekvést megjutalmazza-e a misztikus élménnyel.

Téves az agnoszticizmus minden formájában, mert ők még a természetes istenismeretnek a lehetőségét is tagadják. A protestantizmus szerint az átörökölt bűn büntetése az, hogy az érzelem annyira elhomályosodott, hogy magától nem juthat el Isten megismeréséig. A protestantizmusnak ezt a „hitigazságát” bölcseletté Kant tette. Szerinte az értelem nem tudja megtapasztalni a tudaton kívüli valóságot, tehát az Istent sem. Végül bár katolikus gondolkodók is tanították, de téves a tradicionalizmus, mikor tisztára kinyilatkoztatásra vezeti vissza az Isten megismerését. Mi valljuk, hogy

a kinyilatkoztatás az ész mellett jelentős forrása az Isten megismerésének, de nem egyedüli forrása.

3.

Ma már kialakult az *Isten bizonyításának egész logikája*. Az emberiség legnagyobb elméi fáradoztak ennek kiépítésén. Így Platón az értékek fokozati rendjét ismeri meg, és ezen jut el a legfőbb jóig: az Istenig. Arisztotelész a világban lévő mozgásból jut el az első mozdulatlan mozgatóig, mert kimutatja, hogy végtelen oksor lehetetlen. Ugyancsak ő jut el a világ rendjéből és célszerűségéből a mindenségbe célt és rendet adó értelemig. Szent Ágoston majd a platóni bizonyítást fejleszti tovább, míg Szent Aquinoi Tamás az arisztotelészi levezetést fejti ki Summájában.

Az Isten-bizonyítás logikájáról kettőt kell tudnunk. Az egyik, hogy a bizonyítás *csak „a posteriori” lehet*. Vagyis a valóság rendjében későbbi igazságból megy vissza a valóság rendjében korábbi igazságra. „A priori” már csak azért sem lehet, mert a valóság rendjében nincs semmi, ami Istent akár időben (tempore), akár természeténél fogva (natura), akár az értelmünk felfogása szerint (ratione) megelőzné.

A második pedig az, hogy az *Isten megismerésének hármasság* útja van: a tagadás, az állítás és a fokozás útja. Az „analógia entis”, a *létezők közt levő hasonlatosság* alapján az állítás útja a teremtmények tökéletességeiből szerzett fogalmakat állítja az Istenről is. De természetesen tudja, hogy mindezek csak analóg, tehát hasonló értelemben lehetnek meg Istenben és a teremtményben. Így állítjuk Istenről a valóságot, igazságot, jóságot, értelmet, akaratot. A tagadás útja a teremtménynek minden esetlegességét, végességét és tökéletlenségét tagadja

az Istenről. Végül a fokozás útja ahhoz segít, hogy Istenről semmit se állítsunk a teremtmény arányához szabott módon, hanem a végtelenig felfokozva és az önmagában álló létnek megfelelő módon. Pázmány Péter a Kalauzban szép hasonlattal világítja meg ezt a hármas utat. A tagadás útja hasonlít a szobrász munkájához: a márványtömbből lefarag mindent, ami nem odavaló, hogy előttünk álljon az Isten szobra. Az állítás útja a festő alkotásával vethető egybe, mert vonalakból és színekből állítja elénk a fehér vásznon az Isten képét. A fokozás pedig a költészetnek az útja, mert a szemléletesség eszközeivel próbálja szavakkal leírni Isten fogalmát.

4.

Ezek után a különböző bölcselekedők Isten-érveit foglalhatjuk rendszerbe és tárgyalhatjuk külön-külön. Az Isten-érveket először két nagy csoportba oszthatjuk: pozitív és negatív Isten-érvek. A pozitív érvek *bebizonyítják*, hogy Isten van, a negatív érvek *megcáfolják* azt a tanítást, hogy nincs.

A pozitív érveket megint három csoportba oszthatjuk aszerint, hogy miből indulnak ki, hogy eljussunk az Isten egy-egy vonásának megismeréséig: ezek a fizikai, a lélektani és a bölcseleti Isten-érvek. A *fizikai* Isten-érvek kiindulnak a fizikai világban tapasztalható rendből, törvényből, célból, mozgásból és keletkezésből, s eljutnak a rendezőhöz, a célkitűzőhöz, a mozgatóhoz és teremthöz. A *lélektani* Isten-érvek az ember belső világából indulnak ki: a boldogság utáni vágyból, a lelkiismeret tényéből és az emberiség közmegegyezéséből: így jutnak el a végtelen jószág, a törvényhozó és szentesítő, legfelsőbb lény fogalmához. A *bölcseleti* vagy metafizikai Isten-érvek az ens legeggyetemesebb tulajdonságaiból indulnak ki. Ezek: az esetlegesség, a változás,

a tökéletlenség, és eljutnak a független, önmagától való és szükségképpen, egyetlen Lénynek a megismerésére. Mindezeket a vonásokat azután összetéve, megkapjuk az Istennek bölcséleti képét.

I. A FIZIKAI ISTEN-ÉRVEK

A tárgyalást a fizikai Isten-érvekkel azért kezdjük, mert ezek a legkönnyebben megérthetők és szemléltethetők a legegyszerűbb emberek előtt is. Mi megpróbáljuk a legrövidebben összefoglalni, még pedig a logika módszere szerint ezeket az érveket.

1. A RENDBŐL ÉS TÖRVÉNYBŐL VONT ISTEN-ÉRV

Meghatározás: rend és törvény egység a sokaságban. Az *inductio* megállapította, hogy az egész természetben rend és törvényszerűség tapasztalható. A *deductio* így okoskodik: ahol rend van, ott rendezőnek kell lennie; ámde a világban csodálatos rend van: tehát a világnak rendezőjének kell lennie...

Az ész azonban még tovább is okoskodik, és azt mondja: a rend és a létezés egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Mihelyt létezik valami, abban a pillanatban a maga rendjével és törvényével létezik. A rendező tehát egyúttal a létesítő is. Ha egy szobor vagy zsebóra nem jön létre szobrász vagy órás nélkül, még kevésbé jöhetett létre a világ csodálatos rendje

a Teremtő nélkül. Ezért mondotta Balmes: A legmeggyőzőbb Isten-érvet a mellényzsebemben hordom...

Még tovább okoskodva rájövünk arra, hogy rendet és törvényt megállapítani csak értelem tud: tehát a világ teremője és rendezője csak értelmes lény lehetett. (A szélsőséges darwinizmus a rend kialakulását az élők világában a vak fejlődésből akarta kimagyarázni. Sok más ok mellett azért is megbukott ez az elmélet, mert a rend alapjává a merő véletlent és annak szerencsejátékát akarta tenni. Ez pedig a legtudománytalanabb próbálgatás.)

Végül: az okoskodó ész azt is átlátja, hogy a rendező nemcsak egyszer rendezte a dolgokat, hanem olyan erőket és törvényeket helyezett bele a dolgokba, hogy ezeknél fogva a rend mindig tovább fejlődik, és mindig újból helyreáll. Így a különböző elemeknek és molekuláknak kimondhatatlan számú tömege mind azonos és egymás közt csodálatosan egybevágó, egymást támogató és kiegészítő törvényeknek hódol (a növény például táplálja az állatot, az állat viszont megtermékenyíti a virágot). Nyilvánvaló, hogy nemcsak az egyes egyedeknek, hanem az egész természet rendjének fenntartása ennek a célja...

Nehézség mindössze az, hogy látszatra a világban sok rendetlenséget is tapasztalhatunk. Ámde ennek az oka, hogy az átmeneti állapotot nézzük sokszor véglegesnek. Az átmenet látszatra lehet zavaros az értelem számára, amíg a végét meg nem ismeri. Ami közletről rendetlenség, az messzebről szemlélve egy nagyobb és átfogóbb rendnek a szolgálatában állhat. A gobelinkép hátulról nézve rendetlen vonalaknak az összessége, de előlről rendezett képet mutat. Mi a világnak sokszor csak ezt a fonákját látjuk, színét majd akkor csodálhatjuk, amikor Istenben mindent megismerünk.

2. A CÉLSZERŰSÉG ÉS A CÉLRATÖRÉSBŐL VONT ÉRV

Meghatározás: a cél oly eszmei létezés, melynek megvalósítására a térben és időben különböző erők együttműködnek. (Egy nagy templom először mint cél csak eszmében létezik. Azután esetleg nemzedékek és világtájak működnek közre, hogy meg is valósuljon.) Az *inductio* megállapította, hogy az egész világegyetem általános jelensége a célszerűség és a célratörékvés. A *deductio* így okoskodik: ahol célszerűséget és célra törekvést látunk, ott értelemmel és akarattal bíró célkitűzőt és célmegvalósítót ismerünk föl; ámde a világban csodálatos célszerűség és célratörés van: tehát van célkitűző értelem és célt megvalósító akarat...

Nehézség, hogy látszatra célszerűtlen dolgokat is tapasztalunk. Első feleletként erre is mondhatjuk, mint a rendetlenségre, hogy a megfelelő távlat hiányában nem látjuk meg az esetleg még elrejtett célt... Azután nem egy esetben kiderült, hogy amit régente célszerűtlennek tartottak, annak valójában megvan a maga célja.

3. A VILÁG MOZGÁSÁBÓL VETT ÉRV

Földünk, és valószínűleg az égitestek mind, de a bolygók és holdak föltétlenül mozognak. Részben a nehézségi erő, részben pedig a kölcsönös vonzóerő hajtja és irányítja mozgásukat. Ez a mozgás nem tartozik hozzá az illető testek lényegéhez. Lehetnének nyugvó állapotban is, foroghatnának fordított irányban is, kisebb és nagyobb sebességgel. *Honnan van, hogy*

az anyag óriási tömege mégis mozog? Newton első törvénye megállapítja, hogy minden, ami mozog, azt más mozgatja, ámde nem lehet, hogy mindent más mozgasson, mert a mindenben kívül nincsen más: kell tehát a mindenségben lennie minden mozgás mozdulatlan mozgatójának.

Ide kapcsolhatjuk még a világegyetemben tapasztalható hőt is, és a hővel kapcsolatos *hőkiegyenlítődést* (entropia). Ezen törvény szerint a természetnek minden energiája arra törekszik, hogy hővé alakuljon át és mint hő, egyenletesen eloszoljon az űrben. A mozgás hőt fejleszt, a hő pedig mozgást okoz. Ebből nyilván következik, hogy a mozgás nem lehet örök időtől fogva, mert már régen be kellett volna állania az energiák hővé változásának és teljes kiegyenlítődéseknek. Hiszen akkor már végtelen idő múlt volna el a világ fölött, és a mindenütt csak véges energiamennyiségek már régen kiegyenlítődték volna, és minden mozgás megszűnt volna. A gondolkodás tehát megállapítja, hogy a világnak első mozgatója az időben indította meg ezt a fizikai jelenséget.

Tovább folytatva ezt a gondolatmenetet és kiterjesztve az egész anyagi világra, meg kell állapítanunk legalább annyit, hogy az anyagot az időben eszes és szabad akaratú lény teremtette.

4. A BIOLÓGIÁBÓL VONT ÉRV

A természettudomány kétségtelenül megállapította, hogy a Földön valamikor egyáltalában nem volt semmiféle élet (ezt a kort éppen ezért a geológia „azooi”, életnélküli kornak nevezi). A geológia azután világosan kimutatja, hogy először a növényi élet kezdődött, majd megtalálják az állati élet kezdetének nyomait, s legvégül pedig (az úgynevezett diluvium

korában) föllép az emberi élet is. A bölcselet keresi a feleletet arra a kérdésre, hogy honnan van ennek a háromnak: a növényi (vegetatív), az állati (szenzitív), és az emberi (intellektuális) életnek az eredete? Sem természettudományos alapon, sem logikai alapon meg nem érthető, hogy élettelenből élet, alacsonyabbfokú életből magasabbfokú élet származzék. Ez nemcsak bölcseleti elgondolás, hanem Pasteur óta bebizonyított tény, hogy ősnemződés, vagyis anyagból élet keletkezés magától természettudományos szempontból lehetetlenség. Egy svéd csillagász és bölcseletkedő (Arrhenius) megpróbálja megmagyarázni az első növények keletkezését a földön egy elképzelt, de be nem bizonyított elmélettel. Tény, hogy eddig még egyetlen földre hullott meteoron nem sikerült kimutatni a szerves életnek semmi nyomát. A bölcseletkedő ember pedig azt mondja erre a természettudományos föltevésre, hogy ha még igaz is lenne, akkor sem magyarázza meg a végső okot, csak kitolja más csillagra, az elképzelt és be nem bizonyított kozmikus porra... Az utolsó szó, amit eddig kimondott a biológiai kutatás az élet eredetére vonatkozóan, hogy minden gén génből származik. De hogy honnan a gén, erre nem tud felelni, csak a hit: a Teremtőtől, az élő és éltető Istentől.

II. A LÉLEKTANI ISTEN-ÉRVEK

A fizikai Isten-érvek szinte mérhetőek, számolhatóak, szemmel láthatók és kézzelfoghatóak, mert a fizikából, az anyag világból kiindulók. A lélek világa már nem tartozik bele az érzékekkel megismerhető világába. Ezért a lélektani Isten-érvek sokszor szellemeseknek látszanak, de vannak,

akik nem tudják teljesen fölfogni azokat. A testi ember csak a testieket érti meg, a lelkiek megértéséhez magunknak is lelkinek kell lennünk.

1.

A közmegegyezésből vont érv. Tény: az emberiség mindenkor és mindenhol hitt a világot alkotó és az ember fölött álló szellemi lény létezésében. Egyes ember lehet istentagadó, de nép és nemzet még nem akadt. Az egyes emberek is inkább gyakorlati istentagadók, mint látni fogjuk, és nem tudományos istentagadók. Tudományos istentagadás egyáltalában nincs. Tévedtek az emberek abban, hogy milyen az Isten, de abban az emberiség mindig megegyezett, hogy van Isten.

Magyarázat: ennek a ténynek a magyarázata csak az lehet, hogy a természet szemlélete és az okság elvének nyilvánvalósága természetszerűen elvezeti a gondolkodó embert az Isten fogalmához. Félreértene tehát ezt az érvet az, aki azt hiszi, hogy itt szinte valami szavazásról, többségi elvről van szó. A döntő ebben az érvben, hogy az Isten létezése a helyes gondolkodásnak az eredménye és a logika törvényeinek magától fakadó alkalmazásából következik. Érvényesül tehát az okság és az elégséges alap elve.

2.

A lelkiismeretből vont érv. Tény: a lelkiismeret léte mindenkor és mindenhol tapasztalható. Lelkiismeretlen ember csak a modern regényekben és az elfogult írók műveiben él. A rendőrség és a bírák tapasztalata csak eltompított és eldurvított lelkiismeretet ismer, de egészen lelkiismeretlen ember csak abnormális ember lehet. Az örültektől és bolondoktól mégsem

lehet kiindulnunk. Hogy pedig az egészséges és egyetemes ember elfogadta a lelkiismeretet, azt bizonyítja, hogy mindenkor különbséget tett erkölcsi jó és rossz között, azután érezte a kötelességet is; hogy a jót megtegye, és a rosszat kerülje, még pedig nemcsak emberi tekintetből, vagy a földi büntetéstől való félelemből.

Magyarázat: a lelkiismeret ténye föltételezi a törvény létezését, mert a lelkiismeret nem más, mint az egyetemes törvénynek alkalmazása az egyes emberre. A törvény létének elfogadása pedig föltételezi a törvényhozó létezését. A törvényhozó pedig föltételezi a törvény szentesítését is, vagyis a jutalmazást és büntetést. Mentől súlyosabb egy törvény, annál inkább szükség van szentesítésre, különben az emberek nagyon könnyen megszegnék azt. Az erkölcsi törvények pedig sokszor olyan súlyos terhek az emberre, hogy csak egy valóságos, abszolút és szent akarat hozhatta azokat létre, és egy igazságosan ítélőbíró és az ítéletet végrehajtani tudó erő magyarázza meg.

3.

A boldogságvágyból eredő érv. Tény: hogy minden ember kivétel nélkül vágyódik a boldogságra, vagyis arra, amit az esze jónak ismert meg a maga számára. Ez annyira egyetemes vonás, hogy még aki a halált választja, tehát földi szempontból a legnagyobb rosszat, az is azért teszi ezt, mert valami jót vár tőle, legalábbis a bajoknak a megszűnését vagy a büntetéstől való menekülést (állat még nem is lett öngyilkos). Ugyanígy a bűnös ember is azért követi el a természetfölötti szempontból legnagyobb rosszat, mert abban valami közvetlen jót is lát, és emiatt feledkezik meg a távolabbi rosszról.

De mi az, mi embert boldoggá tehetne? *Anyagi javak* nem tudják ezt megadni. „Kincs, hír, gyönyör, legyen bár mint

özön, a telhetetlen elmerülhet benne, nem fogja tudni, hogy van szívöröm”. Az anyagi javak három okból nem adnak boldogságot. Először mert nem lehetnek mindenkinek osztályrésze, másodszer mert mindig félni kell elvesztésüktől és megszűnésüktől, végül mert senki emberfiát még ki nem elégítették. Ha a fél világot megkapja valaki, akkor a másik fele után vágódik.

Több boldogságot adnak már a *szellemi javak* mint a tudás és az erkölcsi jószág, az igazi jellemesség. Először is azért, mert ezt senki el nem veheti tőlünk, de még magunk sem tudjuk szétoztani. Mert míg az anyagi javak kevesednek, ha megosztjuk azokat, hitünk, jószágunk, tudásunk nem fogy, akármilyen nagymértékben árasztjuk és osztjuk is azokat. Sőt, mentől többet adunk, tulajdonképpen annál gazdagabbak leszünk. Teljes boldogságot azonban ezek sem adnak, mert az ész nem ismeri meg a tiszta igazságot, a szív nem szeretheti a zavartalan szépséget, és az akarat el nem érheti a hiánynélküli jószágot.

Magyarázat: ennek az egyetemes váagnak akkor van meg tehát az elégséges alapja és az elfogadható oka, ha van egy lény, kiben egyesül az igazság, a szépség és a jószág, és akiben az emberi lélek megtalálja boldogságát.

Mégpedig ha azt látjuk, hogy a földi életben ezt a boldogságot nem éri el az ember, akkor a következtetés azt mondja, hogy kell lennie a halál után is életnek, mégpedig a végtelen és tökéletes boldogítóban a maga boldogságát megtaláló életnek.

4.

Megerősítő lélektani érvek. Találunk még egész sor olyan körülményt az ember lelki világában, melyek, ha nem is tudják bizonyítani teljesen, de föltétlenül megerősítik az emberben

az Isten-hitet. Mégpedig szinte naponként találkozunk ilyen bizonyítékokkal, csak sokszor nem tudatosítjuk azokat. Nem fogadjuk el az igazság bizonyítékának annak *gyakorlati értékét*, de egészen mellőznünk azonban nem szabad, mert valami igazságmag van bennük. Valóban az Istenbe vetett hit védi az egész társadalmat, az egyes ember erkölcsét neveli és megőrzi. Szépsége boldoggá tudja tenni itt az embert. Vigasztaló ereje a legnagyobb szenvedésben, a legsúlyosabb csapásokban is megnyugtató erő.

Tapasztalati tény az is, hogy ahány jó, erkölcsös, nemes lelkű és *jellemes emberrel* találkozunk, az csaknem *mindig mélyen istenhívő*, de szinte soha nem istentagadó, legföljebb nem mutatja az emberek felé a maga hitét. Viszont fordítva látjuk, hogy az istentagadó emberek vagy nemgondolkodók, könnyelműek, léhák, a szerencse dédelgetettjei. Sőt a Szentírás szavával: „mondá az esztelen szívében, hogy nincs Isten”, hiszen a fölületes és féltudás az lényegében butaság, vagy pedig erkölcsi szempontból alacsonyrendű, parázna, irigy, hazudozó.

Hasonlóképpen megerősíti az Istenbe vetett hitet az *a kapkodó összevisszaság*, melybe az istentagadó elméletek hullnak. Önmaguk közt is ellentmondásokba keverednek. Míg az Isten bizonyításán századok legnagyobb elméi fáradoztak, és – mint látjuk – egységre jutottak, addig az istentagadás úgyszólván évtizedenként kénytelen változtatni divatját. Mindig új és új utakon próbálja keresni a maga igazolását. A legtöbbször nincs is igazi érve, amit pedig érvként fölhoz, az legtöbbször csak félremagyarázás vagy meg nem értés.

III. A BÖLCSELETI ISTEN-ÉRVEK

A legerősebb Isten-bizonyítékokat a metafizikai Isten-érvek nyújtják, de ezek az átlagember számára a legnehezebben megérthetők, mert egyrészt megkívánják a metafizika alapfogalmainak ismeretét, másrészt a logika normáinak pontos követését. A valóságnak mindenre illő kategóriáiból indulnak ki, tehát a bizonyító erejük is egyetemes. Míg a fizikai Isten-érvekkel szemben lehetett nehézségeket fölhozni, a lélektani Isten-érvek pedig sokszor inkább csak megerősítők, mint bizonyítók, addig a bölcseleti Isten-érvek föltétlen bizonyító erejük.

1.

Az esetlegességből vont érv. Tény: hogy minden valóság esetleges. Bizonyítható azzal, hogy ami csak ma van, az egykor nem volt, és lesz idő, amikor megszűnik, tehát létezése nem feltétlenül szükséges.

Következmény: minden, ami esetleges, az létének alapját nem önmagában bírja, hanem másban. De tovább folytathatjuk az okoskodást és mondhatjuk, hogy nem minden származik mástól, hiszen a mindenén kívül nincsen más. Kell tehát lennie a mindenén belül olyan létezőnek, ki önmagától való (ens a se), és éppen ezért független létező (ens absolutum).

2.

A változásból vont érv. Tény: hogy a mindenségnek egyik legegyetemesebb jelensége a változás. Ezt fejezte ki a görög bölcs azzal, hogy minden átalakul (panta rei).

Minden változásban és átalakulásban azonban a gondolkodó ész két állomást különböztet meg: ami változik, alakul, fejlődik, az valamiből lesz valamivé. Az első állapot a bölcsélet nevén potentia, képesség, a második pedig a kialakult valóság, az actus.

Következtetés: folytathatjuk népiesen is az okoskodást, és mondhatjuk, hogy a mag, a tojás a potentia, – a virág, a tyúk a már kialakult actus. Ha ezek után azt kérdezzük, hogy mi volt előbb, a virág-e vagy a mag, a tyúk-e vagy a tojás, feleletül csak azt tudjuk adni, hogy az egyik első volt. Erről pedig tudjuk azt, hogy nem származhatott a másiktól, különben nem lehetett volna első, hanem valaki másnak teremteni kellett.

Tudományosan így vethetjük fel, a kérdést: mi volt előbb: potentia-e vagy actus? A bölcselkedő ész erre a kérdésre határozottan tud felelni: az actus. A potentia ugyanis mindig és kivétel nélkül már meglévő valóságnak a tulajdonsága, sajátosága, birtoka. A kezdet kezdetén tehát volt a valóság (Ens), mégpedig a tiszta valóság (actus purus), mert nem már meglévő potentiából lett, de viszont minden más változásnak ő a változatlan és mindenható oka (omnipotentia).

Itt találkozik össze az isteni kinyilatkoztatás a gondolkodással, mert Isten is Sina hegyén az égő csipkebokorban így nevezte meg magát: Én vagyok, aki van, vagyis én vagyok a lét, a tiszta valóság.

3.

A tökéletlenségből vont érv. Tény: hogy minden létező esetleges és változó, tehát tökéletlen. De magyarázatát minden lény szükségképpen önmagától létező, tiszta valóságban, tehát a tökéletességben bírja: még pedig végtelenül tökéletes lényben.

Következtetés: végtelenül tökéletes azonban csak egy lehet, mert két végtelen egymást kizáró fogalom. Tehát a gondolkodó ész által megismert, önmagától létező, szükségképpeni, tiszta valóság, mint végtelenül tökéletes lény csak egy lehet.

4.

Az eszmékből és értékekből vont érv. Ez Szent Ágostonnak híres Isten-bizonyítása. Bizonyos fokig a legszebb és legerősebb Isten-érv, de mert nagyon elvont, azért gyakorlatban ritkán használják föl.

Tény: Az emberiség közmegegyezése a legfőbb értéknek ismeri el az igaz, a jó és a szép eszméit, és hozzátehetjük még negyedik gyanánt a szent eszméjét. Mindezek az eszmék azonban nem függenek sem magának az embernek a gondolatától, sem pedig a többé-kevésbé tökéletlen megvalósulásától. Példának elég csak az egyiket kiemelni; az igazság eszméjét. Az egyszeregy igazsága független a tértől és az időtől, de független a gondolkodó embertől is. Ha nem volna a világ, ez az igazság akkor is igazság maradna. Ha nem lenne ember, aki rájön erre az igazságra, az igazság akkor is megvan. De ugyanígy mondhatjuk, hogy a jó is, meg a szép is, meg a szent is legalább fogalomban megvolna akkor is, ha sem az anyagi világ, sem az ember nem léteznék.

Következtetés: kérdés csak az, honnan van ezeknek a legszebb eszméknek és legfőbb fogalmaknak ez az anyagi világtól és ez az emberi megismeréstől független léte? Mi magyarázza meg azután az egész emberiségben jelentkező vágyat a részleges igazság és tökéletlen jószág megismerése után a teljes igazság és az igazi jószág, a véges szépség és még nem teljes szentség megismerése után a tökéletes szépség és a teljes szentség után? Mind a kettőnek kell elégséges alapjának

lennie, ez pedig nem lehet más, mint az igaz, a jó, a szép és a szent legteljesebb megvalósulása: az Isten.

A bölcselkedő emberek még más bizonyítékokkal is próbálkoztak, bár nem mindig sikeresen. Ezek közül a sikertelen kísérletek közül kettőről emlékezzünk meg röviden. Az egyik a modern gondolkodás megindítójának, *Descartesnek a bizonyítéka*. Kiindul a módszeres kételkedésből, hogy azután egy világos alapigazságból a matematika példájára teljes biztossággal levezessen minden igazságot. Az első kétségbevonhatatlan ténynek veszi, hogy én, aki kételkedem, vagy más szóval gondolkodom: vagyok. Ennek az igazságnak nyilvánvalósága nem a következtetésből származik. De azt mondja Descartes, hogy az igazság kritériuma a tisztán és világosan való fölfogás. Ez segít el azután az Istennek biztos megismeréséhez. Harmadik lépés Descartes szerint következik abból, hogy Isten végtelenül bölcs és igazmondó, tehát igaznak kell lennie az érzéki tapasztalatnak és a tiszta és világos fölfogásnak is, különben Isten folyton megcsalna bennünket (jellemző példa tehát a *circulus vitiosus* logikai hibájára).

A másik híres érv *Szent Anzelm ontológiai Isten-érve*. Újra és újra megcáfolják, de újra és újra valamilyen formában visszatérnek hozzá. Okoskodását legrövidebben így lehetne kifejezni: Él a gondokozó emberiségben egy végtelenül tökéletes lénynek az eszméje. Végtelenül tökéletes lény eszméjéhez azonban szükségképpen hozzátartozik a létezés is, különben nem lenne végtelenül tökéletes. A végtelen tökéletes lénynek az eszméje tehát csak a végtelen tökéletes lénynek a létezésében bírja elégséges alapját.

Az érv ellen azt lehet fölhozni, hogy átugrik az eszmék létrendjéből a valóság létrendjébe: ez logikailag helytelen. De igazság is van benne, mert a végtelen tökéletes lényben – de csak egyedül ebben – a lényeg és a létezés szükségképpen

azonos. Ezen igazság miatt fogadja el Szent Aquinoi Tamás is ezt az okoskodást, mint megerősítő és megvilágító érvet, de nem kiinduló pontnak, és nem bizonyító erejű érvek. A megelőző érvek után azonban az Isten-tan kiépítésében már segítségünk lehet.

IV. A NEGATÍV ISTEN-ÉRVEK

Isten létét bizonyítja az a tény is, hogy senki még tudományosan megokolva Isten létét tagadni nem tudta. Nem is volna szükség már tárgyalni az istentagadó kísérleteket, ha újra és újra föl nem melegítenék őket, és újra és újra nem próbálkoznék a butaság és a gonoszság Isten ellen lázadozni.

1.

Különböztetünk először gyakorlati, azután elméleti és így látszatra tudományos istentagadás között. A legtöbb istentagadó az első csoportba tartozik. Úgy él, mintha Isten nem lenne, bár talán kimondottan sohasem gondolkozott arról, hogy van Isten vagy nincs. A gyakorlatban így Isten nélkül élnek részben *a szerencse dédelgetettjei*, részben *a szerencsétlenség sújtottjai*. Az egyiknek a jó sors veszi el az esztét, és él könnyelműen máról-holnapra az élvezeteknek, mintha számonkérő Isten nem is lenne. A másiknak pedig éppen a szerencsétlenség veszi el az esztét, mert nem tudja megérteni, hogy a jóságos Isten fogalmával mint lehet megegyeztetni a világban tapasztalt sok szenvedést, fájdalmat és bajt. Általában véve a tapasztalat azt mutatja, hogy a könnyelmű emberek, ha bajba kerülnek, akkor az Istenhez szoktak fordulni. A szerencsétlenség pedig

a hívőket szokta megzavarni, de csak azért, mert hitük nem volt elég mély és nem volt valójában helyes hit. Az Istenben való hitet a földi jólétet biztosító intézetnek látták, és azt hitték, hogy az Isten jutott csődbe, amikor csak a saját helytelen elgondolásuk nem állotta ki a próbát.

Két másik csoportot alkotnak a gyakorlati istentagadók között az *esztelenek és a gonoszok*. Az előbbiektől a legrosszabbak a félműveltek. Ezek itt-ott olvasnak, de meg nem értenek eszméket, átvesznek, de meg nem emésztnek gondolatokat. Igaz marad, hogy a féltudás sokszor elvezet Istentől, míg az egész tudás hozzávisz. Tény ugyanis, hogy a világ legnagyobb gondolkozói és tudósai nagyobb többségben egyenesen Isten-vallók voltak, de az Istenről nemnyilatkozók hallgatása nem bizonyítja, hogy nem volt meg szívükben az Istenbe vetett hit. Kimondottan istentagadó tudós szinte ellentmondás a jelző és a jelzett szó között. Nem is igen találunk ilyet. Annál többen vannak, akik azért tagadják Istent, mert félnek tőle. Úgy tesznek, mint állítólag a strucc, mikor a porba dugja a fejét a fenyegető veszedelem előtt. Félnek az igazságos Isten büntetésétől, ezért próbálják letagadni létezését. Legjobban azonban örökös remegésük mutatja, hogy igyekezetük sikertelen maradt. Szabad tehát a választás, hogy kiknek a csoportjába akarunk mi tartozni: az Istent megvalló, bölcs és jó emberek közé, vagy az Istent tagadó buták és gonoszok táborába? „Itt az idő, válasszatok!”

2.

A tudományos színezetű istentagadó elméletek nagy része nem magának az Istennek a létezését tagadja, hanem csak *a biztos megismerhetőségének a lehetőségét*. Három legismertebb képviselője Kant, Spencer és Comte. Kant: A tiszta ész

kritikájában azt mondja, hogy az értelem csak a tudatban megjelenő képet ismeri meg, nem pedig magát a valóságot. Ennek következményeként nem ismerheti meg biztosan a tudaton kívül lévő valóságokat, még kevésbé az Istent (*Idealizmus.*) Spencer Herbert szerint az ész csak a fizikai világot tudja megismerni, ami a fizikán túl van, az számára megismerhetetlen (*Agnoszticizmus*). Comte Ágoston pedig azt mondotta, hogy biztos ismeretnek csak azt fogadhatjuk el, amit a természettudományos megismerésnek eszközeivel, elsősorban pedig az inductioval, megfigyeléssel, kísérlettel pozitív módon be lehet bizonyítani (*Pozitivizmus*). Már pedig a szellemi világ és így az Isten nem esik bele ezeknek a körébe.

Hogy ezek az ismeretelméleti okoskodások mennyire nem komolyak, bebizonyítható ugyanezen szerzőknek más állításaiból. Kant második főművében: A gyakorlati ész kritikájában mint követelményt (postulatum) tartja szükségesnek az Isten létének elfogadását. Comte nagy rendszerében mindennek végső okát és alapelvét abban találja meg, amit ő Nagy Létezőnek nevez el (Grand Être). Végül Spencer pedig ugyancsak rendszerbe foglalja egész bölcséletét, és mindennek a végső okát elnevezi Megismerhetetlennek (The Unknowable). Mi ez, ha nem játék a szavakkal? S vajon miért teszik ezt? Csak azért, mert a Megismerhetetlen, Nagy Létező a gyakorlati észnek ez a követelménye nem a személyes és törvényt adó, de törvényt számon is kérő Isten, akitől félnie és rettegnie kell a bűnös embernek. Nem igazi hitetlenek tehát ezek, de a hit biztos alapjait azért megingatták.

3.

Látszatra tudományos istentagadás napjainkban a *monizmus*: az egész világmindenségnek egy elvből való megmagyarázása.

Ez a magyarázó elv lehet az anyag (materializmus) vagy a szellem (spriritualizmus), vagy az erő (energetizmus).

a) A *materializmus* azonban még magának az anyagnak a mivoltát sem tudja magából az anyagból megmagyarázni. Az anyagnak is van saját törvénye, rendje. Törvényt és rendet megállapítani azonban csak értelem tud, az anyagnak pedig nincs esze. Senki sem adhat abból, amije nincsen, és nem lehet több az okozatban, mint az okban.

A durva materializmus a tudomány világában már elavult álláspont. A nagy tömeg közé azonban most jutott el ennek különböző tanítása. Kettővel egész röviden, de foglalkoztunk. Az egyik a világ keletkezését magyarázó, Kant-Laplace-féle elmélet (kozmogónia), a másik a fajok keletkezését magyarázó darwinizmus.

b) Más alakja ugyanennek a gondolkodásmódnak az *energetizmus*. Nem az anyagból, hanem az erőből próbálja levezetni, mint egyetlen magyarázó okból a mindenséget (fölkállítása Ostwald nevéhez fűződik). Eszerint az egyedüli valóság a természetben az energia. A testek a maguk fizikai és kémiai tulajdonságaival tulajdonképpen csak különböző energiák kapcsolatai (így van térfogat, forma, hő stb. energia). A világjelenségei ezután energiaátalakulások, s ezeket az átalakulásokat néhány alaptörvény szabályozza. Hogy azonban mi az energia, azt pontosan még az elmélet fölkállítója sem mondotta meg. Ugyanúgy mint e tanításnak régebbi hirdetői is csak önkényes meghatározásokat adnak. A *dinamizmus* például azt mondja, hogy az anyag kiterjedés nélküli erőkből áll. Az anyag és az erő közötti különbség csak látszat, mert az erő érzékeinkben az anyag látszatát

kelti. Bölcslethez tehát nem lehet elfogadni, mert kiterjedés nélküli erőkből nem állhat össze kiterjedéssel bíró test. Továbbá, ha az erőknek nem lennének anyagi hordozói, akkor önmagukban lennének, és így már maguk volnának substantiák. Különösen el kell vetnünk ezt az elméletet, ha az élőlényekre is kiterjesztik, és mind a biológiai életet, mind pedig a szellemi életet kizárólag csak energiákkal akarják magyarázni.

c) Veszedelmesebb a monizmusnak az az iránya, mely az anyag és szellem kettőségéből a szellemet fogadja el egyedül, és azt mondja, hogy maga a mindenség (pan) egyúttal az istenség is (theos). Tagadja tehát a személyes Isten létét, és azt mondja, hogy a világ ősoka, és alapja magával a világgal azonos, személytelen, örök való. Tartalmilag két alapformája van: az egyik a világot hangsúlyozza, és azt látja el isteni tulajdonságokkal (ez a szoros értelemben vett *pantheizmus*, leghíresebb bölcselője Spinoza). Az Isten tehát az egyedüli substantia, a világ csak *accidentia*. A másik irány az Istent hangsúlyozza, és szerinte az Isten minden és a világ semmi (ezt helyesebben *theopanzizmusnak* kellene nevezni). Ez a tanítás minden formájában téves és kártékony, főként azért, mert bár bensejében istentagadó elmélet, azért igyekszik a vallásos színezetet megőrizni. Sokszor úgy jelenik meg mint vallásforma, és a természet kultuszát terjeszti. Néha költői inspirációkat ad, és nem egyszer úgy írnak, ahogy egy Szent Assisi Ferenc zengi a Naphimnuszát. Az egyénnek pedig az önistenítéssel hízaleg, de az erkölcsi felelősséget aláássa. Végső eredményben pedig Isten és a teremtmény különbségének elmosásával megtámadja a vallás gyökerét: az Istentől való függést.

Megcáfolására hivatkozhatunk az emberiség közös éntudatára. Ebben mindenki megtapasztalja belsőleg, hogy ő maga és a világ nem lehet egy és ugyanaz. Tele van ez az elmélet ellentmondással, mert, ha igaz volna, akkor ugyanaz lenne egyszerre jó és rossz, véges és végtelen, teremtmény és Teremtő, már pedig ez logikai és metafizikai lehetetlenség.

Összefoglalóan minden istentagadóval szemben helyezkedhetünk a logikának arra az álláspontjára, hogy először nekik kell bizonyítaniuk tanításuk igaz voltát, mert az istentagadás a későbbi, és az istentagadók vannak kisebbségben. Amíg ezt tudományosan meg nem teszik, – már pedig nem tudják megtenni, – addig bizonyítás nélkül el is vethetjük az ő tanításukat (*Gratis asseritur, gratis negatur*).

V. ISTEN MIBENLÉTE

A gondolkodó ész nemcsak azt tudja megmutatni, hogy Isten van, (*esse, existentia*) hanem arra is tud bizonyos feleletet adni, hogy mi az Isten mibenléte (*essentia*), más szóval mik az Isten tulajdonságai. Ami a katekizmusban rendszertelen csoportnak látszik, azt vissza lehet vezetni, és rendszerezni lehet egy alapigazság szerint.

Ez az alapigazság: Isten a tiszta valóság (*actus purus*), még pedig szellemi valóság: tehát értelem és akarat. A bölcsélet szavával így fejezhetjük ki, hogy Isten abszolút lét, az abszolút értelem és az abszolút akarat.

1.

Isten mint abszolút lét, szemben a mástól való léttel, csak önmagával való lehet (Ens a se). Ebben benne van a létnek a teljessége is, benne van, hogy maga a lényegnek és a létezésnek teljes egysége. Ebből tovább levezethetjük, hogy a lét tartalma szempontjából Isten a végtelen tökéletesség és a létmódja tekintetében pedig teljesen egyszerű valóság.

Abból, hogy Isten végtelenül tökéletes lény, két nevezetes következtetést kapunk. Az egyik, hogy Isten *fölfoghatatlan*. Valamit fölfogni ugyanis annyit tesz, mint azt egész megismerhetőségében megérteni. A véges emberi ész a végtelen kimerítésére képtelen: mert ha kimeríthetné, akkor maga is végtelen lenne. Istenből tehát valamit megismerünk, de egészen fölfogni képtelenek vagyunk. De ugyancsak igaz az is, hogy az Isten *kimondhatatlan*. Csak olyan fogalmakra vannak szavaink, melyeknek fölfogására képesek vagyunk. Mivel pedig Istent nem tudjuk fölfogni sem, azért kimondani sem tudjuk. Bármit is ismerünk meg Istenről, csak a véges dolgokon át ismerjük meg, s ezért minden gondolatunk mögötte marad Isten végtelenségének.

Isten, mint abszolút lét, a világhoz viszonyítva a *téren és időn felül áll*. Az időben Isten örökké van; nincs benne múlt, sem jövő, hanem csak *örök jelen*. Létének nincs kezdete és nincs vége, de nincs benne egymásután sem. Ezért ő abszolút változtathatatlan és fölötte áll minden változásnak, a térben is van az Isten, még pedig mindenütt jelen van. Egyrészt mint a térnek szerzője és teremtmője, de benne van mint fönntartó erő is. Benne élünk, mozgunk és vagyunk. Mégis a térrel összehasonlítva *mérhetetlen*, mert fizikai egyszerűsége miatt nem kiterjedt, helyhez nem kötött, kiterjedés körül nem zárja.

Népiesen ezt a tulajdonságot fejezi ki az Isten szeméről való hasonlat, hogy ő mindenhol és mindent lát.

2.

Az Isten mint abszolút értelem ismeri először is teljesen és tökéletesen önmagát: mégpedig saját lényege által ismeri. De ugyanígy saját lényege által ismeri a világot is teljesen és tökéletesen. Ismeri a legkisebb és a legelrejtettebb dolgokat, az eszes teremtmények gondolatait, szándékait és titkos tetteit. Ismeri a múltat és a jövőndőt, mert előtte minden jelenvaló.

Előretudásának tárgya nemcsak a fizikai szükségszerűséggel bekövetkező jövő esetek, hanem a *jövő szabad tettek* is. Sőt ismeri még azokat is, amelyek nem következnek be, de bekövetkezhetnének. Ebből vonják le sokan a téves következtetést: Ha az Isten ismeri a jövő szabad cselekedeteket, akkor azoknak kell következniök, akkor nem szabadok. Felelet: az Isten előretudása nem befolyásolja a jövőt, és ezért a szabad cselekedet nem azért következik be, mert az Isten előre tudja, hanem azért tudja, mert be fog következni. (Két nagy tanító példája világossá teszi. Szent Tamás szerint a toronyőr látja a torony alatt elvonuló csapatot; tudja előre, hogy merre mennek. De ez a szemlélete és ez a tudása semmi hatással nincs a csapat irányára. Szent Ágoston pedig a múltat veszi példának, és rámutat, hogy a visszaemlékezésünk, tehát tudásunk sem meg nem változtatja a múltat, sem nem irányítja. Úgy az Isten is a jövő szabad tetteket öröktől fogva – ahogy mi a múltban – látta, de szabadságukat az ő szemlélete nem veszi el.)

Az Isteni előrelátás tényét a természetes ész is megállapítja, de nem tudja határozottan megmondani, hogy Isten hogyan ismeri, főként a szabad jövő tetteket. Erre különböző tanítások

alakultak ki. A legmélyebb Szent Tamás tanítása. Eszerint Isten minden jövő tettet a saját végzésében ismer meg öröktől fogva. Az ő végzése a valóban bekövetkezőkre föltétlen, a lehető jövőkre nézve föltételes: eszerint a valóban bekövetkezők az ő csalhatatlan, mindenható akarata szerint valósulnak meg az időben, a lehetségesek pedig azért nem valósulnak meg, mert Isten a föltételüket nem akarja öröktől fogva megvalósítani.

Istennek ez a mindentudása teljesen magától való. Nem rajta kívül eső forrásból fakad, mert ismeretének nemcsak forrását, hanem tárgyát, mértékét és indítékát önmagából meríti. Ő mindent egyetlen végtelen értékű eszmében: önmagában ismer meg. Tehát nem úgy, mint az ember, mikor egyik gondolatról a másikra halad előre. Ezért mondjuk, hogy Isten a legfőbb és abszolút igazság, mert nála a lét és az ismerés azonos, és minden igazság és érthetőség tőle van: ő az őszigazság.

Istennek ez a mindentudása azonban gyakorlati is, mert úgy tud elrendezni mindent, hogy az ő tervét szolgálja, és mindennek a vége az lesz, amit ő akar. Még a rossz is csak átmenetileg és látszatra tud ellenszegülni Isten tervének, végső eredményben ez is őt szolgálja. Ezért mondjuk, hogy ő *végtelenül bölcs*.

Ebből az igazságból következik, az is, hogy Isten az abszolút szépség önmagában, és ő minden teremtettségnek a végső oka. Így bizonyítjuk ezt: Isten a legteljesebb tökéletesség, és az isteni értelem ezt a végtelen tökéletességet teljes egészében átvilágítja s a maga gazdagságában kifejezésre juttatja.

3.

Isten mint abszolút akarat pszichológiailag szabad és mindenható, etikailag szent, jó, igazságos és hű. Mindez megmagyarázza az isteni létnek még sok más tulajdonságát.

Az Isten akaratáról tudjuk, hogy ő mindig csak önmagát akarja, és minden más egyebet önmagáért akar. Azután míg az ember akarata néha csak képesség, az Isten akarata mindig actus: amit az Isten akar, azt egy, örök és változhatatlan akarási ténnyel akarja, még pedig az akarathatóságnak foka szerint.

Istent rajta kívül semmi nem indíthatja, mert ő az abszolút jóság. Önmagában van minden jónak foglalata; – ő mások számára minden jóságnak és értéknek szerzője; – s egyúttal az értelmes teremtmények végső célja és boldogsága.

Éppen ezért Isten végtelenül boldog, mert önmagában bírja mindazt, amit csak kívánhat. Isten elsősorban is mindenkifölött önmagát szereti, de nem önző szeretettel, hanem mert minden szeretetreméltóság őbenne van meg a legtisztábban, tehát önmagát végtelenül kell szeretnie. De szereti mindazt, ami rajta kívül van, hiszen a teremtmények minden szeretetreméltósága ő tőle van. Istennek ez a teremtmények iránt való szeretete csak jóakaró szeretet (*amor benevolentiae*). Oly mértékben szereti teremtményeit, amint jóságából valamit visszatükröznek. Mivel legkiválóbb lény az ember, ezért az Isten a világ teremtményei közül az embert szereti legjobban. Az emberek közül pedig azokat szereti fokozottabban, akik jobban visszatükrözik őt magát. (A teremtés Isten képmásává tette az embert, – a megváltás Krisztus-mássá, – a megszentelés pedig Isten szemében szentté tesz.)

Kérdés csak, hogy milyen viszony van az Isten akarata és a rossz között. Először is különböztessünk a rossz különböző fajai között. Van először fizikai rossz (betegség, földindulás, tűzvész stb.). Ezek a világgal és fejlődésével együtt járók, és csak annyiban rosszak, amennyiben az ember magára nézve szenvedésnek, rossznak érzi. De ezek a rosszak Isten tervét szolgálják, ezért akarhatja, sőt a mai világrendben akarja is Isten a fizikai rosszat. Van pszichikai rossz. Ilyen

elsősorban az érző lény szenvedése és halála. Ennek forrása lehet a fizikai rossz is, de lehet az erkölcsi renddel is összefüggésbe hozni. Ekkor meglátjuk a célját és értelmét: vagy büntetés az elkövetett bűnért, vagy próbáratétel a jelenben, vagy érdemszerzés a jövő számára. Így tehát ennek a célnak szolgálatában Isten a pszichikai rosszat is akarhatja, sőt akarja is. Végül van erkölcsi rossz, idetartozik minden bűn. Isten az erkölcsi rosszat, vagyis a bűnt nem akarja sem magában, sem magáért, sem más kedvéért, hanem csak megengedi. Ezt pedig azért engedi, meg, mert ő azt is jóra tudja fordítani, és a teremtés célját el tudja mindenképpen érni.

Az Isten akarata szabad, tehát ment minden külső erőszaktól és belső kényszertől. Ezért állásfoglalásában kizárólag az akarat tárgyának értékelése dönt; szabadon választ, hogy teremtsen, vagy ne teremtsen, vagy milyen világot teremtsen.

Isten akarata mindenható akarat. Mindent megtehet, amit csak akar, és ami belsőleg, fogalmilag lehetséges. (Ezt nem értik, akik azt mondják, hogy Isten nem lehet mindenható, ha mindenhatóságának határai vannak, ha nem teheti meg például, hogy a megtörtént ne legyen megtörtént, nem alkot hat négyszögű kört. Felelet: ami belső ellentmondást foglal magában, az lehetetlen. Nem Istenben van tehát a korlát, hanem a logikai, metafizikai, vagy erkölcsi ellentmondásban.) Akaratának mindenhatóságából következik, hogy nála akarat és kivitel egybeesik. „Ő szólt és lettek; parancsolt és létrejöttek.” (32 zs 9). Ezzel a szuverén hatalommal teremtette meg a világot, ezzel tartja fenn és viseli gondját.

Az Isten abszolút akaratát nézzük még meg az emberrel kapcsolatban. Ekkor meglátjuk, hogy végtelenül jóságos. Ez először is abban nyilvánul meg, hogy sokszor a szükségesnél és a megérdemelnél többet ad, mert ő bőkezű. A bűnöst nem bünteti azonnal, hanem nagyon sokáig vár a megtérésére,

néha a halál pillanatáig, mert ő végtelenül türelmes. Ha a bűnös feléje fordul, akkor megbocsátja bűneit, mert ő végtelenül irgalmas. De irgalmában nincs semmi gyöngeség. Nála az igazságosság és irgalom egybeesnek: „Az Úr minden útja irgalom és igazság.” (24 zs 10). Számbaveszi az ember nyomorúságát, ezért irgalmas, de azután valódi értéke szerint kezeli az embert, mert egyúttal igazságos is.

Istennek mindezekből a tulajdonságaiból következik még két fontos mozzanat. Az egyik, hogy ő *föltétlenül igazat* mond. Azért minden szava és kinyilatkoztatása az igazságnak tévedéstől mentes kinyilvánítása: ez hitünknek alapja. Másodszor *hűséges*, nemcsak fenyegetéseit, de ígéreteit is föltétlenül valóra váltja: ez reményünk alapja. Ez mind együtt, amit így eszünkkel Isten mibenlétéből megismertünk, szeretetünk táplálója.

VI. ISTEN ÉS A VILÁG

Az anyagra, az életre és a világegyetemre vonatkozó végső kérdésekre akkor tudunk felelni, ha megvizsgáljuk Isten és a világ kapcsolatát. Mikor az Isten-érveket vizsgáltuk, akkor a tapasztalati világból indultunk ki, és emelkedtünk az okság lépcsőjén az abszolút valóhoz. Most az Istenből kiindulva nézzük ezt a világot, és arra jutunk el, hogy a világ minde-
nestül Isten műve keletkezésében és fönnállásában, létében és tevékenységében.

I.

A *teremtés* (creatio) szoros értelemben jelenti egy dolognak egész mivolta szerint való létrehozását, úgy hogy előtte

semmi sem volt, amiből mint anyagból létesülhetett volna (első teremtés). Tágabb értelemben teremtésnek mondjuk új lényeknek már meglévő anyagból való létesítését (második teremtés). A szoros értelemben vett teremtésnél a semmiből való létrehozás nem annyit jelent, hogy a semmi volt az anyag, amiből készült a dolog, mert semmiből semmi sem lesz, hanem éppen azt nyomatékozza, hogy nem „valamiből” készült és így a semmi után lett. Ilyen létesítő ereje csak az abszolút valónak van, mert a teremtés a lét gyökeréig hat, azzal szuverénül rendelkezik, s így a lét teljességének birtokában levő végtelen hatalmat kíván.

A kinyilatkoztatás szerint Isten az egész világot szoros értelemben vett teremtéssel teremtette, egyes mozzanataiban pedig a tágabb értelemben vett teremtéssel. A kinyilatkoztatás idevonatkozó tanítását a következő hittételek foglalják össze:

1.

Egyedül Isten teremtette a világot, minden közvetítő lény kizárásával. A Szentírás sehol sem szól semmiféle demiurgoszlól, sőt mindent Istenre, mint alkotóra vezet vissza, s kiemeli az ő szuverén hatalmát, aki által minden lett, ami lett. A teremtés nemcsak az Atyának, hanem az egész Szentháromságnak, mint egyetlen elvnek műve (IV. lateráni zsinat). Ha tehát az Atyát különlegesen mondjuk teremtőnek, ez csak tulajdonítás (appropriatio), mert a Szentháromságnak minden kifelé irányuló tevékenysége közös mind a három Személlyel.

2.

Isten a világot *semmiből* teremtette. Így szól kifejezetten is a Szentírás (2 Makk 7,38), és legalább értelem szerint a Szentírás

első mondata is: „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet”. A héber igét ebben a formában a Szentírás mindig csak isteni tevékenységgel kapcsolatban használja, melyben sohasem szerepel valamely meglévő anyag. A szövegösszefüggés is jelzi ezt, mert a kiemelt „kezdetben” szó nyilván az abszolút kezdetet jelenti. Megerősíti ezt „az eget és földet” kifejezés, amely a szentírási nyelvhasználatban a mindenséget jelenti. Az így megteremtett világ rendezése, fölékesítése, benépesítése azután már a tágabb értelemben vett teremtés műve.

3.

Isten *időben* teremtette a világot. Szabatosabban: az idővel együtt, mert az idő akkor kezdődött, amikor az Istentől különböző, változékony lények létrejöttek. Eszerint a világ nem kezdetnélküli, még anyagára nézve sem (dualizmus). Bár a teremtés eredménye (*creatio passiva*) időbeli, Isten teremtettségének (*creatio activa*) örök, mert öröktől fogva akarja, hogy a világ időben jöjjön létre. Ha nem így volna, Isten nem lehetne teljesen változatlan.

4.

Isten a világot *szabadon* teremtette. Szabad volt abban, hogy teremtsen-e vagy ne, és abban is, hogy ha teremt, milyen világot hozzon létre. Ez Isten abszolút függetlenségéből következik.

5.

Isten a világot *jónak* teremtette. Nem volt kényszerítve arra, hogy csakis a „legjobb” világot teremtsen (Leibniz), és így tarthatatlan az abszolút optimizmus, de nem áll meg viszont

a pesszimizmus sem, mellyel szemben hivatkozhatunk a Szentírás folyton ismétlődő kijelentésére is: „és látá Isten, hogy jó.” Sőt három szempontból aránylag ez a világ a legjobb: amennyiben ti. a létesítő oka, a mintaok és a cél oka a legjobb: maga az Úr.

6.

Isten a világot *örök eszméi szerint* alkotta meg. Ez biztos hittani következtetés. Isten ugyanis máshonnan, mint önmagából nem meríthetett. Isten a világ cél oka is, amennyiben:

7.

Isten a világot *önmagáért*, „a maga dicsőségére” (vatikáni zsin. 3. ülés) teremtette. Ez következik Isten abszolút mivoltából, melynél fogva lehetetlen, hogy tevékenységének végső célja őrajta kívül essék. Az eszes teremtmények boldogsága a teremtés másodlagos célja.

Minthogy a világot minden mozzanatában Isten hozta létre, azért a teremtés után is minden pillanatban rászorul arra, hogy az Isten a létben megtartsa (fenntartás), tevékenységében segítse (együttműködés) és megfelelő célra irányítsa (gondviselés). Erről a háromról kell még szólnunk.

Bölcséletileg a teremtés lehetőségét és tényét tagadják mindazok az irányzatok, melyek tagadják Isten létét (anyagelvűség, pozitívizmus), vagy amelyek Istent azonosítják a világgal (pantheizmus, monizmus), vagy amelyek Isten mellett egy más, öröktől fogva való és nem-okozott elvet (anyag, semmi) vesznek fel, amiből mint anyagi okból lett a világ (gnoszticizmus, manicheizmus stb.). A teremtés azonban semmi fogalmi ellentmondást nem tartalmaz. A teremtés lehetetlensége két részről eredhetne: az ok (Isten)

vagy az okozat (teremtmény) részéről. Az ok részén nem lehetetlen a teremtés, mihelyt van olyan lény, aki képes egy dolgot teljes mivolta szerint létrehozni. Van azonban ilyen lény: az Isten. Ő a lét teljességének szuverén birtokosa, tehát cselekvésében nem függ senkitől, mástól. Ha Isten cselekvő ereje végtelenül tökéletes, akkor teljesen független is valaminek létrehozásánál mindennemű más anyagnak közreműködésétől, azaz teremtés által hozhatja azt létre. Az okozat részén sincs a teremtésnek fogalmi akadály, mert a lét és mástóllevőség fogalma közt belső ellentmondás nincsen. Sőt minden evilági dolog magán hordja a mástólvalóság jegyét. Istenen kívül semmi sem belső oka a maga létének, és nem bírja azt korlátlanul, hanem kapta. Még pedig attól a léttől, mely önmagában hordja létének okát, vagyis amely lényege szerint a szükségszerű lét teljessége, Istentől.

A teremtésfogalom magában véve nem zárja ki a világ örökkévalóságát. A teremtés időbeliségét teljes biztonsággal mégis csak a kinyilatkoztatásból tudjuk.

A természettudományok egyetlen eredménye sem mond ellent a teremtés dogmájának. Így az anyag s az energiamegmaradásának törvénye nem is érinti az anyag s az energia eredését, hanem azokat már föltételezi. Häckel „szubsztancia-törvénye” merő monistaképzeltetés. Örök körmozgásról beszélni nem lehet, már a mechanikai hőelmélet miatt sem, amely szerint a világfolyamat kihunyóban van (entrópiatörvény).

A fejlődés eszméje a teremtésnek nemcsak nem mond ellent, hanem annak egyenes megerősítése. Kétféle fejlődés jöhet itt számításba: 1. a kozmológiai (kozmogonai), amelyben minden az ős ok (causa prima) föltételezésén nyugszik, s amelynek sarkköve az örök, első Mozgató. 2. A biológiai fejlődés (descendentia). Ennek két határa van: az ősnemződés lehetetlensége, és annak a lehetetlensége, hogy az emberi lelket

az állati lélekből való származással megmagyarázzák. E két határ közt lehetséges a fejlődés. De hogy volt-e fejlődés, és hogy az egy- vagy többtörzsű-e, azt a bölcsélet szabad kutatás tárgyának hagyja. Azok a fejlődésemléletek, melyek a teremtetést teljesen mellőzik, egyben ki is esnek a tudományos kutatás mezejéről. A teremtés ténye nemcsak a természetbölcséletnek és a hittudománynak alapvető tétele, hanem az erkölcstannak is, mert az erkölcs fogalma az Istentől való függésen alapul. Az alapelv mellett merőben természettudományos kérdés marad, hogy vajon a növény- és állatvilágnak szinte számtalan fajtára való szétvirágzása közvetlen vagy közvetett teremtés műve-e. Ez utóbbira már Szent Ágoston is gondol, hogy esetleg a teremtés egy magasabb rend csírájának a világba helyezése folytán történt. Jellemző, hogy szinte minden ősnép mítosza, ha talán eltorzult formában is, de megőrizte a bibliai teremtetéstörténet lényegét. (Az őshindu Rig Védája beszél világalkotó szellemről (Káma), a perzsák tudnak Ahura Mazdáról, a babiloniak Asszur és Tiamatról, az egyiptomiak Isis és Ozirisről.) Viszont a mózesi teremtetéstörténet fennkölt, tiszta, ésszerű és erkölcsileg komoly tartalmával messze fölötte áll ezeknek a mítikus teremtetéstörténeteknek kicsinyessége, meseszerűsége, sokszor nevetségessége fölött.

II.

A világ fönntartása. Minthogy Isten a világot semmiből hozta létre, és így az minden mozzanatában leggyökeresebben tőle függ, azért ha Isten fönn nem tartaná, nem is állhatna fönn egy pillanatig sem. (Ezt tagadja a deizmus, amikor azt mondja, hogy a világ a teremtés után a maga erejéből is fönnáll. Ezzel szemben az Egyház tanítását a római katekizmus tartalmazza.) A fönntartás a teremtés folytatása, és így Isten

világfönntartó tevékenysége lényegében azonos a teremítő tevékenységgel. Az első pillanatban a semmiségből kiemelt világ minden további pillanatában is rászorul arra a létadó és közvetlen isteni tevékenységre, mert magára hagyatva megállani sem tudna. A világ megsemmisítéséhez nem kellene Isten pozitív aktusa, elég volna hozzá, hogy Isten visszavonja fönntartó erejét. De a kinyilatkoztatásból tudjuk, hogy Istennek nem szándéka semmit sem megsemmisíteni. A fönntartás katolikus tana megvilágítja Istennek a világhoz való viszonyát. Először biztosítja az Istennek a világban való immanenciáját, hiszen Isten abszolút erejével ott van minden való legmélyén. De elkerüli Istennek és világnak pantheista azonosítását. Másodszor kiemeli a világnak Istentől való lényeges különbözőség és relatív önállóságát, anélkül, hogy beleesné a másik végletbe: a deizmusba.

III.

Együttműködés (concursum divinum). Amint a teremtmények a létben meg sem maradhatnak, hacsak Isten a teremítés folytatásaképpen fönnt nem tartaná őket, ugyanúgy nem is működhetnének, ha Isten külön tevékenységgel ezt számukra lehetővé nem tenné. Ezt a minden teremtmény tevékenységére kiterjeszkedő teremítői segítséget nevezzük isteni együttműködésnek. Nem annyit jelent, mintha Isten működnék a teremtmények helyett, hanem hogy a teremtmények magukra hagyatva egyáltalában nem gyakorolhatnák képességeiket. Ha ugyanis ezt megtehetnék, akkor tevékenységükben függetlenek volnának Istentől. Ez azonban ellenkezik Isten abszolút voltával. Minden teremtményi tevékenység tehát két alkotóelemből áll: az egyik isteni, a másik teremtményi. A kettő azonban különböző, és bár szoros egységet alkotnak, de ez nem az összeadás

eredménye. A teremtmény ugyanis nem többet vagy mást tud az isteni együttműködéssel, mint anélkül, hanem amit tud, azt csak annak erejében tudja megtenni. Az együttműködés közvetlen, mert magára a tevékenységre irányul, és fizikai, mert mint reális valóság folyik be a teremtményi tevékenységbe. Minthogy az együttműködés minden teremtményi működéshez szükséges, tehát a szabad akaratú cselekvésekhez is, azért ki kell terjeszkednie a bűnös cselekedetekre is. De itt az isteni együttműködés csak a cselekedetnek fizikai mozzanataira vonatkozik, és nem azoknak bűnjellegére. A bűn ugyanis hiány, még pedig az erkölcsi normához való igazodás hiánya, és mint ilyen, nem szorul létesítő okra. Indirekt létesítője a véges teremtmény, mert a megfelelő eligazodást elhibázza (nincs meg benne az Isten felé fordulás, hanem helyébe beáll az aversio a Deo: Istentől való elfordulás). A közelebbi meghatározásra vonatkozóan két nagy csoportra oszlanak a vélemények. A tomisták Isten abszolút uralmát hangoztatva azt vallják, hogy a teremtetten akarat csak úgy szánhatja rá magát valamely elhatározásra, ha Isten előzetesen és csalhatatlanul indítja az akaratot (*praemotio physica*). Ezzel szemben a molinisták az akarat szabadságának védelmében azt mondják, hogy a szabad teremtménynek mind a jó, mind a rossz elhatározására készen áll az Isten segítsége, de ez följánlott segítség (*concursum oblatum*). Morális indítás a jóra, de nem determinálja az akaratot. Az akarat önelhatározása a választással együtt és egyszerre, mint szabad akaratú tény az embertől, és mint fizikai tény az Istentől származik. Ezt a megoldást viszont az Isten abszolút uralmával nem lehet összeegyeztetni. A vitát azonban, úgy látszik, eldönteni sohasem sikerül.

IV.

Gondviselés (providentia). Dogma: Isten mindazt, amit megteremtett, gondviselésével óvja és kormányozza. Tágabb értelemben tehát a gondviselés jelenti a fönntartást és az együttműködést. Szorosabb értelemben a világnak egészben és részeiben a célra irányítását. Ez a célra irányítás Isten örök terve szerint történik, és így mikor az időben megvalósul, az már Isten előtt öröktől fogva tudott és elhatározott. Az isteni gondviselés 1. egyetemes: kiterjeszkedik minden teremtményre, bár Isten bölcsessége és jósága természetesen különösebb gondot fordít az értelmes lényekre, és a legkülönösebb gondviselés a természetfölötti cél megvalósítására irányul. A gondviselés egyetemessége kizárja a véletlent olyan értelemben, mintha bármi is történnék, ami nem volt benne Isten örök tervében. A gondviselés 2. változhatatlan, mert Isten tévedhetetlenül előre lát mindent, és szándékát föltétlenül végre is hajtja. De nem teszi tönkre a teremtmény szabad akaratát, és nem teszi fölöslegessé a kérőimát, mert mindentudásánál fogva már ezeket is beleillesztette eleve örök gondviselő tervébe. A gondviselés 3. teremtő jellegű, mert a teremtményeket természetük teljes épségben tartásával vezeti céljuk felé: ezért megengedi a végességükből származó fogyatékoságaik érvényesülését is, nevezetesen az érzéki lények szenvedését és az erkölcsi lények bűnét is. Végül az isteni gondviselés 4. rendszeresen közvetett. Fölhasználja a már meglévő valókat és azok természetszerű tevékenységeit. Még a szabad akaratú lényekét is, például szülőkét, Egyházét, környezetét, őrangyalokét. Egyes esetekben közvetlenül is beleavatkozik az események irányításába, természetfölötti cél elérésére. (Kinyilatkoztatás, csoda.). Erre azonban előzetesen nem

szabad számítani, és utólag is csak kellő igazolás mellett kell elfogadni. Mindez következik az Isten helyes fogalmából, és segít legyőzni egyrésről az életdermesztő pogány fatalizmust, de nem dob oda a véletlen szeszélyének sem, mint a materializmus. A deizmus istenének hűvös részvétlenségével szemben pedig az emberi élet sorsát a végtelenül bölcs, jó és hatalmas Isten kezébe teszi le.

Utószó

Szunyogh János 1895. május 13-án született Tereskén, egyszerű, szegény családban. Édesapja a község postása volt. A községben, mint a legtöbben, sok azonos nevű család lakott. Közülük 1848–50. között a községet vezető Szunyogh János bíró nevét jegyezték fel, aki Tereskén az egymást gyakran váltó ellenséges csapatok mellett is fenntartotta a község minimális életlehetőségét.

Mint a szegény emberek esetében akkor sokaknak, csak az Egyház segítségével lehetett tanulnia, ha arra érdemesnek találták. Jancsi okos gyermek volt, kitűnt társai közül. Felkarolta és taníttatta az Egyház, ő pedig ezt úgy hálálta meg, hogy egész életében Istent és az Egyházat szolgálta.

Szunyogh Jánost a tereskei templomban keresztelték, és ott is temették el. A tereskei első templom a XI-XII. században épült bencés apátság temploma volt. 1467-ben még szerzetesek laktak a kolostort, ezután elnéptelenedett. 1490-ben az új tulajdonos a templomot átépítette, valószínűleg ekkor helyezték el a reneszánsz pasztofóriumot is. A XVI. század során belső bélésfalat emeltek, majd 1720 után barokk átépítés következett. A plébánia 1945-ben vált önállóvá. Az 1960-as

évektől a műemlék templomot restaurálták. Ekkor került elő többek között a Szent László király életéről való freskósorozat, és feltárták az Árpád-kori altemplomot is.

Elemi iskolái után 1905 és 1913 között Budapesten a VII. kerületi Barcsay utcai gimnáziumban tanult tovább. Lelki vezetői Majláth Gyula, Prohászka Ottokár és Shvoy Lajos voltak.

Érettségi után, 18 éves korában, 1913. augusztus 6-án lépett be – beöltözött – Szent Benedek rendjébe, amelyhez egész életén át hűséges maradt. A bencés szerzetesi élet választásában talán a valahai tereskei Árpád-kori bencés apátság léte is segítette.

1915. május 24-én tett egyszerű, majd 1918. május 26-án ünnepélyes fogadalmat. 1918. június 29-én szentelték áldozópappá, és szerzett magyar–latin szakos tanári oklevelet. Még ez év augusztus elsején megkezdte tanári működését Komáromban, az ottani bencés gimnáziumban. 1919-ben a Pozsonyi egyetemen bölcsészdoktorrá avatták.

A tenni vágyó fiatal szerzetes már első állomáshelyén megalapította a Szociális Missziótársulat komáromi szervezetét, melynek egész életében alapító díszelnöke volt. Ő volt a Katolikus Legényegylet elnöke is, amelyet a magyar kultúra valóságos bátyájává épített ki. Megszervezte Komáromban a Keresztény Szociális pártot. A városban 1920. január 1-jén megindította és szerkesztette a rövid életű Őrálló hetilapot, amit a csehszlovák megszállók április 3-án betiltottak. Ő vetette fel egy Komárom-újvárosi templom építését, ami később meg is valósult.

A trianoni béke aláírását követő napokban a Komáromi Bencés Gimnázium tanárainak hűségesküt, illetve fogadalmat kellett tennie, de nemsokára vádirat érkezett a teljes tanári kar ellen, az igazgatót lemondatták, a többi bencés tanárt kiutasították, vagy eltiltották a tanítástól. A megszállók – ismerve

Dr. Szunyogh Xavér Ferenc tevékenységét a városban – 24 órás határidővel tiltották ki Komáromból. Ekkor a Dunát átúszva menekült, s hiába lőttek utána, Magyarországra szökött.

A világháború elvesztése és a kommün terrorja felkavarta lelkét, és ráirányította figyelmét a nemzet tragédiájára. Világosan látta a ránk zúdult zavaros időben a megmaradt haza védelmének mindenek fölötti szükségességét. A tűzzel, lelkesedéssel, hazaszeretettel és tenni akarással teli fiatal szerzetes élete nem maradt a rendi falak között. Sok mindenre rányílt a szeme a világban. Úgy vélte, az adott helyzetben a törvényes rend visszaállítása a legfontosabb minden ember és az Egyház számára is. Érthető, hogy a haza védelmének megsegítésére a lehetősége és fogadalma alapján Komáromban (Újszőnyben) a Nemzeti Hadsereg katona lelkésze lesz századosi rangban.

A konszolidáció után 1921-ben megvált az aktív szolgálatról. Tartalékos lelkész századosként baráti beszélgetésekben néha elmondott egy-egy kis részletet a katonai-lelkészi munkája során végzett katonai feladatairól. Nagyon ritkán megemlítette kitüntetéseit is, a Signum Laudist, a Hadi Érmert vagy az olasz Croce di Benemerenzát.

1921-ben rendi számvevő lett Pannonhalmán. 1922-ben külföldi útja során kapcsolatba került Romano Guardinival, akitől megkapta műveinek fordítási jogát.

1922. VIII. 1-től Kőszegen tanított az ottani bencés gimnáziumban. 1928. augusztus 1-jével helyezte a Főapát Úr a még csak néhány éves budapesti gimnáziumba tanárnak, ahol húsz éven keresztül, az iskola államosításáig, 1948. június végéig tanított.

A Budapestre helyezett szerzetestanárt addig megismert tudása, emberi magatartása alapján Mattyasovszky igazgató úr az akkori harmadik osztály osztályfőnöki teendőivel bízta

meg. Ebbe az osztályba járt többek között Olofsson Károly, aki később Olofsson Placid néven belépett a Bencés Rendbe. Placid atya így emlékezik Szunyogh Xavér Ferencre: „a magyar–latin szakos tanár kiváló liturgikus volt, 120 könyv írója. Végtelenül szeretettük. Gyakran vitt bennünket a Császárfürdőbe, s a medencében én is sokat ültem a nyakában. Aztán amikor nem számítottam rá, gyorsan hátra lőkött. Rengeteget ittam a fürdő vizéből. Fürdőzés után pedig elvitt bennünket egy tejeskávéra a cukrászdába. Nagy élmény volt”.

Vizi E. Szilveszter elmondása szerint, aki jóval később volt tanítványa: „Családomon kívül legnagyobb befolyással ezek az iskolák voltak rám – a bencés, majd annak megszüntetése után a Fáy András gimnázium –, a bencéseknél különösképpen Szunyogh Xavér Ferenc tanár úr, aki később lelki atyám is lett”.

A természet és a rend szeretetét az ifjúságba mint cserkésztsízt is igyekezett beoltani. Útmutatót írt „A katolikus istentisztelet rendjéről a IV. világjamboreen” címmel, a gödöllői jamboreera.

Szunyogh Xavér Ferencnek, aki akkor még alig 33 éves volt, láthatóan a profán gimnáziumi ismeretek tanítása, a mély Isten-hitre nevelés mellett a tanulók testi egészségének ápolására is volt ereje. Úgy látszik, hogy ez a hat év volt középiskolai tanításának legszebb, legeredményesebb életszakasza, amire mindig szívesen emlékezett vissza. Az 1936-ban érettségizett osztályára, még idős korában is, csak szeretettel, sokszor ellágyulva tudott gondolni.

Horváth Kandid, az új igazgató, és az élet úgy hozta, hogy az 1936 májusában érettségiztetett, és az életbe bocsátott kedves diákjai után nem sokáig élhetett egyszerű tanárként, ahogy szeretne volna. Kiváló hitszónokként a hit és a katolikus vallás terjesztésének, valamint a számára oly

fontos liturgiának szentelte minden szabadidejét, de 1938 szeptemberében már újra osztályfőnök volt.

Emberi nagyságára jellemző, hogy új tanítványait is szíve egész szeretetével nevelte és oktatta a XX. század, és hazánk történelmének egyik legnehezebb időszakában. Védte, óvta tanítványait, okosan segítette eligazodásukat a megzavart világban. Példája mindmáig segít a helyes út megtalálásában. Tanártársaival és az iskola igazgatójával együtt sikerült az osztályban és az egész iskolában olyan egészséges légkört kialakítani és fenntartani, amelyben az osztálykülönbségek, vagy az emberi másságok soha fel sem merültek. Az osztályban éveken át egymás mellett ültek – pusztán azonos magasságuk miatt – a nagybirtokos grófi csemete és az egyszerű cipész fia.

Később, amikor az állami törvények az emberek egyes csoportjait erőszakkal megbélyegezték, az osztályban vagy az iskolában ez soha egy percig sem jelent meg. Ha most visszagondolunk nyolc kemény, de a világ torzulásától védett éveinkre, soha másként nem jelennek meg osztálytársaink, mint önmaguk, s eszünkbe sem jut, hogy például, milyen családból származnak. Ma már ismerve különösen a háború végének emberi, faji és nemzeti katasztrófáit, csak a legnagyobb tisztelettel gondolhatunk Szunyogh Xavér Ferencre, és rendtársai igazán hősi magatartására, akik tanítványaik életének e fontos szakaszában az állami szintre emelt emberi gonoszságtól bátor magatartásukkal megvédték őket. A fehér, vagy sárga csillagot az iskola kapujában le kellett venni. E pillanattól nem különböztünk egymástól.

A II. világháború éveiben Szunyogh Xavér Ferenc egy ideig tábori lelkész volt, de háborúellenes szókimondásáért hadbírórság elé állították, és lefokozták „egészségügyi tizedessé”.

1944. áprilisa és decembere között a bencés apácák Mária utcai rendházában számos zsidó embert bújtatott a nyilasok elől a nunciatúra megbízólevelével, annak védelme alatt álló lelki gondozójaként.

Életének 68 éves szerzetesi szakasza a szovjet megszállással két nagy részre oszlik. Az első 36 évben a Bencés Rendben élő szerzetes. Az 1948. évi szétszórás után a létszámában korlátozott Rend nem tudta megtartani sem a monostor, sem a megmaradt két iskola falai között, sok más rendtársához hasonlóan. Szunyogh Xavér Ferenc ekkor – saját szavai szerint – bencésből kincés lett.

A következő 32 évben utolsó tanítványainak szeretete mellett nagyon hiányzott a Bencés Rend társas élete, a rendtársakkal való együttimádkozás.

A csoportos, rendezett élet egzisztenciális és lelki biztonsága helyett egyedül, minden támasz nélkül kellett az egyre romló erkölcsű világban nemcsak tisztalelkű szerzetes papnak maradnia, hanem missziós kötelességét is ellátni. Szunyogh Xavér Ferenc életének második 32 éve sokkal inkább hasonlított egy jezsuitáéra, mint saját rendje tagjáéra.

A szétszórás után a Szent Szabina kápolna mellett, annak telkére épített magának egy kis házat. A Szent Szabina kápolna lelkésze lett. A környék lakóinak hitéletét igen hamar elmélyítette.

Budapest-Kelenföldön, a Péter-hegy környékére települt német lakosság egy népi barokk kőfeszületet hozott magával, és a Péterhegyi út szélén állította fel. 1932-ben ráccsal vették körül, majd a körülötte vásárolt telekrészen kápolnafülkét építettek. Az Árpádok korában e hely közelében, a mai Kamaraerdő dűlőben virágzott a Szent Szabina bencés apátság, amelynek romjai műemlékileg védettek. 1934-ben épült a mai kéttornyú Szent Szabina kápolna. 1943-tól

a kápolna lelki vezetője Körmeny Béla atya volt, aki itt liturgikus központot igyekezett kialakítani. Meghívására gyakran tartott liturgikus előadásokat és lelkigyakorlatokat Szunyogh Xavér Ferenc, akit 1948-ban az egyházi főhatóság megbízott a kápolna vezetésével. Ekkor építette Szunyogh Xavér Ferenc a kápolna telkére kis lakását. Kívánsága az volt, hogy halála után épüljön ott egy bencés tanulmányi ház a fiatal szerzetesnövendékeknek. Ez meg is történt.

1948 augusztusában a kommunisták hat rendtársával együtt letartóztatták. Vádiratuk szerint azon kijelentése miatt, hogy „bűn az, ha valaki náci, kommunista vagy szabadkőműves párt tagja”. Az Angolkisasszonyok gimnáziumának hittanáraként 15-16 éves lányokat a kommunizmus és a szabadkőművesség ellen izgatott. Ekkor még fölmentették. A fenyegetés után maradt Szent Szabinán, de nem lehetett annak lelkésze tovább, hanem harangozó lett, s amikor ezt sem lehetett, Máriaremetén lett harangozó. 1957-től újra megengedték, hogy az általa olyan nagyon szeretett Szabina kápolna lelkésze legyen, 1963-ban való nyugdíjba vonulásáig.

1961-ben a magyar katolikus egyház elleni újabb „bekeményítés” keretében, házkutatás után „összes irodalmi munkásságával” együtt elvitte az ÁVO, lakását lepecsételték. Ügyét a Mária Légió magyarországi mozgalmával hozták kapcsolatba, és engedély nélküli hitoktatással vádolták, melyet „államellenes bünszövetségnek” minősítettek. 1961 júliusában a Bimbó István tanácselnök vezette tárgyaláson mint harmadrendű vádlottat börtönre ítélték. Márianosztrán a kötélfonóban és a szőnyegszövőben dolgoztatták. A „tárgyalás” után márianosztrai érkezését az akkor már ott raboskodó Pálos Antal SJ így írja le: „Szunyogh Xavér bencés is ott volt. Bejött nagyon lefogyva: „hol vagyok, hol vagyok?” Ott, ahová való vagy! Kellett neked a Jézus Szíve tisztelet ellen

irkálnod?” (nevetés). –Én, én nem írtam ilyet! Kik vagytok, papok vagytok? (nevetés). Aztán jól megegettük, mivel nagydarab ember létére mindig nagyon éhes volt.”

1963-ban a nagy amnesztiával szabadult 28 havi börtön után, már betegen, 90 paptársával együtt.

Szabadulása után nem sokkal nyugdíjasként visszavonult Pannonhalmára az idős papok otthonába.

Még itt sem maradt tétlen. Amikor már az idősotthon több lakója nem tudott a monostor templomába elmenni misézni, az öregek otthonában az egyik szobában számukra egy kis kápolnát rendezett be.

Az otthonban újra találkozott szeretett rendtársával, az 1951-1956 között ugyancsak bebörtönzött Kovács Arisztiddel. A pannonthalmi gimnázium akkori igazgatója, Korzenszky Richárd OSB a Dr. Szunyogh Xavér Ferenc és Kovács Arisztid közötti egyik jellemző esti beszélgetést így jegyezte fel:

- Te Xavér, olyan szép napom volt ma!
- Milyen napod volt, mondd még egyszer?
- Süket vagy? Nem hallod?
- Mondd még egyszer, nem hallom!
- Ide figyelj, te süket! Szép napom volt ma.
- És miért volt szép napod?
- Képzeld, kinyílt az aranyeső.

Merjük-e a jó híreket megosztani egymással? A látszólag jelentéktelen, semmitmondó jó híreket, hogy kinyílt az aranyeső? Valami megfoghatatlan mélység sugárzik ebből a kis beszélgetésből – írja.

Így végül is Szunyogh Xavér Ferenc visszakerült Pannonhalmára és ott lakott 1980. október 7-én bekövetkezett haláláig.

Szunyogh Xavér Ferenc jó tanár, jó nevelő és vonzó példakép volt. Tanítványai és a szülők között kedves, családias légkör alakult ki.

Meghatározó egyéniségével még érettségi után is képes volt tanítványait összefogni. A tanítványok továbbra is negyedévenként összejöttek Szunyogh első peréig. Szabadulása után néhány kevésbé sikeres kísérlet után felhagyott ugyan a negyedévenkénti találkozások szorgalmazásával, de Szent Szabinán mindig volt templomában is, lakásán is, a szívében is hely tanítványai számára.

Öröme láthatóan kiült az arcára minden alkalommal, amikor tanítványai közül többen látogatták meg egyszerre, mert érezte tanítványai szeretetét. Ezt a számára oly kedves együttlétet több évtized után is mindig felhasználta arra, hogy folytassa oktató, nevelő munkáját.

A világegés, a szovjet megszállás, a szerzetesrendek szét-szórása, az egyházi iskolák bezárása végül is oda vezetett, hogy utolsó tanítványai lettek elsősorban emberi támaszai. A megingathatatlan, hitéért és egyházáért mindenkor határozottan kiálló, ezért kétszer is elítélt, 28 hónapig börtönbe zárt, és élete végéig „megbélyegzett”, lángoló szellemű pap, kiváló hitszónok tanítványai körében érezte otthon magát.

Szerette a jó embereket és szívesen megismerkedett velük. Ezért, amíg tehetette, nyaranta fellátogatott a Mátrába a fallóskúti papi nyaralóba. Szerette, hogy szerették, és ő viszontszeretheti őket. Szerette a természetet is. A nyaralóban eltöltött néhány hét – néha csak néhány nap – számára testi és lelki felüdülés volt.

Szunyogh Xavér Ferenc nemcsak tanár, hanem tanítványainak lelki vezetője is volt. Ez a lelki vezetés nagyrészt a mindennapok példaadásában, a hittan tanításában,

prédikációi iránymutatásában és az iskolán kívüli együttlétek útmutatásaiban egyaránt megjelent.

Szunyogh Xavér Ferenc a hitét élete végéig egész lényével, de főleg az eszével élte meg. Ez a hit erősebb mindennél, ugyanakkor nélkülöz minden farizeusi vonást, mert nincs rá szüksége, hogy a lényeg helyett a külsőséget fogadja el. Talán ez is vezette a liturgia megújítására, a mai emberhez közelebbvitelének kimunkálására.

Nem volt könnyű természete. Esetenként ez szerzetestársainak is gondot okozott. A fiatalabb nemzedék viszont mind felnézett rá. Szerette és tisztelte éles eszét, világos ítéleteit, azt, hogy két lábbal a földön állva felért az égig. Soha nem tett be nem tartható kijelentést, ugyanakkor soha nem volt kivetni való cselekedete.

A mélyen gondolkodó, kimagasló szellemi képességű emberek nyomán Ő is tisztán és világosan látta a világot, a hit és a magyarság sorsának változását. Ez a felismerés készítette a veszélyes romlással való szembeszállásra, majd a kialakult állapot jobbá tételének elkezdésére.

Nehezen sorba állítható természete megmutatkozott akkor is, amikor már meg kellett nyugodnia abban, hogy nemsokára visszatér Teremtőjéhez. Azt kérte, hogy Tereskén, a szülőfalujában temessék el, az ősi, árpád-kori bencés apátsági templom feltárt altemplomában helyezték örök nyugalomra. Kívánságának megfelelően az altemplom benyíló alagútfolyosóján temették el. Kissé keserűen, de humorosnak szánva mondta: azért kéri ezt, mert egyrészt így szülei közelében maradhat, másrészt, mert a Szent Mihály kápolnában a sok bencés között lenne az egyik, míg Tereskén az egyetlen bencés lesz. Remélte, hogy a falu, ahol született, féltően őrzi majd szeretett fia emlékét, s így életműve sem lesz a feledés martaléka.

A tanítás és nevelés mellett sokoldalú munkássággal segítette kora egyházi életét: szentbeszédeket, előadásokat, lelkigyakorlatokat tartott országszerte, több száz cikke és számos könyve jelent meg.

Három témakörben alkotott feltétlenül maradandót: a liturgia, a bencés lelkiség és a Szentírás területén.

Szervezési munkáját a magyarországi bencés oblátusszövetség megalakítása dicséri. Magyarországon az obláció modern formáját már nyugati példák szem előtt tartásával Szunyogh Xavér Ferenc gondolta el és valósította meg. Számos segédkönyvet adott ki, és népszerűsítő előadásokat tartott e témában. A 30-as években a bencés oblátusszövetség létszáma meghaladta a 300 főt. A kommunizmus idején az oblátusszövetséget betiltották, Szunyogh Xavér Ferenc azonban Szent Szabinán továbbra is összefogta a sejtekbe tömörült oblátusokat és oblátákat. Vidéken még hat bencés, közöttük két főapát segítette az oblátusok és obláták lelki életét.

Szunyogh Xavér Ferenc szerkesztői munkáját már Komáromban az Órálló hetilap megalapításával kezdte, majd szerkesztette a Liturgikus életet, a Liturgikus füzetek néhány számát. Volt a Szt. Benedek hírnöke, felelős szerkesztője, 1944-ben pedig Rákospalotán az Oltár és Élete c. lapot szerkesztette.

Lehetőségeinek megfelelően igen sokat dolgozott a magyar liturgikus mozgalom elindításán, de munkálkodása az egyetemes Római Katolikus Egyház megújulását is szolgálta.

Már 1924-ben liturgikus hetet rendezett, amelyet később még néhány követett. A 2008-ban alakult Liturgikus és egyházzenei intézet alakulásakor leszögezték, hogy „a magyar liturgiatudomány olyan személyiségeinek nyomdokain kívánunk haladni, mint Szunyogh Xavér Ferenc és Radó Polikárp bencések.”

1926-ban szerkeszti a Liturgikus életet a katolikus egyház szertartásairól. Számos más írása jelenik meg a liturgiáról, a szentmiséről, a szentmise liturgiájáról, a szentáldozásról, vagy a nagyheti szertartásokról.

Az 1930-as évek elejei ókonzervatív magyar egyházi viszonyok mellett forradalminak számított minden ilyen kezdeményezése, például a mindnyájunk által jól ismert (és remélem, használt) Missale Romanum magyarra fordítása és kétnyelvű kiadása. A mai utódok véleménye Szunyogh Xavér munkájáról: „Szunyogh jól ismerte a korabeli, nemzetközi lelki és népszerűsítő liturgikus irodalmat, jól tudott latinul is, magyarul is; s noha természetétől bizonyos excentrikus ötletek nem álltak távol, egy szolid fordítást akart és tudott nyújtani. Ezek a fordítások persze nem hatolhattak annyira a mélyére a szövegeknek, mint ahogy a 60-70 éve már nagyszerű eredményeket hozó liturgikus kutatások már megengedték volna. De lényegében visszaadták a tartalmat, érzékelhetővé tették a római liturgia saját stílusát, nem vitték el valami félre-útra a szöveget, s volt egy olyan egységük, mely a liturgia fegyelmét sugározta. Ezért érezzük olyan közel a Szunyogh oráció fordításait a Pázmány-verziókhoz. Ha elég alázatosak lettünk volna 1970 táján Szunyogh fordításából elindulni, s azt tökéletesíteni, ma lényegesen jobb liturgikus szövegek hangzanának el templomainkban. Szunyoghnak az a törekvése, hogy ne saját mondanivalóját adja, hanem hűségesen közvetítse a római liturgiát, mindenképpen követni való.”

A liturgia megújításának törekvése megmutatkozott 1948-ban a Szent Szabina kápolnában bevezetett szembe miséző oltár beépítésében is, amivel az ősegyházban szokásos módon a hívekkel szemben mutatták be a szentmise áldozatot.

Első meghurcoltatása után, 1957-től ezt a liturgikus munkát erejéhez mérten töretlenül folytatta, és a liturgia

megújítására írt dolgozatait – aminek itthoni kiadására még gondolni se lehetett – Svájcba küldte ki időszakonként.

Hatalmas munkabírást a hit alapjainak korszerű liturgiában való összefoglalása mellett a hit terjesztésének szentelte. Életében (nem saját nyilvántartásából tudjuk) több mint 3200 prédikációt tartott egy háromnapos lelkigyakorlatot egynek számítva. Ennek jelentős hányadát hűséges gyorsírója, Ilonka, papírra vetette. Kisebb hányadát ki is adták például: Könnyes vértanúság, Elmélkedések és szentbeszéd a türelemről, a Szent Zsolozsma, Péter Krisztus sziklája vagy a Hét mennyei üzenet című könyveket. Döntő hányada azonban Ilonka halálával elbűjt. A magyar Egyháznak igen nagy hasznára lenne ezeknek az anyagoknak a fellelése.

A hitet terjesztő művei között a Missale mellett két rendtársával, Radó Polikárppal és Kühár Flórisossal együtt megírta az Egyház szentjei című hézagpótló munkát. Kiadta a Hét mennyei üzenet című elmélkedés kötetet, A kis Jézus elé Szűz Máriával és az Egyházzal című karácsonyi előkészületet.

Kisebb művei között meg kell emlékeznünk „A közös imádságon alapuló élet” című cikkéről, három rádióbeszédének kinyomtatott szövegéről és A szentmisében való részvétel öt parancsa című cikkéről, melyeket a kétszáznál több megjelent írásából taláломra válogattunk.

A liturgia mellett egész életében nagy figyelemmel fordult a Biblia felé. 1930-ban a budapesti rádióban kéthetente magyarázta a Szentírást. Sok bibliamagyarázatot adott közre, főként az Újszövetséggel foglalkozott.

Néhány egyháztörténeti tanulmánnyal is felhívta magára a figyelmet: például az ősegyház imádságos élete, vagy az első szerzetesek és remeték életéből összegyűjtött és lefordított munkáival.

Szunyogh Xavér Ferenc a budapesti Bencés gimnázium mellett az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképzőjének és kereskedelmi tanfolyamának, valamint a Ward Mária kollégiumnak is tanára volt.

Külön figyelmet érdemel, hogy Szunyogh Xavér Ferenc rendkívül sok elfoglaltsága mellett vállalta, és végezte a rendőrlégénység valláserkölcsei oktatását is.

Papi munkájához tartozott, hogy az Angolkisasszonyok zugligeti zárdájának és Szent Benedek lányainak rendes gyóntatója volt.

Beválasztotta tagjai közé a Szent István Akadémia, az Aquinói Szent Tamás társulat, a Szent Miklós Társulat, valamint az Actio Catholica hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi szakosztálya.

Nem volt aszkéta típus. Szerette az életet. Szerzetesi és papi fogadalmának határait soha át nem lépve élte is azt. Igényessége magas mércét állított életvitele elé. Nem tűrte a szürkét, a posványost, a nivótlant még akkor sem, ha az a jámborság koldusruhájában mutatkozott. Mindig voltak éles, találó, szúró megjegyzései ilyen esetekben.

Nem az ég felé fordította szemét, ha imádkozott, hanem előre. Az ő Istene nem a trónon ülő, nagyszakállú uralkodó atya volt, hanem a mindennapi Isten, aki körülvesz bennünket, aki minden mozdulatunkban velünk van.

Nem arra tanított, hogy hogyan imádkozzunk, hanem, hogy mindig imádkozzunk. Nem szépen formált mondatokban, hanem legegyszerűbb tetteinken, napi gondolatainkon keresztül is. Este béküljünk meg Istennel és önmagunkkal. Ne görgessük magunk előtt bűneinket, szégyelleni való cselekedeteinket, mondatainkat, gondolatainkat.

Szerette a színházat, az operát, a balettet. Ma már ez XXIII. János, vagy II. János Pál életútját ismerve nem tűnik fel, de az akkori ókonzervatív Magyar Egyház vezetőségében

bizonyos zavart okozott. Úgy vélte például, hogy a társastánc nem az ördögtől való, hanem a kulturált mozgás egyik iskolája, amit helyes, ha a majdani szerzetesek is elsajátítanak még diákkorukban. A profán kultúrához való affinitása következtében tagja lett az Actio Catholica film és színházi szakosztályának. A belügyminiszter kinevezte az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság tagjának.

A színház, a film és az előadó művészet mellett kedves volt szívének a zenekultúra is. Nagy részt foglalt el benne az egyházi zene és ezen belül a gregorián. Mindemellett szerette és ismerte a klasszikus profán zenét is. Az általa vezetett énekórákon gyakran saját lemezei segítségével ismertette meg tanítványait az operák zenei világával.

Szunyogh Xavér Ferenc egész életében megmaradt egyszerű, tisztalelkű falusi fiúnak. Nagyon szerette és példaképének tartotta szüleit. Édesanyját szinte imádta. Azzal a nagyon is tiszteletreméltó csodálattal csüggött édesanyján, ami csak a legjobbaknak jut osztályrészül. Azt hiszem, hogy ez a harmonikus, mély, mindent átsugárzó szeretet vezette az ezzel nagyon is rokon Mária-tisztelethez. A sok minden között, amivel foglalkozott kiemelkedik Szűz Mária iránti tisztelete, a belé vetett megdönthetetlen bizalma, amit mindenkinek sugárzó boldogsággal adott át.

A Mária-tiszteletet szétárasztotta azokra a szerzetesnőkre is, akik Jézus menyasszonyaként tettek örök fogadalmat, és áldozták egész életüket Isten dicsőségére. Jól megértette őket, utat tudott mutatni számukra. Örömmel vállalta a szerzetesnők lelki vezetését. A Bencés Apácáknál éveken keresztül misézett reggel hétkor. Tanítványai felváltva ministráltak önkéntes alapon. Jól érezte magát az itt szokásos családias hangulatban, ahol a szerzetesnők kedves gondoskodása a szerzetesi életért feláldozott saját családjuk hangulatából adott ízelítőt.

Szunyogh Xavér Ferenc sokoldalú ember volt és erős egyéniség. Talán legnagyobb különbség benne – egy jámbor szerzetes alázatosságához mérve – hiúsága volt. Szerette a társaságot, és abban szeretett középpont lenni. Amikor hazánkban még nagyon ritka volt a személyautó, a Főapát Úr engedélyével egy DKV kocsit használt. Sok munkáját, gyors helyváltoztatási igényét nézve kétségtelenül szüksége volt rá. Nagyon büszke volt a kocsira, és imponált neki, amikor egy templom, vagy zárda előtt tiszteletre méltó természetével kilépve a kocsiból lenyűgözte a fogadókat, és arcukon ez tükröződött is. Szeretett és igyekezett kiemelkedni a környezetéből nemcsak eszével és ismereteivel, hanem természeti adottságaival, hangjával, erejével is.

A több nyelvet ismerő tudós férfi használta megszerzett tudását. Még 80 éves kora körül is látogatói sokszor találták izgalmas kalandregény, nemegyszer „ponyvaregény” olvasása közben. Látva csodálkozásukat elmondta, hogy kopnak a nyelvismeretei, használat híján berozsdásodnak. Ezért főleg az olasz nyelvet úgy igyekszik szinten tartani, hogy izgalmas, érdekes olvasmányokat vesz elő. Így a regény lebilincselő tartalma egyrészt inspirálja a továbbolvasásra, másrészt az esetleg elfelejtett szavak könnyebben előpattannak, de ilyenkor szívesebben szótárazik is, mert érdekli a folytatás.

Azt, hogy a társaság középpontja legyen, nem kellett erőltetnie, ment az magától, mert nemcsak okos, hanem szórakoztató ember is volt. Emberszeretete következtében otthonosan mozgott közöttük. A legegyszerűbb embertől a legnagyobb koponyáig mindenkivel azonnal megtalálta a természetes, emberi hangot. A beszélgetések során mindig talált egy kis helyet a missziós feladatnak, anélkül, hogy ez elriasztó lett volna.

Egészséges, jó humorát egész életén át megtartotta. Sok találó megjegyzése közül ma már több közszájon forog, s már az eredetét sem tudjuk. Ilyen volt például az az intelme, amit Péntes Balduin rendtársához intézett, amikor az megindította az Új Embert. A Szent Pál leveléből vett névre intően azt mondta, hogy ma nem elég, ha új az ember, hanem jobb embernek is kell lennie. Ma már sok „új” embert ismerünk, akik semmivel sem jobbak a réginél.

Humora a renden kívülállók számára sokszor ártatlan kis puha humor volt. Aszkézisre hajló rendtársai viszont sokszor alig elviselhetően keménynek tartották. Ma már, ismerve XXIII. János gondolkodását és tetteit, talán az ő habitusát láthatjuk meg benne.

A falun kívül nekünk, utolsó tanítványainak is meg kell mindent tennünk, hogy Szunyogh Xavér Ferenc munkásságát, szellemét és emberségét méltó módon őrizzük és közvetítsük a jelen és a jövő számára. Isten segítse törekvésünket!

Budapesten a 2009. évben

Dr. Juhász József

A kiadó

Az osztrák neckenmarkti székhellyel rendelkező, egyedülálló és többszörösen kitüntetett kiadó kifejezetten első műves szerzőkre specializálódott. A könyvek az aktuális irodalmi kínálat széles spektrumát ölelik fel és Németországban, Ausztriában, Svájcban valamint Magyarországon kerülnek kiadásra. A kiadói program a könyvpiac aktuális fejlődését szolgálja és széles olvasórétegeket szólít meg. Minden könyvet és minden szerzőt a kiadó munkatársai szívesen gondoznak és segítik előmenetelüket. A kiadó a „Tanulók, alkossunk saját könyvet” sorozattal sikeres olvasás- és írástámogatási programot valósít meg.

Szívesen fogadunk kéziratokat!

novum publishing kft.

H-9400 Sopron · Várkerület 1-3.

Tel.: +36 99 505 024 · Fax: +36 99 505 032

Internet: www.novumpocket.com · pocket@novumverlag.hu

AUSTRIA · GERMANY · HUNGARY · SPAIN · SWITZERLAND